

ZPRÁVY
JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ

XXXVIII (1996) 1

XXXIX (1997) 1

JEDNOTA KLASICKÝCH FILOLOGŮ

Praha

© Jednota klasických filologů, 1997

ISSN 1211-3379

ISBN 80-85917-39-4

**FELIX, QUI POTUIT
RERUM COGNOSCERE CAUSAS**

Vergilius, *Georgica* II 409

POZNÁMKY K OBSAHOVÝM PROPOZICÍM VE STAROŘEČTINĚ I.

Dagmar Muchnová (Praha)

Pojetí syntaxe prošlo v posledních padesáti letech prudkým a složitým vývojem, který se odrazil zčásti i v novém pojetí školních a vysokoškolských mluvnic jak českého jazyka, tak i jiných živých jazyků. Jiná situace je v klasických jazycích. Jediná česky psaná mluvnice řeckého jazyka, jejímž autorem je J. Niederle, vyšla poprvé před více než sto lety, přesně r. 1873. Ačkoli od té doby byla mnohokrát přepracována a doplňována (F. Lepář, J. Král, F. Groh, V. Niederle), její základní schéma se nezměnilo. Ani poslední úprava, provedená L. Varclmem v r. 1956, nezasáhla do textu podstatnějším způsobem, neboť byla zaměřena především na aktualizaci terminologie, připojení výkladu o tvoření slov a vypuštění dodatků obsahujících charakteristiku jazyka Homérova, Hérodotova a jazyka tragiků a lyriků. Poslední vydání – z r. 1993 (= fototypické vydání z r. 1956) – neobsahovalo žádné další úpravy.

Niederleho *Mluvnice* odchovala mnoho generací řečtinářů. Nicméně v poslední době, kdy se řečtina stává předmětem většího zájmu, se ukazuje nutnost výklad řecké mluvnice modernizovat a aktualizovat, aby odpovídal současnému stavu našich znalostí řecké gramatiky, požadavkům moderní lingvistické terminologie a současným didaktickým trendům. Tyto nedostatky se projevují zejména ve výkladu větné syntaxe. Předložený článek, první ze série zamýšlených studií o vybraných jevech řecké syntaxe, má pomoci tento stav alespoň trochu napravit. Cílem není jen normativní popis, nýbrž i prezentace a analýza širší palety názorů a hypotéz, které nabízejí odlišné přístupy a odlišná řešení daných otázek. Důležitou součástí je i bibliografie, odkazující na novější speciální studie a gramatické příručky klasické řečtiny vydané v zahraničí, i na moderní syntaktické příručky češtiny.

Článek je určen studentům klasické filologie, kteří se řeckému jazyku teprve učí; klasickým filologům, kteří řečtinu již ovládají, ale zajímají se o nové poznatky, přístupy a trendy v řecké jazykovědě; učitelům řečtiny, kteří hledají seznámení s novými učebními postupy; a konečně i zájemcům z řad obecných lingvistů (zejména 1., 2.), kteří mají jen nejzákladnější znalosti řečtiny, ale jsou obeznámeni s obecně lingvistickými přístupy a terminologií.

Tento článek je věnován obsahovým propozicím. Po stručné charakteristice obsahových propozic (část 1., 2.) se naše pozornost soustředí na obsahové věty uvozované spojami *oti* a *oç* (část 3.).

1. Obsahové věty a obsahové propozice

Termín *obsahové věty* (*completive clauses, propositions complétives*) se objevuje běžně v moderních popisech gramatických systémů, založených v podstatě na valenční teorii a na funkčním pojetí gramatického systému.

Obsahové věty jsou postulovány významem predikátového výrazu (predikátoru), tj. fungují jako **obligatorní** doplnění slovesa řídící věty. Obligatorní doplnění je takové doplnění, bez něhož nemůže nadřazená věta existovat jakožto věta smysluplná a gramaticky správná. Např. věta *Petr řekl* v souvětí *Petr řekl, že musí jít domů* nebo věta *Je nutné* v souvětí *Je nutné, abychom se rychle rozhodli* nedávají bez svého doplnění smysl.¹ Grepl – Karlík (1986: 351) charakterizují tuto souvětňovou strukturu jako **zapojení** jedné větné propozice do druhé,² v akademické Mluvnici češtiny III (1987: 443) se hovoří o **inkorporaci** větné propozice do pozice participantu propozice jiné.

Tradiční popisy a typologie větných struktur (lišící věty podmíněné, předmětné, atd.) se soustřeďují převážně na syntaktickou (formálně gramatickou) stránku popisu, zatímco o sémantické složce se zmiňují jen příležitostně a sporadicky (Grepl – Karlík 1986: 120nn). Jeden z přístupů, který uvedený nedostatek odstraňuje, vychází z centrálního postavení predikátového výrazu (predikátoru) a jeho valenčních schopností vázat na sebe určitý počet valenčních pozic. Tyto pozice jsou buď **obligatorní**, tj. musí být v povrchové struktuře konkrétní věty výrazově specifikovány, nemá-li být tato věta gramaticky defektivní či nemá-li postrádat smysl, nebo jsou **potenciální**, tj. musí být sice obsaženy v hloubkové struktuře konkrétní věty, ale v její povrchové struktuře mohou zůstat lexikálně neobsaženy/nerealizovány. Obligatorní i potenciální pozice a jejich doplnění jsou determinovány valenčním potenciálem slovesa, proto bývají někdy označovány jako doplnění **konstitutivní**. **Fakultativní** doplnění naproti tomu ze slovesné valence nevyplývají. Tento základní model se vztahuje k syntaktické rovině větné stavby. Syntaktické chování predikátorů je však do jisté míry motivováno jejich sématickými rysy (Grepl – Karlík 1986: 140), a proto i na sémantické rovině hraje predikátor centrální organizační roli. Na úrovni sémantické odpovídá valenci tzv. **intence** a syntaktickým pozicím odpovídají “prázdná sémantická místa” obsazovaná **participanty**, které jsou nositeli různých větněsémantic-

¹ Obsahové věty tedy *kompletují* nadřazenou větu; odtud vznikl anglický termín *completive clauses*, resp. francouzský termín *propositions complétives*.

² O *zapojení* se hovoří i u vět relativních (determinujících); zde však na rozdíl od obsahových vět nepředstavuje determinující propozice obligatorní doplnění, nýbrž složku významu nějakého nominálního (valenčního nebo nevalenčního) výrazu jiné věty.

kých rolí (agens, patiens, beneficent, stimulátor, kauzátor, recipient, směr, atd.).³

Z hlediska větněčlenské (formálně gramatické, syntaktické)⁴ platnosti mají obsahové věty funkci **objektu** nebo **subjektu** nebo vzácněji **přívlastku** (*žádost, aby přišel včas*). Svou syntaktickou funkci (subjekt, objekt) odpovídá obsahová věta substantivu, a proto se v tradičních řeckých gramatikách běžně hovoří o substantivních větách (*Substantivsätze, noun clauses*). Např. věta *že brzy přijede* v souvětí *Oznamuje, že brzy přijede* odpovídá substantivnímu spojení (*svůj*) *brzký příjezd* ve větě *Oznamuje svůj brzký příjezd*.

Sdělení vyjádřené obsahovou větou tedy může mít buď **propoziční** nebo **věcný/substanční charakter** (tj. mít formu tzv. **nominální fráze**, tj. může být vyjádřeno [předložkovým] substantivem, popř. jiným podobným jazykovým prostředkem). V takových případech, kdy nebude vhodné či nutné upřesnit, jakou formu obligatorní doplnění má, nebudeme hovořit o obsahových větách, nýbrž o **obsahových propozicích**.

2. Klasifikace obsahových propozic v řečtině

Při popisu a analýze obsahových propozic hrají zásadní úlohu dva faktory: lexikální význam nadřazených sloves a výběr formy obsahové propozice.

2.1. Nadřazená slovesa

Obsahové propozice tvoří doplnění⁵ jen určité, sémanticky vymezené třídy sloves: sloves *dicendi* v nejširším slova smyslu. Základní sémantická charakteristika těchto sloves se vztahuje k **duševní činnosti** člověka,⁶ jejímž předmětem je nějaká operace/neoperace s **informací**, jež tvoří obsah obsahové propozice: vlastnění informace, předávání informace, přijímání informace a reakce na ni. K tomu se pak mohou dodat další sémantické rysy, které lexikální význam slovesa blíže specifikují nebo konkretizují. Pokud tyto

³ Podrobněji viz GREPL – KARLÍK 1886: 119 nn., 140 nn. *Mluvnice češtiny III*, 1987: 27-29.

⁴ Naproti tomu věty z hlediska syntaktické platnosti příslovečné (temporální, kauzální, finální, podmínkové, apod.) fungují jako **fakultativní** doplnění řídicího slovesa, bez něhož může řídicí věta mít smysl, např. *půjdeme ven* v souvětí *Když bude pěkně počasí, půjdeme ven*.

⁵ Místo termínu *doplnění* se v odborné literatuře můžeme setkat i s jinými termíny, např. Rijksbaron používá termíny *argument* (= konstitutivní doplnění) a *satellite* (= fakultativní doplnění).

⁶ Někdy doprovázené praktickou činností, např. u slovesa φροντίζω.

rys převáží, přechází sloveso do jiné sémantické subtrídy: ke slovesům **imperandi** [+ vůle osoby odlišné od subjektu řídicího slovesa], ke slovesům **affectuum** [+ emocionální reakce na nějaký podnět], **cognoscendi** [+ intelektuální percepce], **percipiendi** [+bezprostřední smyslová percepce] apod. Mezi jednotlivými sémantickými subtrídami existuje plynulý přechod⁷ a jejich vymezení podléhá do jisté míry badatelské subjektivitě. Proto lze pro každou subtrídu podat jen orientační výčet sloves.⁸

verba dicendi:	λέγω, ἀποκρίνομαι, διηγούμαι, ὁμολογῶ <i>přiznávám</i> , μετ. <i>shoduji se na tom</i> , ἔε, ἀρνούμαι, γράφω,
verba percipiendi:	ὄρω, αἰσθάνομαι, ἀκούω,
verba cognoscendi:	οἶδα, ἐπίσταμαι, μανθάνω, γινώσκω, (ἐν)νοῶ, πυνθάνομαι <i>dověděti se</i> ,
verba affectuum:	θυμιάζω, ἤδομαι, χαίρω, ἀγανακτῶ, αἰσχύνομαι,
verba declarandi:	ἀγγέλω, δείκνυμι, δηλῶ,
verba putandi:	νομίζω, ὑπολαμβάνω, οἶμαι, ἡγοῦμαι, δοκεῖ, διανοοῦμαι,
verba imperandi:	παρακελεύομαι, κελεύω, (λέγω), ἀπαγορεύω,
verba volendi:	βούλομαι, ἐθέλω, δύναμαι, οἶός τε εἰμί, πείθω, πειρῶμαι, σπουδάζω, αἰτῶ, ἐπιχειρῶ, ἄξιῶ,
neosobní slovesa, často deontického charakteru: nebo slovesa <i>stávání se</i> :	δεῖ, πρέπει, χρή, συμβαίνει, συμπίπτει,
verba curandi:	ἐπιμέλομαι/ἐπιμελοῦμαι, φροντίζω, μέλει μοι, ἀμελῶ, βουλευομαι <i>rozvažuji</i> , σκοπῶ, σκοποῦμαι, σκεπτέον ἐστί, παρασκευάζομαι, εὐλαβῶμαι, μέμνημαι, μηχανῶμαι, προνοοῦμαι, πείθω, ὄρω,
verba timendi:	φοβοῦμαι, δέδοικα, φόβος/δεινόν ἐστι,
verba interrogandi:	ἔρωτῶ, πυνθάνομαι, φροντίζω.

⁷ Jestliže např. sloveso ἀκούω = *slyším* ztratí sémantický rys [+ bezprostřední smyslové vnímání] ve prospěch rysu [+ intelektuální percepce], nabývá zároveň nového významu *dovídám se*.

⁸ Ostatně seznamy sloves, které přinášejí jednotlivé příručky a studie, v podrobnostech zdaleka nekorespondují: S. Amiguesová např. řadí sloveso πείθω mezi slovesa *volendi*, zatímco de Boel mezi verba *curandi*.

2.2. Forma obsahové propozice

V řečtině může mít obsahová propozice tyto základní formy:⁹

- * s nefinitivním slovesným tvarem: infinitivní konstrukce
participiální konstrukce
- * s finitivním slovesným tvarem: věty spojkové s ὅτι či s ὡς¹⁰
s ὅπως + fut. (konj. ± ἄv)
věty uvozené partikulí μή + konjunktiv/
optativ
věty uvozené (nepřímou) tázacím slovem,
zájmenem nebo příslovcem po slovech
*dicendi*¹¹
tzv. nepřímé otázky (po slovesech *interrogandi*)

Výběr dané formy obligatorního doplnění (obsahové propozice) je dán sémanticko-lexikálními rysy nadřazeného predikátoru a komunikativním záměrem mluvčího, který je zohledněn v rámci globálního významu obsahové propozice. Lexikální význam nadřazeného predikátoru předurčuje formu obsahové propozice někdy víceméně jednoznačně (φημί + infinitivní konstrukce), jindy jen do určité míry. Je-li nadřazeným predikátorem např. λέγω, může následovat – podle komunikativního záměru mluvčího – buď infinitivní vazba s infinitivem deklarativním, věta s ὡς/ὅτι (typ *Řekl, že to udělal*), infinitivní vazba s infinitivem dynamickým (*Řekl, aby to udělal*) a konečně i konstrukce, která bývá tradičně zahrnována mezi nepřímé otázky a kterou zde v soulase s novými poznatky vyčleňujeme jako zvláštní typ, tj. *věty uvozené tázacím slovem, zájmenem nebo příslovcem po slovesech dicendi* (typ *Řekl mi, kdo to udělal*).

⁹ Nevětné prostředky, jako např. předložkové substantivum, které představují kondenzovanou formu obsahové propozice, přitom necháváme stranou.

¹⁰ Další spojky se omezují jen na některé autory, dialekty nebo literární žánry: ὅ, ὅ τε/ὄτε, ὅτι (Homér), οὕνεκα, ὁθούνεκα (básn.), διότι (Hdt. a v attičtině po Ísokratovi). Ὅπως s indikativem prézenta se vyskytuje v attičtině jen vzácně, u Hérodota je častější, zejména po negovaných slovesech dicendi a putandi (Hdt. 2,49, οὐδέ φησῶ, ὅπως), cf. KÜHNER – GERTH 1904: 356.

¹¹ Tradičně bývají tyto věty (např. *Oznámili mi, kdy Pavel přijede. Nevím, kdo to byl.*) klasifikovány jako nepřímé otázky (TRÁVNÍČEK, SVOBODA, většina gramatických příruček latiny a řečtiny). Avšak v těchto případech – na rozdíl od vět po slovesech *interrogandi* – nejde o transformaci otázky přímé, nýbrž adresát se pouze dovídá, že *Pavel přijede* a že mluvčí ví kdy, ale adresátovi dobu příjezdu nesděluje. Chybí zde snaha mluvčího něco se dovědět (GREPL – KARLÍK 1986: 428, podobně i DE BOEL 1980: 289n). Podrobněji se budeme této problematice věnovat v některém z dalších článků.

V této souvislosti lze připomenout diskusi, která se rozvinula po uveřejnění Lightfootovy práce *Natural Logic and the Greek Moods* (1975). Lightfoot vychází z principů generativní sémantiky a navazuje na práci Robin Lakoffové *Abstract Syntax and Latin Complementization* (1968). Podle Lightfoota nemá forma obsahové propozice (v jeho terminologii *complementizer*) svůj vlastní význam, je “empty of meaning”. To znamená, že jejich distribuce je jednoduší, resp. je závislá pouze na vlastnostech nadřazeného slovesa. Jediný sémantický rozdíl (spočívající v prezenci/absenci **existenciální presupozice**) nachází Lightfoot mezi participií na jedné straně a konjunktivem a optativem na straně druhé. Skutečnost, že sloveso λέγω může řídit jak infinitivní konstrukci, tak i větu s ὅτι, nevysvětluje Lightfoot rozdílným významem té které formy obsahové propozice, nýbrž existencí dvou odlišných sloves λέγω, tj. λέγω s významem dicendi a λέγω s významem imperandi (1975: 47).¹² Tím by se ovšem zvýšil počet (polysémních) sloves ve slovníku nad únosnou míru, což by odporovalo principu ekonomie jazyka.

Lightfootova teorie byla analyzována mj. v obsáhlé recenzi Horrocksově (1977) a v člancích De Boela (1980), Biraudové (1982) a Crespa (1984), kteří kritizovali zejména jeho názor o synonymii complementizerů. Podle de Boela (1980: 289) některá nadřazená slovesa mohou řídit různé formy obsahových propozic, mezi nimiž si mluvčí vybírá na základě svého komunikativního záměru, viz např. λέγω + inf. konstrukce (*říkám, aby to dělal*) × λέγω + indikativ/optativ (*říkám, že to dělá*), nebo αἰσχύνομαι + infinitiv (*stydím se něco dělat*) × αἰσχύνομαι + participium (*stydím se, že něco dělám*) apod. Základní sémantický rozdíl spočívá podle de Boela v přítomnosti/nepřítomnosti tzv. *existenciální presupozice*¹³ ve výpovědi: ve větách uvozených ὅτι/ὥς a v participiálních konstrukcích je přítomna, zatímco v infinitivních konstrukcích a ve větách konjunktivních chybí. O částečné synonymii lze hovořit pouze u ὅπως + ind. fut. a u infinitivních konstrukcí po slovesech *imperandi* a některých slovesech *curandi* (ἐυλαβοῦμαι ~ *starám se o to, aby*; μέμνημαι ~ *připomínám, aby*; μηχανῶμαι ~ *zamýšlím, aby*), kdy se ὅπως + ind. fut. stává paradigmatickou variantou infinitivní konstrukce (děj infinitivu se vztahuje k budoucnosti, což je motivováno významem nadřazeného slovesa (de Boel 1980: 299).¹⁴

¹² Jiný důležitý okruh problémů, o nichž Lightfoot pojednává, se týká aplikace teorie tzv. *abstraktních sloves* na řečtinu. Používání modů v nezávislých větách se vysvětluje existencí *abstraktních sloves*, která řídí aplikaci pravidel pro komplementaci v hloubkové (underlying) struktuře. Abstraktní slovesa mají stejné sémantické a syntaktické vlastnosti jako slovesa reálná, ale postrádají fonologickou a morfológickou realizaci.

¹³ Zde navazuje de Boel na Lightfoota. De Boel však neváhá označit existenciální presupozici za sémantický rys a jeho analýza je důslednější.

¹⁴ Podrobněji viz S. AMIGUES (1977), která ve svém pojednání o větách s ὅπως

Crespo rozlišuje mezi **asertivní** a **impresivní modalitou**¹⁵ věty. Infinitivní obsahové propozice jsou **nepříznakové** (indiferentní) vzhledem k modalitě, tj. mohou vyjadřovat obě modality bez rozdílu. Pro taková sdělení užívá Calboli termín *opaque* (*nejasný, ambivalentní*). Indikativy (s výjimkou futura) mohou mít jen asertivní modalitu, a proto také věty uvozené ὅτι/ὡς + ind. mohou být pouze asertivní, tj. jsou **příznakovým** členem.

Jedním z faktorů, který určuje formu obligatorního doplnění (obsahové propozice), je tedy lexikální význam predikátoru řídící věty. Nelze však mluvit o přímé a jednostranné závislosti té či oné formy obsahové propozice na určitém nadřazeném predikátoru, jak to dělá Lightfoot, spíše jde o to, že každá forma obsahové propozice obsahuje určité prvky, jež umožňují její koexistenci se sémantickým(i) rysem(y) toho či onoho nadřazeného predikátoru.¹⁶ V řečtině se např. po slovesech *putandi* běžně užívá infinitivní konstrukce,¹⁷ po slovesech *dicendi* se však objevuje jak infinitivní konstrukce, tak i vedlejší věta s ὅτι/ὡς,¹⁸ atd. Na rozdíl od klasické latiny, kde vazba akuzativu s infinitivem po slovesech *dicendi* byla téměř generalizována, je v řečtině situace pestřejší. Na druhé straně ovšem globální význam obsahové propozice a komunikativní záměr mluvčího může ovlivnit v některých případech lexikální význam řídícího predikátoru (cf. výše uvedené λέγω + inf. = *říkám, že* × *říkám, aby*).

Následující tabulka přehledně ukazuje různé formy obsahových propozic ve spojitosti s predikátory vyznačujícími se rozdílnou sémantickou charakteristikou.

vyvrátila názor rozšířený v gramatických příručkách, že konstrukce ὅπως + fut. je podmíněna (conditionnée) nadřazeným slovesem, tj. slovesem *curandi*, bez možnosti alternovat s jinou formou obsahové propozice (tzv. servitude grammaticale).

¹⁵ Výpověď s impresivní modalitou (infinitiv, imperativ, optativ bez ἄν, konjunktiv bez ὅν) se vyznačuje tím, že vyjadřuje příkaz, zákaz, rozkaz. Proto nemůže být definována vzhledem k pravdivostním hodnotám. Asertivní modalita naproti tomu podle CRESPI (1984: 7) umožňuje určit pravdivostní hodnotu propozice (realita, irealita, potencialita, prospektivita).

¹⁶ BIRAUD 1982: 14 n.

¹⁷ Spojkové věty s ὡς jsou ojedinělé (cf. KÜHNER – GERTH 1904: 356 Thuk. 3,88 νομίζω, ὡς; 5,9 ἐλπίζω, ὡς, Xen. Hell. 6,3,12 τοῦτο οἴεσθαι, ὡς). Nicméně po ὑπολαμβάνω *předpokládám, domnívám se* Platón užívá vedlejší větu s ὅτι (Plat. Phaedr. 87 c) často.

¹⁸ Sloveso φημί však připouští více méně jen infinitivní vazbu. Tento fakt bývá vysvětlován tím, že se φημί svým významem blíží slovesům *putandi*, tj. φημί se neinterpretuje jako prosté *říkám, že*, nýbrž jako *jsem toho názoru, že; tvrdím, že*.

Řídící predikátor	Nefinitní konstrukce			Finitní konstrukce				
	negace	infin.	particip	ὄτι, ὡς	εἰ	pronom. adverb.	ὅπως + ind. fut.	μή + způs. obav. vět
dicendi	οὐ	+	výjim. u básn.	+	+	+		
percipiendi	οὐ	zřídka	+	+				
cognoscendi	οὐ		+	+				
declarandi	οὐ	+	+	+				
volendi	μή	+					zřídka	
iubendi	μή	+						
putandi	οὐ	+		zřídka				
affectuum	οὐ		+	+	+	+		
interrogandi	οὐ				+	+		
impediendi	μή	+	+		+			
timendi	οὐ							+
curandi	μή	zřídka	zřídka		zřídka		+	
neosobní sl.		+						

2.3. Kritéria klasifikace obsahových propozic

Obsahové propozice bývají v gramatických příručkách tříděny podle **lexikálního významu nadřazeného slovesa** a/nebo **podle formy obsahové propozice**. Naše klasifikace kombinuje obě kritéria; v prvním plánu vychází z formy obsahové propozice, ve druhém plánu z lexikálního významu nadřazeného slovesa.¹⁹

V tomto článku se budeme soustředit na rozbor a popis obsahových propozic ve formě závislých vět s finitním slovesem, a to konkrétně vět uvozených spojkami ὡς a ὄτι.

¹⁹ Třídění obsahových propozic na **oznamovací, žádací a tázací**, které navrhuji brněňští kolegové (BARTONĚK, PEŇÁZ, URBANOVÁ) pro latinu, je v řečtině uplatňováno u HUMBERTA a pro klasifikaci celého systému vedlejších vět u ADRADOSE v *Nueva sintaxis del griego antiguo*.

3. Obsahové propozice ve formě vedlejší věty se slovesem určitým

Obsahové věty s ὄτι/ὡς se vyskytují zejména po slovesech *dicendi* a jim příbuzných. Ke slovesům *dicendi* v širším slova smyslu se tak počítají nejen slovesa, která znamenají *mluvení*, tj. *předávání* informace, ale i ta, která znamenají *získávání* informace (verba *percipiendi*) nebo její *vlastnění* (verba *cognoscendi*) či *reakci* na ni (verba *affectuum*). Obsahová věta však nepředstavuje jedinou formu obsahové propozice, nýbrž je vystavena konkurenci jiných jazykových prostředků, jak je vidět na výše uvedené tabulce: infinitivní konstrukci (po slovesech *dicendi*), participiální konstrukci (po slovesech ostatních), vedlejší větě s εἰ (po slovesech *dicendi*, *affectuum*).

3.1. Obsahové věty s ὄτι a ὡς

Časy a mody v závislé větě s ὄτι a ὡς jsou stejné jako ty, které by byly ve větě nezávislé, zápornka je οὐ.²⁰

/1/ Th. 1,51,2 ...τινες...εἶπον ὅτι νῆες ἐκεῖναι ἐπιπλέουσιν . ~ Někteří tvrdili, že tyto lodí plují proti nim...(přímno: ἐπιπλέουσιν).

/2/ Xen. An. 6,3,11 Οἱ δὲ (sc. πρεσβύται) ἔλεγον, ὅτι (sc. οἱ Ἕλληνες) πολιορκοῦνται ἐπὶ τοῦ λόφου ...~ Starci říkali, že Řekové jsou nyní obléháni na pahorku.... (přímno: οἱ Ἕλληνες πολιορκοῦνται)

Překlad takových vět nečiní českému čtenáři žádné potíže, protože užívání časů v závislé větě v češtině se řídí podobnými pravidly jako v řečtině. Naproti tomu jiné moderní jazyky, např. angličtina nebo francouzština reflektují časové relace odlišným způsobem než řečtina a při překladu proto dochází za určitých okolností k časovému posunu ve větě vedlejší:

/1a/ Some said that those ships were sailing against them.

/2a/ Ils (sc. les vieillards) lui dirent qu'actuellement les Grecs étaient assiégés sur une hauteur...

Rozdíly v časových relacích a jejich zpracování v jazyce může pomoci objasnit stanovení “úrovní výpovědi”.

3.1.1. Úrovně výpovědi

Ve výpovědi lze rozlišit tři úrovně (roviny), které pro jednoduchost označíme písmeny abecedy:

²⁰ Pokud je řídicí sloveso v sekundárním čase nebo je děj jinak zaměřen do minulosti, může – ale nemusí – za jistých okolností stát v obsahové větě optativ bez ὄτι, tzv. optativ zástupný, optativ obliquus (cf. 3.1.6.).

A = rovina vypravěče (osoby, která vypravuje celý příběh, autora nepřímé řeči, autora díla; tato úroveň se vztahuje k okamžiku enunciacce = promluvy), v /1/ je to Τκúkýδιδés.

B = rovina subjektu věty řídící větu obsahovou, rovina autora projevu (tj. osoby, jejíž slova jsou podávána v O.O.; tato úroveň se vztahuje k okamžiku referování); v /1/ jsou to τυεs, subjekt řídícího slovesa εἶπον .

C = rovina subjektu obsahové věty; v /1/ jsou to vḡεs. Temporalita obsahové věty se vztahuje k okamžiku, kdy se odehrával/odehrává/bude odehrávat děj obsahové věty, v /1/ vyjádřený pomocí ἐπιπλέουσιν.

V klasické řečtině přísudkové sloveso obsahové věty (úroveň C) nesituuje děj/stav obsahové věty vzhledem k momentu promluvy (úroveň A). Tuto funkci plní sloveso věty řídící (úroveň B), které orientuje k momentu promluvy souvětí jako celek. Řídící sloveso εἶπον (aorist) z /1/ situuje děj do minulosti, a proto také děj vedlejší věty je situován (vzhledem k momentu promluvy, tj. z hlediska vypravěče, zde Thúkýdida) do minulosti. Avšak z hlediska mluvčího (τυεs, úroveň B), jde o děj právě probíhající, přítomný (současný s εἶπον). Proto je v klasické řečtině (stejně jako v češtině) použito v obsahové propozici přítomného času. V češtině i v řečtině jsou časy v obsahové větě používány z hlediska toho, kdo pronáší přímou řeč (z hlediska autora přímé řeči), tj. v závislosti na okamžiku děje nadřazené věty, který má základní (absolutní) časovou platnost.

V mnoha jiných jazycích (latina,²¹ angličtina, francouzština) však neorientuje sloveso řídící věty (úroveň B) k momentu promluvy (úroveň A) celé souvětí, nýbrž právě jen děj řídící věty, a proto musí děj obsahové věty orientovat do minulosti samo její sloveso (úroveň C). V uvedených jazycích tedy přezens ἐπιπλέουσι odpovídá minulému nedokonavému (průběhovému) času: např. angl. *were sailing*, fr. *ils navigaient*. V takových případech se mluví tradičně o **relativním používání časů**, jelikož děj nadřazené a děj podřazené věty jsou uváděny do **vzájemného vztahu** (předčasnost, současnost, následnost), který je podáván z **hlediska vypravěče** (úroveň A). V tomto tradičním pojetí tedy relativní temporalita vyjadřuje vztah děje podřazené propozice (úroveň C) k době referování (úroveň B), zatímco absolutní temporalita je vztahována k době enunciacce (úroveň A), cf. např. Novotný (1971: 67-8), podle něhož jde o absolutní používání časů v latině jen tehdy, když je děj pojímán *“se stanoviska mluvící nebo píšící osoby”*.

Zcela odlišné pojetí se vyskytuje u Grepla – Karlíka (1986: 423) a Peňáze – Urbanové (1993: 12). Ti totiž pokládají za **relativní užívání časů** v obsahových (a jiných) vedlejších větách v češtině (tj. *mutatis mutandis* i v řečti-

²¹ V latině je po slovesech *dicendi* doplnění samozřejmě ve formě vazby ak. + inf., ale uvedené poznatky se týkají také tzv. relativního užívání časů a susednosti časové.

ně), kdežto pro latinu postuluje Peňáz **absolutní** používání časů: “*Zatímco čas českého slovesa vyjadřuje pouze relativní vztah k jinému slovesnému ději, latinská kategorie času vyjadřuje absolutní časové zařazení...*”. O řeckém slovese pak Goodwin říká (1889: 8): “*přítomný čas (sc. v obsahové větě po sekundárním čase) denotuje čas absolutně minulý a jen relativně přítomný*”.

Co umožňuje dvě tak diametrálně odlišná pojetí?

Termín *relativní* byl zvolen dost nešťastně. Užívání časů ve vedlejších větách lze totiž charakterizovat jako relativní jak v latině, tak i v řečtině, neboť v obou jazycích je gramatický čas vedlejší věty volen v závislosti na vztahu děje vedlejší věty k větě nadřazené, ale tuto relativnost je třeba chápat v každém jazyce jinak:

LATINA: veškerá výpověď je chápána z hlediska subjektu roviny A, který usouvztažňuje C vzhledem k B (jinak řečeno: C je pojímáno z hlediska A ve vztahu k B). Jestliže je zrušen vztah C ku B, pak – podle Novotného – dochází k absolutnímu použití času.

ŘEČTINA: C je pojímáno z hlediska subjektu B a ve vztahu k němu (na subjekt A se nebere zřetel,²² sloveso obsahové věty nesituuje její děj vzhledem k A, protože souvětí je orientováno k A jako celek slovesem řídicí věty); v řečtině neexistuje tzv. druhá závislost.

Zásadní rozdíl tedy nespočívá v tom, **ke kterému ději** je děj obsahové věty vztahován (neboť v obou případech je to rovina B), nýbrž v tom, z **hlediska koho** (z hlediska které roviny) je usouvztažnění prováděno: v latině je to z hlediska vypravěče (úroveň A), v řečtině je to z hlediska podmětu nadřazené věty (úroveň B). Toto kritérium se objevuje již u Kühnera – Gertha (1904: 359-360), kteří rozlišují – bez zmínky o absolutním či relativním užívání časů – vyjadřování obsahu vedlejší věty a) z hlediska vypravěče “*vom Standpunkte des Erzählers*” (po slovesech *sentiendi a affectuum*), b) z hlediska subjektu nadřazené věty “*nach der Anschauung des Subjektes im Hauptsatze*” (po slovesech *dicendi*).

²² V definici absolutní temporality, kterou podává belgický grécista Y. DUHOUX (1992: 34), je úroveň A v O.O. úmyslně vyloučena: “*absolutní temporalita se vztahuje k okamžiku promluvy mluvčího/redaktora*”, tj. naše úroveň A, (avšak “*v nepřímé řeči: je to okamžik, kdy mluví nebo myslí osoba, jejíž myšlenky nebo slova jsou re-produkovány*”, tj. naše úroveň B), zatímco “*relativní temporalita se vztahuje k době, do níž je situován děj vyjádřený slovesem nadřazené věty*”, tj. úroveň B (“*Temporalité absolue se réfère au moment où s'exprime le locuteur/rédacteur (en discours indirect: le moment où parle ou pense la personne dont on rapporte les paroles ou pensées), temporalité relative se réfère au moment où se situe l'action du verbe de la proposition régissante*”). Podle DUHOUXE (1992: 147) slovesa v řečtině “*vyjadřují pouze absolutní temporalitu*” (“*les verbes en grec n'expriment que la temporalité absolue*”).

Důsledkem tohoto pojetí je skutečnost, že v klasické řečtině (stejně jako v češtině) se v časových formách vedlejší věty reflektuje právě takový čas a modus, který by měla jako samostatná výpověď:

13/ Xen. An. 1,3,5 καὶ οὐποτε ἐρεῖ οὐδεὶς ὡς ἐγὼ... τὴν τῶν βαρβάρων φίλιαν εἰλόμην. – *A nikdy nikdo neřekne (nebude moci říci), že jsem si vybral přátelství barbarů.* (přímo: εἴλου).

Aorist εἰλόμην situuje děj z hlediska autora projevu οὐδεὶς (ale i z hlediska vypravěče) do minulosti. Důsledkem syntaktického začlenění obsahové věty je posunutí gramatické osoby (εἴλου × εἰλόμην), čas zůstává nezměněn.

3.1.2. Zvláštnosti v používání indikativu

Specializované gramatické příručky (Chantraine 1953: 292, Goodwin 1889: 263) upozorňují, že Homér nepoužívá v obsahových větách uvozených ὅτι/ὡς, ὅ, ὅ τε, οὐνεκα²³ stejných časů jako klasická řečtina. Podle Goodwina věty s ὅτι/ὡς “are not yet constructed on the principles of indirect discourse, a present or perfect of direct form appears as an imperfect or pluperfect in these clauses after past tenses”. Z hlediska své formy se tedy homérické konstrukce podobají konstrukcím ve francouzštině nebo v angličtině:

14/ Il. 22, 438 οὐ γὰρ οἱ τις ἐτήτυμος ἄγγελος ἐλθὼν | ἤγγειλ' ὅτι ρά οἱ πόσις ἐκτοθι μίμνε (impf.) πυλάων ~ ...vždyt nepřišel žádný jistý posel a neoznámil jí (tj. Andromaše), že její milý muž (Hektór) leží před branou města... (O.R. stejně jako v klasické řečtině: πόσις... μίμνει...), francouzsky: *personne ... n'est pas venu lui dire* (sc. à Andromaque) *que son époux* (sc. Hector) *était* (imperfektum) *hors des remparts*.

15/ Od. 24, 182 γνωτὸν δ' ἦν, ὅ ρά τις σφι θεῶν ἐπιτάρροθος ἦεν ~ *Bylo tu znát, že nějaký bůh jest pomocník jeho* (O.R. stejně jako v klasické řečtině: ἐπιτάρροθος ἐστί), francouzsky: *il était évident qu'un dieu guidait* (imperfektum) *ses coups*.

16/ Il. 13, 674 Ἐκτωρ δ' οὐκ ἐπέπυστο Διὶ φίλος, οὐδέ τι ᾔδει | ὅτι ρά οἱ νηῶν ἐπ' ἀριστερὰ δηϊόωντο λαοὶ ~ *Hektór Diovi milý však nebyl informován a nevěděl, že trójský lid je huben! po levé straně korábů...* (O.R. stejně jako v klasické řečtině: δηϊόνονται λαοί), francouzsky: *Hector ... ne savait pas qu'à gauche des nefs les Argiens lui massacraient* (imperfektum) *les gens*.

Je třeba si uvědomit, že v těchto a dalších příkladech nejsou řídicím slovesem slovesa *dicendi*, nýbrž slovesa typu οἶδα a γινώσκω. Výskyt slovesa

²³ Naproti tomu v nepřímé otázce Homér užívá stejnou konstrukci jako attičtina.

ἀγγέλλω v /4/ je zcela ojedinělý a lze jej objasnit tím, že ani toto sloveso nepatří k “*εἰστίμ*” slovesům *dicendi*, protože jeho syntaktické chování se poněkud liší od chování sloves *dicendi*: obsahová propozice totiž může mít i formu participiální konstrukce. Proto je řadíme mezi slovesa *declarandi*.

S podobným použitím imperfekta se můžeme setkat – byť vzácně – i v klasické attičtině, zejm. u Platóna a Xenofóna:²⁴

17/ Xen. Cyr. I,3,10 *Ἐπελέλησθε δὲ πανταπάσι σὺ τε ὅτι βασιλεὺς ἦσθα, οἱ τε ἄλλοι ὅτι σὺ ἄρχων. Τότε γὰρ δὴ ἔγωγε καὶ πρῶτον κατέμαθον ὅτι τοῦτ' ἄρ' ἡ ἰσηγορία ἦν ὃ ὑμεῖς τότε ἐποιεῖτε... ~ Dokonce jsi úplně zapomněl, že jsi král, a ostatní, že tys jejich vládcem. Na tom, co jste tenkrát dělali, jsem poprvé pochopil, co je svoboda projevu... (přímto: βασιλεὺς εἶ; τοῦτο ἡ ἰσηγορία ἐστί).*

V obou případech (ἦσθα a ἦν) kontext nepřipouští interpretaci minulým časem,²⁵ protože z hlediska autora projevu (Astyagés a jeho druzi, podmět k *ἐπελέλησθε* a *κατέμαθον* – úroveň B) jde o děj právě probíhající, přítomný (současný s jejich výronědí); ovšem z hlediska vypravěče (úroveň A) jde o děj minulý. V klasické řečtině bychom v takovém případě očekávali indikativ/optativu přezentu. Anomální užití imperfekta bývá vysvětlováno tím, že kontext je schopen dotyčný děj zřetelně časově lokalizovat (Goodwin 1889: 263) nebo že “*réalité des faits remporte sur la représentation de ces faits*” (Humbert 1972: 189).²⁶ Na rozdíl od homérského jazyka, kde byly predikátory sémanticky omezeny více méně na verba *cognoscendi* a *affectuum*, v attičtině je paleta sloves mnohem pestřejší: *ἐπιλανθάνομαι*, *καταμανθάνω* /7/, *ὀρώ* Xen. An. 2,2,5; *αἰσθάνομαι* Th. 2,88, Xen. An. 1,2,21; Antipho 1,15; *γινώσκω* Xen. An. 2,2,15; *δῆλόν ἐστι* Xen. An. 2,3,6; *οἶδα* Antipho 1,8; *ἐννοοῦμαι* Xen. An. 3,1,2; *πυνθάνομαι* Xen. HG 3,2,11; *ἄπειρός εἰμι* Th. 6,1,1; *ἐνδηλός εἰμι* Xen. Cyr. 1,4,1; *καταφανής εἰμι* Plat. Civ. 343a; *θαυμάζω* Xen. An. 1,1,16; Plat. Th. 142a; *διδάσκω* Xen. Mem. 1,7,1; *λοιδορῶ* Xen. Smp. 4,32; *ἀπολογοῦμαι* Xen. HG 1,4,20; *ἀπαγγέλλω* Xen. An. 6,1,16. Xen. An. 6,1,16; *ὑπισχοῦμαι* Xen. An. 6,1,16. Dokonce se objevuje i několik příkladů – i když ne zcela jednoznačných – kde je řídicím predikátorem sloveso *λέγω*:

18/ Xen. An. 3,3,12 *ἀκούσας δὲ Ξενοφῶν ἔλεγεν ὅτι ὀρθῶς*

²⁴ O podobném používání imperfekta v koiné, cf. KILPATRICK (1990: 97) a MUCHNOVÁ (1997: 170 n.)

²⁵ Ačkoliv v attičtině je imperfektum pravidelně interpretováno časem minulým, cf. /15/.

²⁶ STEINMANN v Poznámkách ke *Kyrypaideii* pouze uvádí, že do češtiny se takové imperfektum překládá přítomným časem.

ἤτιῶντο²⁷) ... ~ *Když to Xenofón uslyšel, uznal, že jej obviňují ...
po právu.* (přímo: ὀρθῶς αἰτιῶσθε)

/9/ Ar. Vesp. 283 ὃς ἡμᾶς διεδύετ' ἔξασπατῶν καὶ λέγων ἰὼς
φιλαθηναῖος ἦν καὶ ἰ τὰν Σάμω πρώτος κατεῖποι ~ *kdo se
pokoušel nás oklamat a uklouznout nám, když říkal, že je přítelem
Athéňanů a že jako první odhalil samské záležitosti ..(O.R.: φι-
λαθηναῖος εἶμι).*

Zatímco u Homéra se jednalo o jev méně častý, než by mohlo vyplývat ze zmínek u Goodwina a Chantraina, v attičtině, jak se zdá, jde o jev frekventovanější, a přitom více lingvisty opomíjený, snad proto, že u Homéra je tento typ použití jediný možný, zatímco v attičtině a v koiné jde ve vztahu k ostatním jazykovým prostředkům jen o okrajovou záležitost.

3.1.3. Existuje v řečtině souslednost časová?

Tato otázka může být položena ve dvou souvislostech:

1) Příklady z 3.1.2., ilustrující posun v používání času v závislé větě u Homéra a vzácně i u Platóna a Xenofóna, resp. v koiné, mohou vést k úvahám, zda v řečtině neexistuje něco podobného jako relativní používání časů, jak je známe z některých živých jazyků a z latiny.

Z uvedených příkladů však vyplývá zcela jasně, že nejde vesměs o slovesa *dicendi* v užším slova smyslu, nýbrž o slovesa *sentiendi* a *affectuum*, tj. o slovesa s poněkud odlišnou sémantickou charakteristikou. Toto rozlišení, často opomíjené v novějších příručkách, se objevuje již u Kühnera – Gertha (1904:359n). Podle nich má vedlejší věta takovou formu, kterou by měla v nezávislé řeči a) z hlediska vypravěče (úroveň A) “vom Standpunkte des Erzählers”, zpravidla po slovesech *sentiendi* (γιννώσκω) a *affectuum*; b) z hlediska subjektu hlavní věty “nach der Anschauung des Subjektes im Hauptsatze” (naše úroveň B), zpravidla po slovesech *dicendi*.

Úvahy Kühnera – Gertha se mohly stát východiskem pro Rijksbarona (1994: 48-52), který odlišuje obě skupiny sloves na úrovni existenciální pre-

²⁷ RIJKSBARON (1994: 50, př. /128/) tuto větu překládá *After hearing this Xenophon said that they had been right in finding fault with him* a pro O.R. postuluje: ὀρθῶς ἠτιῶσθε vyjadřující anterioritu před dějem věty nadřazené. Také GOODWIN (1989: 262) překládá *he said that they had accused him rightly*, kdežto HUMBERT (1972: 189) dává přednost imperfektu: *X. dit qu'ils l'accusaient à juste titre*, nicméně s upozorněním, že děj se vztahuje do minulosti. Vzhledem k situaci (obvinění vznášeli vojáci těsně před Xenofónovou reakcí a jejich obviňování implicite trvá i v době, kdy se Xenofón začne ospravedlňovat) i vzhledem k bezprostřednímu kontextu καὶ αὐτὸ τὸ ἔργον αὐτοῖς μαρτυροῖη ~ *a že sama skutečnost jim to dosvědčuje* — dáváme přednost jiné interpretaci (cf. /8/). Také český překlad J. ŠONKY (Praha, Odeon 1974: 102) má *prézens*: *X. ...uznal, že mají pravdu...*

supozice. Obsah obsahové věty je pojímán po slovesech *percipiendi*, *cognoscendi* a *affectuum* jako faktivní (**factive**), tj. jako skutečnost existující nezávisle na dané výpovědi. Lze tudíž provést transformaci, kterou by se souvětí rozpadlo na dva samostatné celky: *Jan viděl, že v domě hořelo* → *V domě hořelo a Jan to viděl*. (cf. Rijksbaron 1994: 48 nn.). Obsahové věty vyjadřují smyslovou nebo intelektuální percepci či emocionální reakci na něco, co již existuje nezávisle na této percepci. Proto není obsah závislé věty prezentován z hlediska podmětu nadřazené věty (úroveň B), nýbrž je pojímán jaksi absolutně, tj. z hlediska vypravěče (úroveň A). Naproti tomu po slovesech *dicendi* je obsah závislé věty prezentován jen jako **reprodukované tvrzení**, jež nemá *faktivní povahu*. Nelze tudíž ani provést transformaci *Jan řekl, že v domě hořelo* → **V domě hořelo a Jan to řekl*.

Zdá se tedy, že rozšíření obsahových vět s ὅτι/ὡς se specifickou konstrukcí nepřímé řeči v minulém kontextu (na úkor infinitivních vazeb), k němuž došlo po slovesech *dicendi* v pohomérské době, vedlo k prosazení této konstrukce také po slovesech *percipiendi*, *cognoscendi* a *affectuum* a naopak, i když jen v omezené míře, k rozšíření konstrukce existující primárně po slovesech *percipiendi*, *cognoscendi* a *affectuum* i ke slovesům *dicendi*.

2) Ačkoliv se běžně uznává (např. Delaunoy 1988: 108), že řečtina nezná souslednost časovou (když abstrahujeme od optativu střídného), přesto někteří autoři (Rijksbaron 1994: 50n, Kühner – Gerth 1904: 359,3) uvádějí, že indikativ imperfekta a aoristu de facto znázorňují děj současný, resp. předčasný vzhledem k ději věty řídící. Naproti tomu Chanetová (1986: 24) a Duhoux (1992: 147) velmi přesvědčivě argumentují, že řečtina nevyjadřuje prostřednictvím slovesných tvarů relativní chronologii. Prézens bývá sice často spojován s vyjadřováním dějů, které jsou více méně současné se základním časem *t* (s dějem nadřazeného slovesa), kdežto aorist s vyjadřováním dějů, které jsou předčasné či následné k času *t*, ale to je jen důsledek vidové opozice, kdy prézens vyjadřuje děj v jeho průběhu, tj. děj nedokončený, zatímco aorist vyjadřuje děj uzavřený.²⁸

3.1.4. Prolepse

Podmět vedlejší věty je často prezentován jako předmět věty hlavní (tzv. **prolepse** neboli **anticipace**).

/10/ Dem. Phil. 3,50 *σιωπῶ θέρος καὶ χειμῶν* ὡς οὐδὲν διαφέρει –
je zbytečně říkat (zamlčím), že léto a zima pro něj neznamenají
žádný rozdíl.

²⁸ K této problematice se vrátíme později ve zvláštním článku.

3.1.5. Objasňovací věty

Někdy obsahové věty s *ὅτι* (kde *ὅτι* odpovídá latinskému *quod*) nerozvíjejí přímo predikační výraz, nýbrž nějaké demonstrativum nebo substantivum, jež se vyznačuje relativně malou informační hodnotou a sémantickými rysy [+ abstraktnost], [+ obecnost]; někdy se užívá termínu substantiva *kategoriální povahy*. Taková substantiva a demonstrativa fungují jako odkazovací výrazy.

/11/ Plat. Gorg. 416 a οὕτω θαυμάσας ... εἶπον τοὺς λογοῦς, ὅτι ... ἄξιον εἶη διαλέγεσθαι ~ *podiviv se, řekl jsem ona slova, totiž že je snad vhodné diskutovat.*

/12/ Xen. Ages. 1,24 καὶ τοῦτ' οὖν ἀγαστῶς ἔδοξε πράξει ὅτι κατεσκεύαστο τὸ ἰπικὸν αὐτῶ... ~ *I y tom se tedy projevil jako obdivuhodný organizátor, že si opatřil jízdu...*

Odkazovací výraz má jen formální platnost (není větným členem), jeho funkcí je vyjadřovat způsob začlenění podřazené věty do syntaktické struktury nadřazené věty (Mluvnice češtiny 1987: 448, 450 n.). Odkazovací výraz má pak funkci pádového ukazatele (Grepl – Karlík 1986: 384 n.), který signalizuje pádovou formu valenční pozice. Zároveň však vedlejší věta objasňuje sémantický obsah kategoriálního substantiva nebo demonstrativa, a proto se někdy tento typ vět charakterizuje jako *věty objasňovací*.

3.1.6. Optativ obliquus

Pokud je řídicí sloveso v sekundárním čase, může (ale nemusí) být v závislé větě optativ bez *ἄν* (tzv. **optativus obliquus**). Používání optativu není v řečtině závazné. Optativ obliquus má stejnou časovou platnost, jakou by měl odpovídající indikativ (resp. konjunktiv, viz dále): optativ přezentu tedy odpovídá v zásadě indikativu přezentu nebo indikativu imperfekta (tj. primárnímu a sekundárnímu času přítomného kmene), optativ aoristu indikativu aoristu (tj. sekundárnímu času aoristového kmene), optativ perfekta indikativu perfekta nebo indikativu plusquamperfekta (tj. primárnímu a sekundárnímu času perfektního kmene). Pokud jde o optativ futura, vyskytuje se – na rozdíl od ostatních optativů – jen v nepřímé řeči, kde zastupuje indikativ futura (poměrně vzácně).

/13/ Hdt. 6,41, καὶ μιν πυθόμενοι ὡς εἶη Μιλτιάδεω παῖς ἀνήγαγον παρὰ βασιλέα ~ *a když se dozněděli, že je Miltiadovým synem, dovedli ho ke králi.* (přímo: ἐστὶ...παῖς). Optativ přezenta odpovídá indikativu přezenta.

/14/ Xen. An. 6,3,11 Οἱ δὲ ἔλεγον ... ὅτι οἱ Θρᾷκες πάντες περικεκκυκλωμένοι εἶεν τοὺς Ἕλληνας. ~ (*starci řekli, že všichni Thrákové mají Řeky obklíčené...*) (přímo: οἱ Θρᾷκες περικεκυκλῶνται τοὺς Ἕλληνας). Optativ perfekta zastupuje indikativ perfekta.

/15/ Th. 1,90,4 ὑπειπών... ὅτι αὐτὸς τάκει πράξει ὄχρητο. ~ *Když ... dodal* (sc. Themistoklés), *že všechno projedná sám na místě, odešel.* Optativ futura odpovídá indikativu futura.

Indikativ imperfekta/plusquamperfekta (tj. sekundární časy těch kmenů, které mají primární i sekundární časy) však bývá optativem zastupován jen vzácně, aby se eliminovala možnost dvojí interpretace. Optativ se vyskytuje většinou jen tehdy, když je z kontextu zřetelné, že jde o minulý děj:

/16/ Xen. Hell. 1,7,5 Μετὰ ταῦτα δὲ οἱ στρατηγοὶ ... τὰ πεπραγμένα διηγούντο, ὅτι αὐτοὶ μὲν ἐπὶ τοὺς πολεμίουσιν πλέοιεν, τὴν δὲ ἀναίρεσιν τῶν ναυαγῶν προστάξαιεν τῶν τριηράρχων ἀνδράσιν ἰκανοῖς ..~ *Vojenůdci vyložili své jednání asi v tom smyslu, že sami pluli proti nepřátelům a že vyproštění trosečníků svěřili osvědčeným kapitánům.....(přímou.: ἐπλέομεντὴν ἀναίρεσιν προσετάξαμεν). Optativ přezenta odpovídá indikativu imperfekta a optativ aoristu zastupuje indikativ aoristu.*

Většinou se však indikativ imperfekta a plusquamperfekta v optativu zástupný nemění:

/17/ Xen. Hell. 6,5,33 Οἱ πρέσβεις Λακεδαιμονίων ... ἀνεμίμνησκόν τε γὰρ τοὺς Ἀθηναίους ὡς αἰεὶ ποτε ἀλλήλοισιν ἐν τοῖς μεγίστοις καιροῖς παρίσταντο ἐπ' ἀγαθοῖς: ~ *Poslové ze Sparty... připomínali Athéňanům, že v minulosti vždycky v největších nebezpečích stáli při sobě k vzájemnému prospěchu.* (O.R.: αἰεὶ παρῆσταντο).

Někdy se mohou indikativy a optativy střídát v témže souvětí (cf. /13/):

/18/ Xen. An. 6,3,11 Οἱ δὲ ἔλεγον πάντα τὰ γεγενημένα, καὶ νῦν ὅτι πολιορκούνται (sc. οἱ Ἕλληνας) ἐπὶ λόφου, οἱ δὲ Θρᾶκες πάντες περικεκυκλωμένοι εἶεν τοὺς Ἕλληνας ~ *Starci právě dělali, co se stalo, a že teď jsou Řekové obléháni na kopci, kde je mají všichni Thrákové v obklíčení.*

Za sekundární čas je pokládán i přezens historický:

/19/ Xen. An. 1,1,3 Τισσαφέρνης διαβάλλει τὸν Κῦρον πρὸς τὸν ἀδελφὸν ὡς ἐπιβουλεύει αὐτῷ ~ *Tissafernés promluví Kýra u jeho bratra, že proti němu strojí úklady.* (O.R.: ὡς Κῦρος ἐπιβουλεύει).

Optativ obliquus však může zastupovat nejen **prosté indikativy**, ale i **konjunktivy bez ἄν nebo s ἄν** (konj. očekávací).

/20/ Xen. An. 6,1,16 Χειρίσοφος... ἀπήγγελλε δὲ ὅτι ἐπαινοῖη αὐτοὺς καὶ Ἀναξίβιος ὁ ναύαρχος καὶ οἱ ἄλλοι, καὶ ὅτι ὑπισχνεῖτο²⁹ Ἀναξίβιος, εἰ ἀφίκοιντο ἔξω τοῦ Πόντου, μισθο-

²⁹ Imperfektum na místě očekávaného přezentu – děj je podáván z hlediska vypravěče Xenofóna.

φορὰν αὐτοῖς ἔσεσθαι... ~ *Cheirisofos jim vyprávěl, že je chváli jak nauarchos Anaxibios, tak i ostatní, a že jim slibuje, že dostanou žold, jestliže odejdou od Černého moře.* (Přímo: ἐὰν ἀφίκησθε ἔξω τοῦ Πόντου, μισθοφορὰ ὑμῖν ἔσται.)

Naproti tomu **optativy s ἄν** (optativy možnosti) a **indikativy sekundárního času s ἄν** (indikativy vyjadřující irealitu) zůstávají nezměněny, protože optativ obliquus se nevyskytuje ve spojení s ἄν:

- /21/ Plat. Krat. 402a Sókr.: Λέγει που Ἡράκλειτος ὅτι πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει, καὶ ποταμοῦ ῥοῆ ἀπεικάζων τὰ ὄντα λέγει (préz. hist.) ὡς δις ἐς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἄν ἐμβαίης. ~ *Hérakleitos kdesi říká, že vše je v pohybu a nic nezůstává v klidu, a přirovnáváje skutečnost k toku řeky, říká, že není možné dvakrát vstoupit do téže řeky (= nemůžeš vstoupit).*³⁰
- /22/ Xen. An. 2,1,10 ἔνθα δὴ ἀπεκρίνατο Κλεάνωρ ὁ Ἄρκας, πρεσβύτατος ὢν, ὅτι πρόσθεν ἄν ἀποθάνοιεν ἢ τὰ ὄπλα παραδοίησαν ~ *Tu Kleonór jsa nejstarší odpověděl, že by spíše zemřeli, než by odevzdali zbraně.*

3.1.7. Rozdíl v použití optativu zástupného a indikativu

Představuje **optativ obliquus** jen formální vyjádření závislosti obsahové věty na řídicím slovese v sekundárním čase nebo má nějaký vlastní význam? Někteří badatelé se kloní k možnosti první, podle jiných je právě pro svoji fakultativnost nositelem dalšího významu: signalizuje subjektivní postoj mluvčího k výpovědi:

- /23/ Hdt. 5,97 Ταῦτά τε δὴ ἔλεγε καὶ τούτοισι τάδε, ὡς οἱ Μιλήσιοι τῶν Ἀθηναίων εἰσὶ ἄποικοι, καὶ οἰκός σφεας εἶη ρυέσθαι δυναμένους μέγα ... ~ ... *toto říkal (posel Miletánů) a k tomu ještě to, že Miletáné jsou kolóny Athéňanů a že je přirozené, aby je Athéňané chránili, protože mají velkou moc.*

Delaunois soudí (1988: 132), že se indikativ εἰσὶ a optativ εἶη, ačkoliv mají stejnou syntaktickou pozici a stejnou syntaktickou funkci, navzájem liší tím, že εἰσὶ vyjadřuje objektivní neoddiskutovatelnou skutečnost, zatímco optativ vyjadřuje subjektivitu mluvčího, který považuje pomoc za možnou a záhodnou.

³⁰ NOVOTNÝ ve svém překladu *Kratyla* (Praha, Oikúmené 1994: 39) interpretuje dotyčný úsek jako přímou řeč: *H. ...praví: "dvakrát do téže řeky bys nevstoupil", ale vzhledem k tomu, že 2. sg. se užívá i pro zevšeobecnění konatele, zejména v příslovích, pořekadlech a aforismech apod. (Mluvnice češtiny 1987: 369), je vhodná i interpretace pomocí neosobní vazby.*

Podobný názor můžeme najít i u dalších grécistů, optativ obliquus má např. sloužit k vyjádření nějaké skutečnosti, se kterou mluvčí³¹ nesouhlasí, k níž má výhrady nebo kterou prezentuje jako něco sekundárního (Duhoux 1992: 227) či kterou podává z perspektivy vypravěče, kdežto slovesné tvary přímé řeči přinášejí víceméně doslovné znění, jež přispívá k oživení textu (Rijksbaron 1994: 51). Také Goodwin (1889: 259) chápe indikativ jako živější formu vyjádření než optativ, jinak však mezi optativem zástupným a slovesnými tvary přímé řeči rozdíl nevidí. V následujícím příkladu se oba optativy dají vysvětlit rezervovaností Sókrata vůči postoji svého partnera, kterého se snaží přesvědčit:

/24/ Plat. Apol. 21 c-d κάπειτα ἐπειρώμην αὐτῷ δεικνύναι ὅτι οἱοί-
το μὲν εἶναι σοφός, εἶη δ' οὐ... ~ ... A pak jsem se mu pokoušel
ukázat, že si sice myslí, že je moudrý, ve skutečnosti že však
moudrý není.

Objektivní a definitivní soud, který pronáší Sókratés o své vlastní osobě, je však v indikativu:

/25/ Plat. Apol. 21 d πρὸς ἑμαυτὸν δ' ἀπιὼν ἐλογιζόμην ὅτι τούτου
μὲν τοῦ ἀνθρώπου ἐγὼ σοφώτερός εἰμι... ~ ... odcházeje jsem
tedy sám u sebe přemítal, že jsem moudřejší než tenhle člověk.

Do užívání indikativu a optativu obl. je někdy vnášen chronologický a stylistický moment. Zatímco zpočátku měl snad optativ i svůj sémanticko-pragmatický obsah (cf. výše), postupně jej ztrácel (částečně již u Xenofóna) a stával se jen formálním signalizátorem závislosti vedlejší věty, nebo – v kontextu s indikativem – stylistickou variantou bez sémantického rozdílu:

/26/ Xen. An. 6,3,11 Οἱ δὲ ἔλεγον πάντα τὰ γεγεννημένα, καὶ
νῦν ὅτι πολιορκοῦνται ἐπὶ λόφου, οἱ δὲ Θραῖκες πάντες
περικυκλωμένοι εἶεν αὐτούς.³² ~ Oni mu pověděli všechno,
co se stalo, a že jsou teď Řekové obléháni na kopci, kde jsou
obklíčeni všemi Thráky.

3.1.8. Rozlišování ὅτι a ὥς

Hodnocení významového vztahu mezi ὅτι a ὥς se v řeckých mluvnicích i ve speciálních studiích pohybuje mezi dvěma extrémy: od představy, že

³¹ Termín *mluvčí* (*locuteur*), který se objevuje u mnoha autorů, je ambivalentní, protože není jasné, zda je míněn *mluvčí* jako autor celého textu (úroveň A) nebo subjekt nadřazené věty (úroveň B).

³² DELAUNOIS (1988: 133) naproti tomu navrhuje vzít pro vysvětlení indikativu a optativu v úvahu to, že mluvčími jsou zajatci, s jejichž výpovědí může autor vyprávě-

jsou obě spojky synonymní až po názor o jejich výrazné sémantické odlišnosti. Základní speciální studii k této problematice je doktorská práce H. Fournierové, *Les verbes 'dire' en grec ancien*. Fournierová dospěla k závěru, že obsahovou větou uvozenou ὅτι vypravěč (rovina A) naznačuje, že považuje její obsah za pravdivý, zatímco větou uvozenou ὡς vyjadřuje o její pravdivosti své pochybnosti. Přitom si však attické věty s ὡς uchovaly, i když jen vzácně, možnost vyjadřovat i pravdivou skutečnost (Fournierová: 157 n.). Tak Fournierová nastoluje mezi oběma spojkami asymetrický vztah, který bychom na základě Vennových diagramů mohli označit jako *distribuční inkluzi*,³³ v terminologii pražské školy pak jako *privativní opozici*.

Podobné názory se objevují i u jiných grécistů. Spojka ὅτι uvádí děj pokládáný za jistý, kdežto ὡς děj nejistý nebo popíraný (Bizos 1981: 129), přičemž nemusí jít jen o děj, který je považován za sporný z hlediska mluvčícího, nýbrž i z hlediska jiné osoby zúčastněné na ději (Delauniois 1988: 108). Ὅς naznačuje, že vyslovené tvrzení obsahuje nějaké vyhrady, např. když je řídicí sloveso negováno nebo když daná osoba nechce přebírat zodpovědnost za věrohodnost vysloveného tvrzení (Humbert 1972: 185).³⁴

ní souhlasit, pokud jsou nezaujatí, neutrální (*jsou obléháni*), pokud však líčí situaci příliš černě, může jejich slova autor zpochybnit použitím optativu (*jsou obklíčeni*).

³³ O Vennových diagramech podává základní informaci např. F. ČERMÁK, *Jazyk a jazykověda*, Praha 1997: 116 n. nebo B. PALEK, *Základy obecné jazykovědy*, Praha 1989: 74 nn.

³⁴ BIRAUDOVÁ (1982: 27) přináší na podporu významové odlišnosti obou spojek zajímavý etymologický argument: zatímco ὡς vzniklo z instrumentálu relativního zájmena *yo- s adverbiálním suffixem -s, ὅτι vzešlo z akuzativu singuláru neutra relativa ὅς τις. Rozdíl mezi *říkat jak* a *říkat co* obráží rozdíl mezi demonstrativy τὸδε /τὸδε a ὃδε, která uvozují přímou řeč. I když nelze říci, že ἔλεγεν ὃδε *hovořil takto* by na rozdíl od ἔλεγεν ὅτι znamenalo, že pravdivost tvrzení je zpochybňována, přece jen je možné v zásadě připustit, že výpověď zaměřená na *způsob, jak někdo něco řekl* může implicitně obsahovat i výhradu vypravěče (rovina A), že on by to řekl jinak. Tento pragmatický rozdíl pak mohl být lexikalizován a promítnout se i do spojek ὡς a ὅτι. NEUBERGHOVÁ-DONATHOVÁ (1982: 263, 266) ukazuje, že zatímco u Platóna je opozice *objektivita* (ὅτι) × *subjektivita* (ὡς), sloužící k nuancování a odstínování argumentace, již plně rozvinuta, u Hérodota spočívá významový rozdíl v tom, že ὅτι označuje něco *neautoptického*, kdežto ὡς uvádí sdělení s *autoptickým* zabarvením (po slovesech *dicendi et sentiendi*: ὅτι = zpráva/doporučení někoho jiného, ὡς = vlastní zpráva [proto se užívá i při sdělování věštb a snů]; po slovesech *cogitandi*: ὅτι = znalost dosažená na základě objektivních skutečností; ὡς = poznání dosažené logickou analýzou; po slovesech *demonstrandi*: ὅτι = objektivní faktory sloužící k argumentaci, ὡς = důkazy přinášené vlastnostmi subjektu). Tento rozdíl mezi *autoptickým* a *neautoptickým* faktorem je typický pro balkánské jazyky. U Homéra je distribuce ὅτι a ὡς stejná jako u Hérodota, u Hésioda se obsahové věty s ὅτι/ὡς nevyskytují. Tragikové užívají οἶδα a γινώσκω s ὅτι/ὡς stejným způsobem jako Hérodotos

Na druhé straně Schwyzer – Debrunner (1950: 664, 5; 670) mezi uvedeními spojkami žádný rozdíl nečiní, stejně jako de Boel (jak to vyplývá implicitně z celého jeho článku) a vlastně i Lightfoot (cf. 2.2.).

Nejpravděpodobnější jsou hypotézy, které připouštějí, že opozice mezi objektivním ὅτι a subjektivním ὡς není zachována striktně, že jde spíše o určitou tendenci (Bizos 1981: 129; Humbert 1972: 183) a že často dochází k **neutralizaci** této opozice (Delaunois 1988: 108):

/27/ = /3/ Xen. An. 1,3,5 καὶ οὐποτε ἐρεῖ οὐδεὶς ὡς ἐγώ... τὴν τῶν βαρβάρων φίλιαν εἰλόμην. – *A nikdy nikdo neřekne (nebude moci říci), že jsem si vybral přátelství barbarů.* (přimo: εἴλου).

Tvrzení obsažené ve větě s ὡς může být podáno jako názor eventuálního protivníka, s nímž mluvčí nesouhlasí.

/28/ Plat. Phaid. 70 c Παλαιὸς μὲν οὖν ἔστι τις λόγος...ὡς... ~ *Existuje stará tradice, podle níž...*

Platón nepředstavuje tuto tradici jako nepravdinou, ale odpovědnost za následující tvrzení ponechává na samotné tradici.

U Homéra se optativ v obsahových větách s ὅτι/ὡς ještě nevyskytuje³⁵. Poprvé se objevuje až v homérském hymnu Hymn. Ven. 214 εἶπεν δὲ ...| ὡς ἔοι ἀθάνατος ~ *A řekl, že (sc. Ganymédés) je nesmrtelný.* Brzy dosahuje značné obliby a vede dokonce k vytvoření nových časů: optativu futura (v 5. st.) a optativu futura III. (ve 4. st.), jež se používají jen ve funkci optativu zástupného. V klasické době je optativ obliquus dokonce používán častěji než odpovídající indikativy, avšak od konce 4. st. se opět ocitá na ústupu.³⁶ V koiné se optativ obliquus vyskytuje mnohem méně často než v době klasické, v papyrech je eliminován optativ prézentu od 5. st. n. l. a optativ aoristu od 9. st. n. l. V novořečtině je optativ nahrazen konjunktivem a tvary indikativu minulého s partikulí ας nebo να (z ἴνα).

a Homér, ale již u Sofokla a Eurípida se objevuje v obsahových větách uvozených λέγω nový významový rys: rys *nepravděpodobnosti*, který sem pronikl zřejmě z rozlišení λέγω, ὡς (dokazování) × λέγω, ὅτι uplatňovaného v soudních řečech. Tentýž rozdíl se objevuje i u Thúkýdida.

³⁵ Objevuje se však ve větách účelových, časových, vztazných, podmínkových, obavných a dokonce i v nepřímých otázkách.

³⁶ Jako důvody uvádí Διουχ (1992: 231) funkční přetížení, fonetický itacismus, který vedl k homofonii některých tvarů optativu s indikativem a konjunktivem, relativně nízkou frekvencí optativu vzhledem k ostatním modům a jeho poměrně snadné funkční nahrazení indikativem futura, konjunktivem, imperativem nebo pomocí lexicálního vyjádření.

3.1.9. Přechod nepřímé řeči v přímou

Kromě nepřímé řeči může ὅτι u některých autorů uvozovat i řeč přímou; ὅτι zde má pak podobnou funkci jako naše uvozovky a dvojtečka:

/29/ Xen. An. 1,6,8 Κύρος: "Ἐτι οὖν ἄν γένοιτο τῷ ἐμῷ ἀδελφῷ πολέμιος, ἐμοὶ δὲ φίλος καὶ πιστός; Ὁ δὲ (sc. Orontas) ἀπεκρίνατο ὅτι οὐδ' εἰ γενοίμην, ὦ Κύρε, σοὶ γ' ἄν ποτε ἔτι δόξαιμι ~ *Kýros*: "Můžeš se znovu stát nepřitelem mého bratra a mým věrným přítelem?" *Orontas* odpověděl, ani kdybych se jím stal, tobě bych se jím již nezdál (nemohl zdát).

Tato konstrukce pronikla do attičtiny zřejmě pod vlivem rétoriky, i když tu jistou roli hrály i jiné faktory. U Hérodota ještě není doložena (Neubergerová – Donathová 1982: 270, pozn. 14).

Někdy dokonce přechází nepřímá řeč v přímou a naopak, jak to dosvědčují použité tvary zájmen:

/30/ Xen. An. 1,9,25 Κύρος λέγων ὅτι οὐπω δὴ πολλοῦ χρόνου τούτου ἡδίονι οἶνω ἐπιτύχοι. Τοῦτον οὖν σοὶ ἐπεμψε, καὶ δεῖταί σου τήμερον τοῦτον ἐκπιεῖν σὺν οἷς μάλιστα φίλεις. ~ *Kýros* (často poslal přátelům poloplné džbánky, když dostal nějaké velmi dobré víno, a) *vzkazoval*, že již dávno nenarazil na lepší než je toto. "Proto ti ho (sc. Kýros) poslal a prosí tě, abys ho dnes vypil se svými nejlepšími přáteli."

(Pokračování v příštím čísle)

VÝBĚR Z LITERATURY

1. Speciální studie

- BIRAUD M., 1982. *Les énoncés déclaratifs du discours rapporté en grec classique*, in: *Travaux du Cercle linguistique de Nice*, Université de Nice, 4, 13-34.
- BIRAUD M., 1985. *La syntaxe de ὡς dans la langue homérique: du subordonnant relatif au subordonnant conjonctif*, in: *Hommage à Jean Granarolo*, Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Nice, 50, 159-172, Nice.
- DE BOEL G., 1980. *Towards a Theory of the Meaning of Complementizers in Classical Attic*, *Lingua* 1980, 285-304.
- CALBOLI G., 1978. *Die Entwicklung der klassischen Sprachen und die Beziehung zwischen Satzbau, Wortstellung und Artikel*, *IF* 83, 197-261.
- CRESPO E., 1984. *On the System of Substantive Clauses in Ancient Greek. A Functionnal Approach*, *Glotta* 72, 1-16.
- DANEŠ F. – HLAVSA Z., 1987². *Větné modely v češtině*, Praha.

- FOURNIER H., 1946. *Les verbes dire en grec ancien*, Paris.
- HORROCKS G. C., 1977. *Review of Lightfoot (1975)*, *Linguistics* 185, 68-82.
- HULT K., 1990. *Syntactic Variation in Greek of the 5th Century A.D.*, Göteborg.
- CHANETOVÁ A.-M., *Sur l'aspect verbal*, *Cratyle* 5, 1986, 2-51.
- KILPATRICK, G. D., 1990. *The Imperfect in Indirect Speech in the Greek New Testament* (ed. J. K. Elliot), *JThS* 49, 94-98.
- LAKOFF R., 1967. *Abstract Syntax and Latin Complementation*, Cambridge 1968.
- LIGHTFOOT D., 1975. *Natural Logic and the Greek Moods. The Nature of the Subjunctive and Optative in Classical Greek*, The Hague: Mouton 1975.
- MONTEIL P., 1963. *La phrase relative en grec ancien*, Paris.
- MUCHNOVÁ D., 1997. *Temporalité relative et temporalité absolue en grec ancien*, in: *Studi di linguistica greca II*, Milano, 161-174.
- MUCHNOVÁ D., 1994. *Remarques sur l'oratio obliqua en grec classique*, *Cratyle* 13, 27-45.
- NEUBERGEROVÁ-DONATHOVÁ R., 1982. *Der Gebrauch von ὅτι und ὡς in Subjekt- und Objektsätzen*, *RhM* 125, 252-274.
- PEŇÁZ P. 1983. *Infinitives and Participles as Equivalent of the Content Clauses in Latin and Greek*, in: *Concilium Eirene XVI*, proceedings of the 16th International Eirene Conference, Prague 1982, 268-273.

**2. Novější syntaktické příručky, často menšího rozsahu,
publikované většinou po roce 1970
a určené studentům na vysokých školách**

- ADRADOS F. R., *Nueva sintaxis del griego antiguo*, Madrid, Gredos 1992 (obsahuje bohatou bibliografií).
- BIZOS M., *Syntaxe grecque*, Paris, Vuibert 1981.
- BRANDENSTEIN W., *Griechische Sprachwissenschaft, III. Syntax*, Berlin 1966.
- BORNEMANN E. – RISCH E., *Griechische Grammatik*, Frankfurt/M. – Berlin – München 1973.
- DELAUNOIS M., *Essais de syntaxe grecque*, Bruxelles – Louvain 1988.
- DUHOUX Y., *Le verbe grec ancien*, Louvain-la-Neuve, Peeters 1992.
- LORIAUX R., *Notes sur la syntaxe grecque*, *LEC* 50, 1982, 133-139.
- LUKINOVICH A. – ROUSSET M., *Grammaire du grec ancien*, Genève 1994².
- MAIER F., *Die Version aus dem Griechischen*, Bamberg 1976.
- MCKAY K. L., *Greek Grammar for Students (A Concise Grammar of Classical Attic with Special Reference to Aspect in the Verb)*, Canberra 1974.
- MEIER-BRÜGGER M., *Griechische Sprachwissenschaft, I. Bibliographie – Einleitung – Syntax, II. Wortschatz – Formenlehre – Indizes*, Berlin, de Gruyter 1992. (Sammlung Göschen).
- NIEDERLE J. – NIEDERLE V – VARCL L., *Mluvnice řeckého jazyka*, Praha 1974.

-
- NOVOTNÝ F. – JIRÁNI O. – RYBA B., *Základní latinská mluvnice*, Brno 1971.
PEŇÁZ, P. – URBANOVÁ, D., *Syntax latinského souvětí* (pracovní verze), Brno 1993.
RIJKSBARON A., *The Syntax and Semantics of the Verb in Classical Greek*, Amsterdam, Gieben 1994².
SMYTH H. W., *Greek Grammar*. Revised by G. M. Messing. Cambridge (Mass.), Harvard Univ. Press 1976³.

3. Starší gramatiky, často většeho rozsahu

- GILDERSLEEVE B. L., *Syntax of Classical Greek from Homer to Demosthenes*, New York – Cincinnati – Chicago 1900-1911, reprint s *Indexem citovaných pasáží* od P. STORKA, Groningen, Bouma's Boekhuis 1980 (část o závislých větách, infinitivu a participiu nebyla nikdy publikována)
GOODWIN W. W., *Syntax of the Moods and Tenses of the Greek Verb*, London, MacMillan 1889 (několik reprintů).
HUMBERT J., *Syntaxe grecque*, Paris 1972³ (1. vyd. 1945).
KÜHNER R. – GERTH B., *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache. Satzlehre II 1-2*, Hannover 1898-1904³. *Index locorum* zpracoval W. M. CALDER, Darmstadt, Wiss. Buchgesellschaft 1965. Dosud nejrozsáhlejší a nejpodrobnější gramatika.
SCHWYZER E. – DEBRUNNER A., *Griechische Grammatik II.: Syntax und syntaktische Stylistik*, München, Beck 1950 + F. RADT – S. RADT, *Stellenregister*, München, Beck 1971.
STAHL J. M., *Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbuns der klassischen Zeit*, Heidelberg, Winter 1907.
WACKERNAGEL J., *Vorlesungen über Syntax*, Basel 1926.

4. České gramatické příručky

- DANEŠ F. – HLAVSA Z., *Větné vzorce v češtině*, Praha, Academia 1987.
GREPL M. – KARLÍK P., *Skladba spisovné češtiny*, Praha, SPN 1986.
Mluvnice češtiny, III. díl. Skladba, red. DANEŠ F. – HLAVSA Z., Praha, Academia 1987.
Příruční mluvnice češtiny, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1995.

RÉSUMÉ

A propos de la complémentation en grec ancien

Essai d'une analyse didactique à l'ambition scientifique, destiné aux universitaires et prenant en considération de nouvelles théories, méthodes et procédés relevant de syntaxe fonctionnelle et théorie valencielle. Le but n'est pas une description normative, mais la présentation d'une large gamme d'hypothèses, procédés et solutions qui reflètent l'état actuel de nos connaissances et qui sont proposés par d' éminents hellénistes contemporains.

Après une brève introduction théorique à la complémentation en générale, et plus spécialement en grec, et après un essai de classification des différentes formes de complétives, on aborde les complétives conjonctionnelles introduites par $\acute{\omega}\varsigma/\acute{\omicron}\tau\iota$. Les items traités dans les grammaires scolaires laissées de côté, notre attention porte sur les particularités dans l'emploi de l'indicatif, les différences entre l'emploi de l'optatif oblique et les formes de l'oratio recta, les différences entre l'emploi de $\acute{\omicron}\tau\iota$ et de $\acute{\omega}\varsigma$, transition de discours indirect en discours direct et vice-versa, problèmes de la temporalité absolue et relative, etc. Une suite est envisagée dans le numéro prochain, traitant les autres formes de propositions complétives à verbe fini.

NIEKOĽKO POZNÁMOK K PLAUTOVÝM IDENTIFIKÁCIÁM

Ludmila Buzássyová (*Bratislava*)

Pri čítaní Plautových komédií sa stretávame so zaujímavým typom konštrukcií, ktoré Eduard Fraenkel v monografii *Plautinisches im Plautus* (Berlin 1922) označuje termínom "Identifikation". Chceli by sme zamerať našu pozornosť na niektoré z nich, na ich štruktúru, spôsob výstavby, ich charakteristické črty a na ich analýzu použiť aj novšie koncepcie lingvistického a literárnovedného výskumu. S ohľadom na istú básnickú obraznosť, ktorej sú nositeľmi, snažíme sa poukázať na spojivá medzi nimi a podobnými konštrukciami chápanými podľa niektorých týchto koncepcií ako metafory. V tomto smere nám bola oporou monografia Viktora Krupu *Metafora na hranici vedeckých disciplín* (Bratislava 1990). V nej rozpracovaný základný model metafory sme aplikovali na Plautove identifikácie. Podnetnými pre nás boli aj poznatky Jiřího Pavelku v práci *Anatomie metafor* (Brno 1982) o rôznych druhoch kontextov ako kľúčoch k sémantike metafory a metaforických foriem, o hranici medzi metaforou a stotožnením (identifikáciou) a iné.

Fraenkel v spomínanej monografii na príklade z *Curc. 150 (pessuli) fite causa mea ludii barbari: sussilite, obsecro, et mittite istanc foras...* dokumentuje dva zaujímavé javy. Po prvé sa zamýšľa nad výstavbou prvej výpovede *fite causa mea ludii barbari*, kde Plautus namiesto porovnania medzi určitým predmetom, o ktorom hovorí, a nejakým iným, vzdialenejším, s obľubou siaha po omnoho intenzívnejšom vzťahu, a to tak, že nepoužije obvyklejšiu – menej výraznú formu "*Toto sa správa ako to a to*", ale "*Toto sa stáva tým a tým*" (FRAENKEL, str. 26). V súvislosti s touto formou výpovede používa Fraenkel termín *Identität* (str. 26) a *Identifikation* (str. 28). Označuje ním jav, pri ktorom sa osoba alebo vec mení na nejakú inú osobu alebo vec a preberá jej funkciu, vlastnosti, osud. Po druhé si všíma formu spájania prvej výpovede s druhou, pri ktorom druhá výpoveď objasňuje prvú (označenú ako *Identifikation*) a robí ju zrozumiteľnou.

Pri výpovediach typu *Curc. 150 fite causa mea...* alebo *Bacch. 665 si frugi est, Herculem fecit ex patre: decimam partem ei dedit, sibi novem abstulit* sa identifikácia realizuje formou zmeny (dokumentujú ju slovesá *facere* a *fieri*). V druhej skupine identifikácií ide o "*plnú identitu*" (FRAENKEL, str. 38) vytvorenú pomocou slovesa *esse*, napr.: *Truc. 788 neve inter vos significetis, ego ero paries*, *Merc. 361 muscast meus pater: nil potest clam illum haberi*, alebo *Trin. 851 pol hicquidem fungino generest: capite se totum tegit*. Takéto bezprostredné vyjadrenie identifikácie dvoch javov namiesto ich po-

rovnania zvyšuje komické pôsobenie textu. Napríklad vo veršoch Curc. 150 sq. (*pessuli*) *fite causa mea ludii barbari: sussilite, obsecro, et mittite istanc foras* namiesto vyjadrenia *Závory, vyskakujte ako tanečníci (rinčte, otvárajte sa)* autor hovorí *Závory, buďte tanečníkmi!* Podobne nie *môj otec je ako mucha*, ale *môj otec je mucha*.

Práve konštrukcie typu *Muscast meus pater, ego ero paries, hic (homo) fungino generest* so slovesom *esse* napomáhajúcim vyjadrenie plnej identity zaujali našu pozornosť. O štruktúre takýchto konštrukcií Fraenkel hovorí: "Vyrovnanie (*identita*) je najprv vyjadrené v nejakej krátkej vete bez toho, aby sa poslucháč dozvedel jeho základ, odôvodnenie. Toto odôvodnenie nasleduje až potom, *asyndeticky* pripojené, sformulované niekoľkými slovami. Celok má čosi z grifu (*gr. grifos*). Druhá, *objasňujúca* veta obsahuje vlastné východisko myšlienky, *dôležité pre pochopenie súvislosti*. Prvá je *vybudovaná hravou formou*." (FRAENKEL, str. 39)

Hravá forma, hádankovitá a obraznosť týchto konštrukcií nás inšpirovala k tomu, aby sme sa na ne pozreli ako na istý druh metaforických výrazov. Pokúsili sme sa uplatniť na ne model vychádzajúci z klasickej koncepcie metafory, predloženej I. A. Richardsom v knihe *The Philosophy of Rhetoric* (New York – London 1936) tak, ako nám ho podáva Viktor Krupa v knihe *Metafora na hranici vedeckých disciplín*. V kapitole *Základná štruktúra metafory* Krupa píše:

"*Základom metafory je usúvzťažnenie dvoch pojmových domén A a B, ktoré sa spravidla nespájajú do jedného celku a ich spoločný výskyt v bežnej reči je nezvyčajný. Cieľom tohto spojenia je pomocou jednej domény (B) charakterizovať druhú doménu (A) a to tak, že sa formálne medzi nimi konštatuje totožnosť, pravda s vedomím, že otázka totožnosti sa môže posudzovať rozlične a je podmienená subjektívne. Doména A sa najčastejšie charakterizuje ako tenor, kým doména B ako vehikulum...*" (KRUPA, str. 23) Pre úplnosť štruktúry metafory je nevyhnutná ešte tretia zložka, ktorú "tvoria vlastnosti, črty či príznaky spoločné obidvom doménam, tzv. *báza alebo základ*. V jednej doméne táto báza predstavuje *nápadnú vlastnosť, príznak bijúci do očí, kým v druhej doméne vystupuje v nenápadnej, všednej kvantite*" (KRUPA, str. 25).

Túto štruktúru metafory môžeme aplikovať na Krupom zvolenú básnickú metaforu *Tvoje oči sú hviezdy*. V nej explicitne vystupuje tenor (*oči*) i vehikulum (*hviezdy*), *bázová vlastnosť* je zrejmalá, môžeme povedať konvencionalizovaná – dve domény sa prekrývajú v pojme jas niečích očí.

Danú štruktúru môžeme uplatniť aj pri tzv. lexikalizovanej metafore *lev* (označujúcej silného človeka), reprezentovanej navonok len vehikulumom.¹

¹ Tento výraz označuje ako lexikalizovanú metaforu TIBOR ŽILKA v *Poetickom slovníku* (Bratislava 1987), str. 92.

Chápanie lexikalizovanej metafory vychádza z prirovnania *silný, mocný ako lev* a na istej úrovni možno predpokladať existenciu identifikácie *X je lev* s explicitne vyjadreným tenorom i vehikulom.

Obe tieto metaforické konštrukcie zreteľne poukazujú na báзовú vlastnosť. V realite sveta existujú zreteľné javové súvislosti medzi jasom niečích očí a jasom hviezd takisto ako medzi silou mocného človeka a silou leva. Tieto súvislosti vytvárajú tzv. pragmatický kontext.² Pragmatický kontext napomáha odhaleniu podstaty metaforického výrazu, jeho bábovej vlastnosti, alebo inými slovami dešifrovaniu denotátu metafory.

Ak by sme chceli uplatniť metaforickú štruktúru tenor – vehikulum – báвовá vlastnosť na Plautove hádankovité identifikácie, museli by sme sa rozhodnúť, či ju uplatniť na jej úplnú formu napr.: *Muscast meus pater: nil potest clam illum haberi*, alebo len na jej prvú časť. Pri prvom pohľade, vychádzajúc len z formálnej stránky konštrukcie, by sme sa uspokojili len s jej prvou časťou *Muscast meus pater*, resp. *Meus pater est musca*. Prítomnosť tenora (*pater*) a vehikula (*musca*) v tejto konštrukcii však dešifrovateľnosť výrazu nezabezpečuje. Z pohľadu súčasného čitateľa nenachádzame prienik medzi doménou *otec (človek)* a *mucha*, zdajú sa byť pojmovo veľmi vzdialené a ich spojenie nemá jednoznačnú oporu v pragmatickom kontexte. Preto pôsobí ako hádanka. To zameriava našu pozornosť na druhú časť výpovede: *Nil potest clam illum haberi* (voľne preložené: *nič sa nemôže stať, aby o tom nevedel*). Ak túto časť začleníme do modelu tenor – vehikulum – báва, zistíme, že je akýmsi opisom, komickou parafrázou bábovej vlastnosti – zvedavosti – základu spájajúceho tenor s vehikulom. Bez tejto výkladovej, objasňujúcej vety by prvá časť výpovede zostala hádankovitou alebo priam nezrozumiteľnou. Výkladová veta sa stáva organickou súčasťou celej identifikačnej konštrukcie.

Teraz bližšie k povahe bábovej vlastnosti tejto konštrukcie. Pri stretnutí so slovom *mucha* sa dnešnému čitateľovi môže vybaviť široká škála konotovaných významov. *Mucha* môže byť malá, dobiedzavá, otravná, môže prenášať choroby, poznáme spojenie *slabý ako mucha, mušia váha...* Hoci v slovenčine ani v nám známych jazykoch neexistuje ustálené spojenie *Zvedavý ako mucha, X je mucha* (ako je to v prípade *Silný ako lev, X je lev*), nemôžeme a priori vylúčiť jeho existenciu v hovorovom fonde latinčiny. Josef Hrabák vo svojej *Poetike* poukazuje na skutočnosť, že chápanie metafory sa mení aj v časovom priebehu, pretože sa niektoré pôvodné konotácie s odstupom od pôvodnej kultúrnej a životnej situácie vytrácajú. Z toho dôvodu starým metaforám dnes už často nerozumieme, alebo sa k ich porozumeniu musíme pomaly prepracovávať. Význam trópu závisí teda od celkového kontextu,

² K problematike pragmatického kontextu pozri bližšie: JIŘÍ PAVELKA, *Anatomie metafory*.

v ktorom sa trópus vyskytuje, a to nielen od kontextu literárneho, ale i všeobecne kultúrneho (HRABÁK, *Poetika*, str. 139). Potom by sme sa mohli domnievať, že z hľadiska súčasného čitateľa sa obeťou straty zrozumiteľnosti stal aj výraz *X je mucha*, alebo *X je zvedavý ako mucha*. V Georgesovom latinsko-nemeckom slovníku pod heslom *musca* okrem základného lexikálneho významu mucha nájdeme aj význam "... II., übr., v. *Neugierigen, Plaut. Merc. 2.3.26 (361)*". U Forcelliniho: "...6, *muscam vocat Plaut. Merc. 2.3.26 curiosum hominem, et hac illac discurrentem*". Slovo *musca* sa s významom zvedavosť, zvedavý spája práve v tomto jednom verši Plautovho *Kupca*. Prisúdenie vlastnosti zvedavosť muče azda predpokladá myšlienkový pochod: mucha je malá – všade prenikne – zúčastní sa všetkého, čo sa deje – o všetkom sa dozvie – chce sa o všetkom dozvedieť – je zvedavá.

Hádankovitý charakter konštrukcie vyplýva práve z nezvyčajného výberu bázevej vlastnosti, ktorá je inotajne pomenovaná vo výkladovej vete *nil potest clam illum haberi* – zvedavosť – a až jej nepriame pomenovanie objasní čitateľovi spojiwo medzi dvoma z hľadiska pragmatického kontextu na prvý pohľad nespojitelnými pojmovými doménami *otec* a *mucha*. Výkladová veta vytvára pre ich spojenie pragmatický kontext, usmerňuje možné čitateľove konotácie správnym smerom, teda k pochopeniu tohto autorom zvoleného pragmatického kontextu – nič sa nemôže stať, aby sa o tom otec nedozvedel / nič sa nemôže stať, aby sa o tom mucha nedozvedela (lebo všade prenikne) – a k odhaleniu bázevej vlastnosti zvedavosti, ktorá je obom na základe daného pragmatického kontextu spoločná. Takéto usmerňovanie konotácií, vyzdvihovanie skrytých spojív medzi dvoma doménami spája tieto konštrukcie s hádankou. Podobne ako v hádanke, aj v nich spočíva hlavný efekt v rozlúštení, v odhalení zámerne zastretého denotátu, napr. bázevej vlastnosti zvedavosti. Tento efekt prispieva k fantazijnému a komickému obohateniu diela. Rozhodnúť, či mucha bola symbolom zvedavosti, alebo jej túto vlastnosť prisúdil len Plautus, nie je ľahké. Domnievame sa, že stavba takejto konštrukcie, jej hádankovitý charakter, nevyhnutnosť pripojenia výkladovej vety odhaľujúcej bázevú vlastnosť podporuje predpoklad, že spojenie *X je zvedavý ako mucha*, *X je mucha* v latinčine skôr neexistovalo ako existovalo.

Podobne identifikácia *ego ero paries* nemôže stáť osamotene. Potenciálne konotácie (bledosť, mlčanlivosť, pevnosť, prekážka...) usmerňuje pred ňou stojaca objasňujúca veta *neve inter vos significetis* (aby ste si niečo medzi sebou nenaznačili) smerom k bázevej vlastnosti, významu – prekážka oddeľujúca od seba dvoch ľudí. Taktiež nepredpokladáme existenciu živého ustáleného spojenia *X je stena*, *X je prekážkou ako stena*.

V konštrukcii *hicquidem fungino generest: capite se totum tegit* je bázevú vlastnosť spájajúca doménu človek a hrbí v tvorená na základe vonkajšej podoby človeka s veľkou hlavou a hrbí. Pragmatický kontext opäť dotvára až výkladová veta.

Fraenkel bezpochyby správne predpokladá, že hoci tieto hádankovité identifikácie sú pre Plauta typické a prechádzajú celým jeho dielom, nevytvoril ich Plautus sám, ale len prijal podnet ľudového spôsobu vyjadrenia, aby ho svojším spôsobom a s osobitnou záľubou rozšíril. Takáto podoba nejakej myšlienky sformulovanej v identifikačnej konštrukcii sa uplatnila napr. v rôznych prísloviach alebo frazeologických zvratoch. Často ide o všeobecne platné sentencie ako “účinok primitívnej múdrosti pozorujúceho a reflektujúceho ľudu” (FRAENKEL, str. 45). Analogické konštrukcie možno nájsť aj v dnešných živých jazykoch. Fraenkel uvádza pekný príklad z nemčiny, pôvodne asi zo študentského jazyka: “*Das Leben ist eine Hühnerleiter: es ist von oben bis unten beschissen.*” V taliančine napr. “*La fortuna è una vacca: a chi mostra il davanti, a chi il dietro.*” Vo fonde slovenských príslovi, porekadiel a ustálených spojení hádankovité identifikačné konštrukcie takéhoto typu (X je Y: výklad) nie sú typické. Obdobné konštrukcie sa vyskytujú väčšinou vo forme porovnania: *Žena je ako drevená nádoba: ak ju nepobiješ, rozsuší sa; je ako vrba: kde ho zasadiš, tam sa ujme*; prípadne podobné konštrukcie s plnovýznamovým slovesom: *Kto má mrcha ženu, netreba mu chrenu: iskrí sa mu v očiach*. Časté sú však identifikačné konštrukcie, ktoré nepotrebujú výklad. Situácia, komunikačný kontext, v ktorom sa opakovane vyskytujú, zabezpečuje ich pochopenie napr.: *Zvyk je železná košeľa*.

V latinčine – u autorov, ktorí poskytujú vo svojich dielach priestor pre uplatnenie hovorových prvkov (Petronius, Varro, Persius a iní) – sú doložené hlavne také prípady identifikácií, v ktorých riešenie nie je explicitne vyjadrené, ale prenechané čitateľovi. Napr. Petron. 42,4 (*homo bulla est*), 42,7 (*sed antiquus amor cancer est*), 41,11 (*calda potio vestiarius est*). Sú pochopiteľné na základe širšieho kontextu, v ktorom sa vyskytujú a ktorý plní podobnú funkciu ako výkladová veta u Plauta. Napr. *Calda potio vestiarius est – teplý nápoj je obchodník s odevom: zahreje lepšie ako šaty. Antiquus amor cancer est – stará (starecká) láska je rakovina: privádza (starca) do hrobu*. Aj v takýchto konštrukciách možno nachádzať odrazový mostík pre Plautovu fantáziu. Fraenkel sa domnieva, že v reči ľudu boli popri takýchto konštrukciách živé aj také, v ktorých bol hádankovitý výraz objasnený pomocou druhej, asyndeticky pripojenej vety. Tento (pravdepodobne oprávnený) predpoklad je písomne podložený len dielami Plauta alebo proverbium *lepus tute es: pulpamentum quaeris*, zaznamenaným napr. u Terentia Eun. 426.

Plautove identifikácie možno členiť a charakterizovať z rozličných hľadísk. Fraenkel rozpracoval predovšetkým ich formálne členenie.³ Z hľadiska hĺbkovej štruktúry ich možno v zásade deliť do dvoch skupín:

1. Tie, ktoré si vyžadujú asyndeticky (alebo inak) pripojenú výkladovú vetu,

³ K problematike členenia pozri bližšie spomínanú monografiu.

ktorá objasňuje povahu Plautom zvolenej bázovej vlastnosti spájajúcej tenor a vehikulum v identifikačnej vete $X = Y$.

2. Tie, ktoré takúto objasňujúcu vetu nevyhnutne nepotrebuju. Ide o identifikácie “zrozumiteľnejšie” – napr. s mytologickými námetmi: Epid. 178 (*Hercules ego fui, dum illa mecum fuit*) alebo Aul. 704 (*ego sum ille rex Philippus*). V týchto identifikáciách sa do konštrukcie $X = Y$ spájajú dve pojmové domény na základe bázovej vlastnosti, ktorej pochopenie nám umožňuje pragmatický kontext (znalosť reálií, mytológie, histórie...), a preto ju ne treba explicitne vyjadriť. Herkulova sila bola (a je i dnes) povestná. Rovnako známe bolo aj bohatstvo kráľa Filipa. Fraenkel túto skutočnosť formuluje tak, že Plautus podľa neho nedodríava vždy štruktúru identifikácia: výklad, lebo nepokladá za potrebné nejaké vysvetlenie – “Erläuterung” (FRAENKEL, str. 55). My sa domnievame, že tvrdenie, že tieto konštrukcie nemajú v texte žiaden výklad, objasnenie, by bolo istým zjednodušením. Presnejšie by bolo povedať, že nemajú bezprostredne pripojenú stručnú výkladovú vetu typu *nil potest clam illum haberi* stojacu za identifikáciou *musca est meus pater*.

Ak vyberieme napr. verš Aul. 704 (*ego sum ille rex Philippus*), môžeme si všimnúť pred ním stojace verše 701 sq. (*Picis divitiis, qui aureos montis colunt, ego solus supero. nam istos reges ceteros memorare nolo, hominum mendicabula*) – hovorí ich otrok, ktorý sa práve zmocnil hrca so zlatom – a za nimi umiestnené verše 705 sq. (*Nam ut dudum hinc abii, multo illo adveni prior ... ecfodio aulam auri plenam*), v ktorých otrok pokračujúc vo svojom monológovi opisuje spôsob, ako získal ono rozprávkové “filipovské” bohatstvo. Identifikácia v Aul. 704 je teda akoby rámcovaná z dvoch strán. Verše 701-703 hovoriace o bohatstve sú akousi úvodnou myšlienkou rozohrávajúcou určité konotované významy, pripravujúcou pôdu pre identifikáciu vo verši 704 a zabezpečujúcou jej jednoznačné pochopenie. Tesnú spojitosť veršov 701-703 s identifikáciou vo verši 704 posilňujú aj konektory z roviny slovnej zásoby – verš 702 (*istos reges ceteros memorare nolo...*), verš 704 (*ego sum ille rex Philippus*). Z druhej strany sa k identifikácii *ego sum ille rex Philippus* pripájajú verše 705 sq., ktoré majú v podstate charakter široko rozvedenej výkladovej výpovede. Úvodné verše a pripojené verše výkladové takto formujú širší textový kontext, ktorý navodzuje, upresňuje alebo bližšie špecifikuje pragmatický kontext danej identifikácie.⁴

V konštrukcii *musca est meus pater: nil potest clam illum haberi* výkladová veta stručne dešifruje pragmatický kontext, objasňuje povahu Plautom zvolenej bázovej vlastnosti. Vo veršoch 701...704 (*ego sum ille rex Philippus*) 705... je namiesto stručnej heslovitej vety detailne rozpracovaný básnický obraz prechádzajúci cez niekoľko veršov a vytvárajúci samostatný

⁴ K problematike pragmatického, textového, komunikačného a i. kontextu bližšie JIŘÍ PAVELKA, *Anatomie metafory*.

sujet. Ten slúži len na spresnenie existujúceho, odhaliteľného pragmatického kontextu identifikácie ego sum ille rex Philippus. Podobne pragmatický kontext identifikácie Epid. 178 (*Hercules ego fui, dum illa mecum fuit*) ďalej rozvádza verš 179 (*neque sexta aerumna acerbius Herculi quam illa mihi obiectast*).

Táto skutočnosť nás privádza k potrebe pozorovať všetky tieto identifikačné konštrukcie z hľadiska širšieho textového kontextu. Fraenkel o tých hádankovitých hovorí ako o konštrukciách zložených z dvoch častí – hádankovitej identifikácie a (väčšinou) asyndeticky pripojeného niekoľkými slovami vyjadreného vysvetlenia, výkladu. Pri bližšom pohľade zistíme, že takáto stručná charakteristika neplatí pre všetky dané konštrukcie. Len niektoré z nich stoja v textovom kontexte samostatne, bez významových konektorov s tým, čo predchádzalo, alebo čo nasleduje. Takou je napr. identifikácia Trin. 851 v kontexte veršov 848-852:

848 sq.: (Sycophanta) *quin ego nunc subigor trium nummum causa ut hasce epistulas dicam ab eo homine me accepisse quem ego qui sit homo nescio neque novi, neque natus necne is fuerit id solide scio*.

851: (Charmides) ***pol hicquidem fungino generest: capite se totum tegit. Hilurica facies videtur hominis, eo ornatu advenit***.

Myšlienka vyjadrená vo verši 851, že daný človek má (pravdepodobne) veľkú hlavu, sa ďalej bližšie nešpecifikuje, celá konštrukcia je samostatnou ucelenou jednotkou, voľne vsunuteľnou alebo vysunuteľnou z textu.

Podobne aj v konštrukcii Pseud. 747 (*Quid cum manifesto tenetur? anguillast: elabitur*) nie sú potrebné ďalšie charakteristiky. Väčšina z Plautových identifikačných konštrukcií (aj hádankovitých) je viac alebo menej tesne zapojená do textového kontextu. Nedá sa o nich vždy povedať, že by sa skladali len z jednej identifikačnej vety a z jednej výkladovej. Často sa myšlienka postupne rozvíja, až dospeje k identifikácii s výkladovou vetou, inokedy za touto výkladovou vetou nasleduje ďalšia, rozvádžajúca myšlienku prvej výkladovej vety, alebo je identifikačná konštrukcia rámcovaná z oboch strán. Stáva sa súčasťou prepracovaného básnického obrazu, akoby jeho myšlienkovým – nezriedka komickým – centrom. Ako príklad nám môže poslúžiť Fraenkelom zvolená modelová identifikačná konštrukcia Merc. 361 (*muscast meus pater: nil potest clam illum haberi*), ktorá je podľa nášho názoru iba súčasťou, resp. vyvrcholením kontextu – uvádzajúceho v texte nariadenie mladíka Charina nad otcovou zvedavosťou. Identifikácia vo verši 361 (*Muscast meus pater*) je “pripravovaná” veršom 360 (*nequiquam abdididi, apscandidi, abstrusam habebam*). Myšlienku výkladovej vety *nil potest clam illum haberi* (verš 361) ďalej rozvíjajú verše 362 (*nec sacrum nec tam profanum quicquamst, quin ibi ilico adsit*) a 363 (*nec qui rebus meis confidam mi ulla spes in corde certast*).

Podobne aj k identifikácii Truc. 788 (*ego ero paries*) patrí nielen objasňujúca prípravná veta z toho istého verša 788 (*neve inter vos significetis*),

ktorú v súvislosti s ňou spomína Fraenkel, ale z hľadiska kontextu i pred ňou predchádzajúca veta z verša 787 (*omnium primum divorsae state – em sic, istuc volo*). Správne pochopenie hádankovitej identifikácie *ego ero paries* zabezpečuje nielen výpoveď 788 (*neve inter vos...*), ale aj 787, v ktorej výraz *divorsae state* zároveň funguje ako významový impulz k adekvátnemu pochopeniu jedného z možných významov, ktoré konotuje slovo *paries*.

Identifikácie teda treba chápať nie izolovane, ale ako súčasť širšieho textového kontextu. Aj pri hádankovitých identifikáciách okrem nejakej bezprostredne stojacej stručnej výkladovej vety môžu stáť aj ďalšie vety, ďalej rozvádžajúce myšlienku identifikácie.

Detailné rozpracovanie identifikácie – či už hádankovitej alebo zrozumiteľnej – vyplývalo jednak z umeleckých ambícií autora, nakoľko slúžilo intenzifikácii a gradácii umeleckého vyjadrenia, jednak aj z praktických potrieb. Plautove komédie počítali v prvom rade s divadelnou javiskovou realizáciou. Boli určené širokej spoločensky i vzdelanostne rozvrstvenej poslucháčskej obci. Výpoveď musela byť zrozumiteľná, a preto prílišná metaforickosť, obraznosť nebola prípustná. Všetky Plautove identifikácie skrývajú v sebe určitú dávku umeleckej obraznosti. Preto akákoľvek potenciálna “nejasnosť” vyžadovala okamžité objasnenie.

Zaujímavou obmenou identifikácie s výkladom je príklad z Aul. 561sq. Realizuje sa v rámci širšieho textového kontextu dialogickou formou. Súčasne je i dokladom hravosti Plautovej obraznosti. Uvádzame ju v širšom kontexte: 561 Megadorus, potenciálny ženich: *etiam agnum misi*. 561, 562 Euclio, žgriľoš ironizuje: *quo quidem agno sat scio magis curionem nusquam esse ullam beluam*. (Voľne preložené: *Nikde na svete niet tvora, ktorý by bol väčšmi starostom ako ten tvoj baran.*) Táto výpoveď predpokladá identifikáciu *agnus est curio*, ktorá sa objaví v nasledujúcej replike Megadora, oprávnene prekvapeného takýmto spojením a preto vyžadujúceho vysvetlenie – 563: *volo ego ex te scire qui sit agnus curio*. V hádankovitej identifikácii *agnus est curio* spojenie pojmových domén *baran* a *starosta* nemá oporu v pragmatickom kontexte. Pre konotované významy týchto slov nenachádzame prienik. Odpoveď na otázku, aká je spoločná bázo­vá vlastnosť týchto dvoch domén, prináša Plautus v nasledujúcom verši 564: *quia ossa ac pellis totust, ita cura macet*. Je ňou chudosť, podvýživenosť. Komický efekt spočíva v žartovnej “ľudovej”, resp. v tomto prípade skôr “Plautovej” etymológii slova *curio* od *cura*. Touto etymológiou Plautus prisudzuje *starostovi* (*curio*) stálu vlastnosť *ustarostenosti* (*cura*) a chudosti. Tá je mu podnetom pre identifikáciu vychudnutého barana so starosťami utrápeným, a preto vychudnutým starostom.

Ak sa teraz vrátíme ku Krupovej myšlienke, že v jednej doméne (t.j. v tenori) bázo­vá vlastnosť predstavuje nápadnú vlastnosť, príznak bijúci do očí, kým v druhej doméne (vo vehikulu) vystupuje v nenápadnej, všednej kvantite (napr. *X je lev* – u človeka X sila bije do očí, kým u leva je prirodze-

ná), v aplikácii na Plautovu identifikáciu *agnus est curio* by bola vychudnutosť u barana nápadná, do očí bijúca (v tom je zhoda s výrazom *X je lev*) a u starostu by bola táto vlastnosť všedná, prirodzená. Plautus teda prisudzuje tenoru aj vehikulu nejakú bázovú vlastnosť, ktorá je rovnako málo charakteristická, všedná alebo prirodzená pre tenor ako aj pre vehikulum. Tento paradox nás opäť privádza k odlíšaniu týchto Plautových identifikácií od iných (metaforických) identifikácií typu *X je lev* alebo *Tvoje oči sú hviezdy*. V hádankovitých identifikáciách sa stotožňujú dve domény zo vzdialených pojmových oblastí, ktoré autor spája pomocou nejakej charakteristiky okrajovej pre obe spájané domény. Voľba danej “bázovej vlastnosti” nemá jednoznačnú oporu v pragmatickom kontexte, ale vo fantázii tvorcu. Preto vyžaduje vysvetlenie. Umelecký účinok spočíva v riešení takto vytvorenej hádanky.

Ako ďalší prípad môžeme uviesť široko rozpracovaný umelecký obraz, ktorého centrom je identifikácia Aul. 228 (*nunc si filiam locassim meam tibi, in mentem venit te bovem esse et me esse asellum*). Usmernenie možných konotovaných významov slova *bos* a *asellus* zabezpečuje uvádzacia, prípravná veta Aul. 226 (*venit hoc mihi, Megadore, in mentem, ted esse hominem divitem, factiosum, me autem esse hominem pauperum pauperrimum*), na základe ktorej si čitateľ (poslucháč) dešifruje Plautom zvolenú bázovú vlastnosť – spájajúcu moc, vplyv, významnosť a silu bohatého človeka so silou a celkovo vyššou kvalitou, ktorú pripisuje býkovi a bezvýznamnosť, bezmocnosť, teda slabosť chudobného človeka so slabosťou a celkovo nižšou kvalitou, ktorú pripisuje oslovi. Dôležitou súčasťou tohto obrazu je, že v skutočnosti sa dešifrujú dve bázové vlastnosti, dva javy protikladného charakteru – sila a slabosť, ktorých spojenie je zdrojom potenciálneho konfliktu. Povahu tohto konfliktu rozohrávajú nasledujúce verše 229-234: *te bovem esse et me esse asellum: ubi tecum coniunctus siem, ubi onus nequeam ferre pariter, iaceam ego asinus in luto, tu me bos magis haud respicias gnatus quasi numquam siem. et te utar iniquiore et meus me ordo inrideat, neutrubi habeam stabile stabulum, si quid divorti fuat: asini me mordicibus scindant, boves incursent cornibus*. Ide o dve základné konfliktné situácie:

1. spojenie a jeho následky a

2. rozluka a jej následky.

Plautus detailne rozvádza a bližšie špecifikuje “analogické” situácie – konflikty existujúce medzi ľuďmi pochádzajúcimi z rôznych spoločenských a majetkových pomerov a medzi zvieratami reprezentujúcimi rozličné biologické druhy, určenými na odlišné práce: Osol sa používa na nosenie nákladov, vól (býk) na ťahanie pluhu.

Usúvzťažnenie sveta ľudí a sveta zvierat umožňujú aj jazykové prostriedky, ktoré má autor k dispozícii. Celý tento obraz je vybudovaný pomocou slovných spojení, ktoré možno chápať v doslovnom zmysle (keď sa aplikujú na svet zvierat) aj v prenesenom zmysle (keď sa aplikujú na svet ľudí) – napr.:

iaceam ego asinus in luto ... neutrubi habeam stabile stabulum..., *asini me mordicibus scindant, boves incurserint cornibus...*, alebo naopak – v doslovnom zmysle (keď sa aplikujú na svet ľudí) a v prenesenom zmysle (keď sa aplikujú na svet zvierat) – napr.: *tu me (bos) magis haud respicias gnatus quasi numquam siem ... te utar iniquiore et meus me ordo inrideat ... si quid divorti fuat...*. Z tohoto hľadiska neutrálnym je výraz *coniungi* použiteľný rovnako na označenie spojenia zvierat do jarma i na označenie manželských, príbuzenských, priateľských a i. zväzkov alebo výraz *onus ferre* s konkrétnym významom niesť náklad i s abstraktným významom niesť bremeno povinností, spoločenských a finančných záväzkov, zodpovednosti atď. Takéto konektory z roviny slovnej zásoby vytvárajú jazykový komunikačný kontext, ktorý sa navrstvuje na zobrazovaný pragmatický kontext. Celkovo Plautus v tomto umeleckom obraze smeruje k drsne pôsobiacej až drastickéj názornosti. Umelecký obraz podnietený identifikáciou *te esse bovem et me esse asellum* sa opäť rozvíja do akéhosi samostatného sujetu. Jeho záverom je verš 235 (*Hoc magnum est periculum, ab asinis ad boves transcendere*), ktorý aktualizuje, resp. paroduje grécke ustálené spojenie z oslov na kone presadať, postúpiť v spoločenskom rebríčku. Začleňuje tak túto identifikáciu do širšieho kultúrneho (metatextového) kontextu.

Podobným dokladom umeleckého obrazu rozpracovaného do samostatného sujetu, ktorý vyrastá z identifikácie, je Aul. 595-598:

*quasi pueri qui nare discunt scirpea induitur ratis,
qui laborent minus, facilius ut nent et moveant manus,
eodem modo servom ratem esse amanti ero aequom censeo,
ut toleret, ne pessum abeat tamquam catapirateria.*

Je to monológ otroka Lyconida hovoriaceho o povinnostiach dobrého a spoľahlivého otroka. Dobrý otrok má chrániť pána pred záhubou tak, ako chráni pred utopením pletená "plť" malých chlapcov učiacich sa plávať. Podstatu v ňom zakomponovanej identifikácie *servus est ratis* vo verši 597 objasňujú prípravné verše 595, 596 a z druhej strany výkladový verš 598.

Ešte by sme sa mali vrátiť k podobným konštrukciám, ktorými sa zaoberajú v spomenutých prácach Viktor Krupa a Jiří Pavelka. Krupa hovorí o "metaforických výrazoch" – napr. *Tvoje oči sú hviezdy*. Pavelka, ktorý sa obdobnými konštrukciami zaoberá bližšie, odmieta pre ne použitie termínu "metafora" alebo "metaforický".⁵ Označuje ich termínom "ztotožnění" (= identifikácia). Schematicky ich zachytáva symbolmi $X = Y$, pričom ako X , tak Y môže byť ďalej rozvedené. Pavelka v rámci tejto schémy rozoznáva niekoľko variantov podľa toho, či členy X a Y nesú význam konkrétny alebo abstraktný, a či je niektorý z nich syntakticky ďalej rozvinutý. Z formálneho,

⁵ Vyplýva to z jeho definície metafory, pozri bližšie Jiří PAVELKA, *Anatomie metafory*.

povrchového, hľadiska môžeme Plautove identifikácie usúvzťažniť s Pavelkovými stotožneniami kategórie XK = YK (X konkrétne, Y konkrétne). Pavelka sem zaraďuje konštrukcie *Ňadra jsou dvě slunce* (J. Kainar), *Hnedky v ranním čase zrcadlo jest první oltář* (České písně kramářské), *Sál u Jágrů byla loď se vzbouřenou posádkou* (M. Majerová)... Do tejto kategórie môžeme zaradiť aj Krupov výraz *Tvoje oči sú hviezdy* alebo lexikalizované metafory typu *X je lev*.

Na prvý pohľad je zrejmé, že takýmto stotožneniam sú blízke len niektoré Plautove identifikácie, konkrétne tie, ktorým chýba prvok hádankovitosti – napr. *Hercules ego fui* alebo *Ego sum ille rex Philippus*. S Krupovými alebo Pavelkovými stotožneniami ich spája skutočnosť, že majú oporu v pragmatickom kontexte, ktorý zabezpečuje dešifrovanie ich bábovej vlastnosti. Výrazy *Musca est meus pater*, *Ego ero paries*, *hicquidem fungino genere est*, *Agnus est curio*... hoci formálne zodpovedajú schéme X=Y, vďaka špecifickej povahe svojej bábovej vlastnosti, ktorá vyžaduje vysvetlenie, sem patríť nemôžu.

Ak by sme na Krupove, Pavelkove a Plautove konštrukcie typu *Hercules ego fui*, *Ego sum ille rex Philippus* uplatnili model tenor – vehikulum – bábová vlastnosť, mohli by sme povedať, že tieto identifikácie sú záväzne dvojzložkové, a to v tom zmysle, že majú explicitne vyjadrený tenor aj vehikulum. Tretia zložka – báza nie je vyjadrená, ale má oporu v pragmatickom kontexte. Takéto identifikácie navonok reprezentuje model tenor – vehikulum.

Naproti tomu Plautove hádankovité identifikácie typu *Musca est meus pater*, *Ego ero paries*, *Hicquidem fungino genere est*, *Agnus est curio* sú záväzne trojzložkové. Tretia zložka – bábová vlastnosť, keďže je výsledkom individuálneho výberu tvorcu a nemá jednoznačnú oporu v pragmatickom kontexte, musí byť navonok v povrchovej štruktúre zachytená, istým spôsobom vyjadrená. Je dôležitým, centrálnym členom konštrukcie. Takéto identifikačné konštrukcie navonok reprezentuje model tenor – vehikulum – bábová vlastnosť. Ich podstatnou charakteristikou je aj to, že bábová vlastnosť nebýva pomenovaná *expressis verbis* (napr. *X je zvedavý*), ale len nepriamo opísaná. Čitateľ sám si ju má dešifrovať, resp. pomenovať.

ZÁVERY:

1. Identifikačné konštrukcie sú štruktúry, ktoré na jednej strane odrážajú spôsob vyjadrenia živý v hovorovej latinčine, na druhej strane – vo forme, v ktorej sa s nimi stretávame v Plautových dielach – sú jeho vlastným umeleckým prínosom.
2. Identifikačné konštrukcie sú javom kontextovým – sú viac alebo menej tesne zapojené do širšieho kontextu.
3. Identifikačné konštrukcie X = Y vytvárajú dve základné skupiny – hádankovité a nehádankovité.

Nehádankovité spájajú dve domény z dvoch pojmových oblastí na základe nejakej odhaliteľnej bábovej vlastnosti, ktorá má oporu v pragmatickom

kontexte. Reprezentuje ich model tenor – vehikulum. Patria sem spomenuté identifikácie J. Pavelku, Krupove metaforické výrazy, lexikalizované metafory a Plautove identifikácie typu *Hercules ego fui*.

Hádankovité identifikačné konštrukcie spájajú dve domény z oblastí pojmovovo vzdialených na základe bábovej vlastnosti, ktorá nemá jednoznačnú oporu v pragmatickom kontexte. Je to charakteristika, ktorá je v tenori aj vehikulu skrytá, druhotná a jej vyzdvihnutie je výsledkom individuálneho výberu, fantázie tvorcu. Reprezentuje ich model tenor – vehikulum – bábová vlastnosť. Patria sem Plautove konštrukcie typu *Muscas meus pater: nil potest clam illum haberi* alebo *Hicquidem fungino generest: capite sa totum tegit*.

4. Nakoľko medzi prvým typom konštrukcií (nehádankovitých) a druhým typom konštrukcií (hádankovitých) vidíme dosť podstatný rozdiel, mali by sme ich odlišiť aj terminologicky. Prvý typ – nehádankovitý – možno označovať ako **identifikácie**. Druhý typ – hádankovitý – navrhujeme označovať ako **hádankovité identifikačné konštrukcie**, lebo identifikácia je len jednou ich časťou, druhou je nejaký výklad, objasnenie.

Literatúra, lexikóny, textové edície:

- FRAENKEL, E.: *Plautinisches im Plautus*. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung 1922.
- KRUPA, V.: *Metafora na rozhraní vedeckých disciplín*. Bratislava, Tatran 1990.
- PAVELKA, J.: *Anatomie metafory*. Brno, Nakladatelství Blok 1982.
- HRABÁK, J.: *Poetika*. Praha 1977.
- HRABÁK, J. – ŠTĚPÁNEK, V.: *Úvod do teorie literatury*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1987.
- ŽILKA, T.: *Poetický slovník*. Bratislava, Tatran 1987.
- FINDRA, J. – GOMBALA, E. – PLINTOVIČ, I.: *Slovník literárnovedných termínov*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979.
- ZÁTURECKÝ, A. P.: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava, Tatran 1975.
- Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. Ed. KUŤÁKOVÁ, E. – MAREK, V. – ZACHOVÁ, J., Praha, Nakladatelství Svoboda 1994.
- PRAŽÁK, J. – NOVOTNÝ, F. – SEDLÁČEK, J.: *Latinsko-český slovník*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1955.
- GEORGES, K. E.: *Lateinisch-deutsches Handwörterbuch, zv. II*. Leipzig 1862.
- FORCELLINI, A.: *Totius Latinitatis Lexicon, zv. IV*. Prati 1868.
- Plaute Latin Dictionary*. Oxford, Oxford University Press 1985.
- Plaute, zv. I*. Ed. ALFRED ERNOUT. Paris, Société d'édition "Les belles lettres" 1932.

T. MACCI PLAUTI *Comoediae*, zv. I. Ed. W. M. LINDSAY. Oxford, Oxford University Press 1917.

T. MACCI PLAUTI *Comoediae*, zv. II. Ed. W. M. LINDSAY. Oxford, Oxford University Press 1920.

Adagia, Id est Proverbiorum, paroemiarum et parabolarum omnium, quae apud Graecos, Latinos, Hebraeos, Arabes etc. in usu fuerunt. Collectio absolutissima in locos communes digesta. Frankfurt 1646.

SUMMARY

Some Remarks on Plautus' Identifications

Identifications are structures which, on one hand, reflect the way of expression existing in colloquial Latin, while on the other hand, (in the form with which we come into contact in Plautus' comedies) they are his own artistic contribution.

Identifications are contextual phenomena – they are more or less compactly incorporated into a wider context.

Identificational constructions $X = Y$ form two basic groups “riddles” and “non riddles”. The “non riddles” connect two domains from two conceptual spheres on the ground of the basal quality which has a support in a pragmatical context. They are represented by the model tenor – vehiculum. This group includes J. Pavelka's identifications of the type “The mirror is the first altar”, then V. Krupa's metaphorical expression “Your eyes are stars”, lexicalized metaphors “X is a lion”. From Plautus' identifications the examples *Hercules ego fui, Ego sum ille rex Philippus* belong to this group.

“Riddles” identifications connect domains from spheres which are conceptually very remote. Their basal quality does not have an unambiguous support in a pragmatical context. This basal quality is a characteristic which in both tenor and vehiculum is hidden. The emphasis of this quality is the result of the author's choice and fantasy. These constructions are represented by the model tenor – vehiculum – basal quality. From Plautus' identifications those of the type *Muscaster meus pater, Ego ero paries, Hicquidem fungino generest, Agnus est curio* belong to this group.

We recommend the term identifications for the first group of constructions – non riddles. And, the term riddles identifications for the second group.

KONFRONTACE MINULOSTI A PŘÍTOMNOSTI V POZDNĚ ŘÍMSKÉM DĚJEPISECTVÍ

Jan Burian (*Bratislava*)

I. Dobové souvislosti¹

Žádné historické dílo není suchou snůškou faktů, jejichž soubor představuje sám sebou adekvátní obraz minulosti. Často lze ostatně jen s velkými obtížemi říci, do jaké míry se asi výtvar dějepisce kryje s událostmi, jež popisuje. Časový odstup, množství a kvalita zachovaných pramenů a v neposlední řadě znalosti, způsob práce, zájmy a cíle dějepisce poznamenávaly bezprostředně výsledky jeho činnosti. Působnosti těchto vlivů se nemohl vyhnout žádný historik, i když upřímně usiloval o objektivitu a ve shodě s Tacitem se snažil psát o všem a o každém “*bez hněvu a nezaujatě*” (ann. 1,1). Jinými slovy: Tacitovy dějiny raného císařství můžeme jen do určité míry ztotožnit s historickou realitou složitého vývoje, tak jak probíhal v Římě a v jednotlivých částech impéria po Augustově smrti. Tacitovy spisy jsou z přísně vědeckého hlediska dokladem toho, jak Tacitus hleděl na popisované události, jak smýšlel o jednajících osobnostech, jaké obecnější závěry ze svého líčení vyvozoval, nebo z jiné strany, jaká hlediska do minulosti promítal ve snaze proniknout hlouběji pod povrch chronologického řetězce záplavy události.

Toto zjištění má přirozeně obecnou platnost a nelze je omezovat pouze na Tacita, vybraného za příklad. Této skutečnosti si však musí být vědom každý, kdo s odstupem řady staletí užívá děl Tacita a jiných římských či řeckých dějepisců nikoliv jako jejich osobního svědectví a osobní výpovědi, ale jako historického pramene. Při pronikání k podstatě osobitých rysů římské historiografie je třeba zdůraznit i další skutečnost, která často mizí ze zřetele moderních badatelů, totiž fakt, že antičtí historikové si byli velmi dobře vědomi, ve které době píší a ke komu se svým dílem obracejí. Toto zjištění platí zvláště pro autory, kteří působili za císařské doby, která vytvářela pro literární tvorbu s možným širším společenským a politickým dopadem specifické podmínky. Ty pak působily zcela osobitým způsobem na obecný rys veškeré dějepisné tvorby tkvící v tom, že každé historické dílo, ať již popisuje dávnou minulost nebo živou současnost, je vystaveno konfrontaci s přítom-

¹ Tato studie vznikla v souvislosti s projektem *Late Roman Historiography and the Transformation of Ancient World*, realizovaném formou grantu pražské Středoevropské univerzity (The Central European University – Research Support Scheme).

ností, v níž ten který autor tvořil, nebo ve které ji četl pozdější čtenář. K po-
stížení obsahové náplně historických děl je samozřejmě směrodatné myšlen-
kové a politické prostředí, v němž žili jejich autoři a v němž se utvářely je-
jich záměry, formovaly pracovní postupy a konkretizovala stanoviska k po-
pisovaným dějům a osobnostem.²

Studium ideových problémů pozdně antické latinské historiografie před-
pokládá tudíž alespoň rámcovou znalost hlavních faktorů tehdejšího myšlen-
kového světa, jehož nezanedbatelnou součástí bylo historické vědomí, které
si o sobě a o své minulosti vytvářely intelektuální kruhy a jemuž se snažily
dávat publicitu prostřednictvím svých dějepisných výtvorů.

Vyjděme tedy z problému, jak lze z hlediska vývoje římského impéria
charakterizovat období, jemuž je tato studie věnována.³ Pozdní antika býva-
la často schematicky chápána jako závěrečné, a tudíž úpadkové období star-
ověku charakterizované vleklou hospodářskou krizí, zostřením politických
a sociálních diferencí a z nich vyrůstajících konfliktů, hospodářským regre-
sem, který vedl k snížení životní úrovně a stále tíživějšímu omezování svo-
body bezprostředních výrobců, k úpadku měst a jejich ekonomiky, k finanč-
ním těžkostem a postupující naturalizaci obchodních vztahů, k prudkému
poklesu kulturní úrovně apod. Z vnitřních těžkostí, které musela římská spo-
lečnost překonávat zejména od 3. stol. n. l., bylo hledáno východisko ze-
jména v rostoucím tlaku, který římský stát vyvíjel prakticky na všechny vrst-
vy římské společnosti. Tvrdé metody římského státního aparátu, v němž se v
rostoucí míře uplatňovali příslušníci neřímských národů, zejména Germáni,
vedl k tomu, že rostoucí počet říšského obyvatelstva ztrácel zájem na jeho
další existenci. Tato tendence se projevovala specifickou formou i u velkých
vlastníků půdy, kteří budovali své velkostatky jako samostatné správní i
ekonomické celky, nezávislé na administrativě sousedních měst. Vnitřní těž-

² K otázce funkčnosti antických historických děl a jejich působnosti srv. např.
A. DEMANDT, *Geschichte als Argument. Drei Formen politischen Zukunftsdenkens im
Altertum*. Konstanz 1972, 9 nn.; srv. i A. HEUß, *Gnomon* 48, 1976, 36 nn.; B. GENTILI
– G. CERRI, *History and Biography in Ancient Thought*, Amsterdam 1988, 7 nn.;
35 nn.

³ Z bohaté literatury, věnované v poslední době přehlednému zpracování pozdní
antiky, cituji výběrově P. BROWN, *The World of Late Antiquity: From Marcus Aure-
lius to Muhammad*, London 1971; R. RÉMONDON, *La crise de l'Empire romain de Marc
Aurèle à Anastase*, Paris 1980, 2. vyd.; J. MARTIN, *Spätantike und Völkerwanderung*,
München 1987; A. DEMANDT, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian
bis Justinian 284-565 n. Chr.*, München 1989; AVERIL CAMERON, *Das späte Rom 284-
430 n. Chr.*, München 1994 (anglický originál *The Later Roman Empire*, London
1993); z naší literatury srv. J. ČEŠKA, *Římský dominant*, Brno 1976 (1978); TYŽ, *Pos-
lední století starověku*, Brno 1987; v stručném přehledu J. BURIAN – P. OLIVA, *Civi-
lizace starověkého Středomoří*, Praha 1984, 487 nn.

kosti římského státu se nevyčerpávaly přirozeně jen napjatým poměrem mezi státem a velkostatkáři, využívajícími práci kolónů a snažícími se upevnit si svou nezávislost v rámci stávajícího římského systému, ale i samotná císařská moc narážela v pozdní antice na řadu problémů. Patřily k nim např. vztahy mezi císařem a dvorskými kruhy, mezi císařem a armádními veliteli a v neposlední řadě i četné pokusy o násilné uchvácení císařského trůnu ambiciózními jednotlivci za pomoci armády. Ztráta mezinárodní prestiže římské říše, která byla patrná zvláště v její západní polovině, a sílící moc germánských kmenů za hranicemi impéria i přímo na jeho území byly považovány za další důkaz úpadkového charakteru pozdně antického období, uzavírajícího dlouhé období vývoje celého starověku.⁴

Není pochyby o tom, že řada těchto jevů postihuje závažné vývojové rysy pozdního antického období a dokládá jisté charakteristické rysy historické proměny antického světa. Vzniká však otázka, do jaké míry lze tyto jevy zobecnit do té míry, aby bylo možné celou epochu po nástupu císaře Diocletiana, a zvláště 4. století až do roku 395, označit jednoznačně jako úpadkové a z tohoto zorného úhlu hodnotit i kulturní výtvořiny pozdně antické epochy.

Celková situace ve 4. století byla přirozeně zcela jiná nežli třeba v době Augustově, za Antonina Pia či Septimia Severa. V žádném případě však nelze 4. století označit za dobu výlučně úpadkovou a bezvýhodnou; v této krajnosti je ostatně nechápali ani jeho současníci a vyhraněně negativní pohled na 4. století je vlastně výsledkem povrchního srovnání tohoto století s obdobími velkého rozmachu impéria a raného císařství v dílech moderních dějepisců. Tuto představu utvrzovala teoretická úvaha, že zániku antiky, kladenému do 5. století, muselo předcházet období vleklého úpadku, který byl sledován právě ve 4. století.

Skutečnost 4. století byla mnohotvará, prostoupená specifickými problémy a těžkostmi jako každé jiné období římské historie.⁵ Hospodářský život

⁴ Srv. např. W. HELD, *Die Vertiefung der allgemeinen Krise im Westen des Römischen Reiches*, Berlin 1974; R. MÜLLER (red.), *Kulturgeschichte der Antike 2. Rom*, Berlin 1978, 473 nn.; R. GÜNTHER, *Vom Untergang Westroms zum Reich der Merowinger*, Berlin 1985.

⁵ Vývoj na počátku 4. stol. n. l. byl v širších historických souvislostech reakcí na události 3. stol. Z nejnovejší literatury věnované problému krize 3. stol. viz K.-P. JOHNE (red.), *Gesellschaft und Wirtschaft des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert*, Berlin 1993. K bližší charakteristice 4. stol. viz kromě jiného S. MAZZARINO, *Aspetti sociali del quarto secolo. Ricerche di storia tardo-romana*, Roma 1951; *Transformations et conflicts au IVe siècle ap. J.-C.*, Bonn 1978; M. CHRISTOL, S. DEMOUGIN a další (red.), *Institutions, société et vie politique dans l'Empire romain au IVe siècle ap. J.-C.*, Paris 1992. K problému typologické charakteristiky a zařazení pozdní antiky do evropského vývoje srv. K. CHRIST (red.), *Der Untergang des Römischen Reiches*, Darmstadt 1970; P. E. HÜBINGER (red.), *Kulturbruch oder Kulturkontinuität im*

i správa říše se do určité míry stabilizovaly a impérium nacházelo alespoň v některých případech síly k aktivní zahraniční politice ve vztahu k Persii a ke Germánům za Rýnem a Dunajem. Přes existující obtíže docházelo v pozdně antických městech ke stavebnímu rozmachu a řada monumentálních budov, jejichž pozůstatky budí údiv svou rozlehlostí a technickou dokonalostí, pochází právě z této doby. Detailní pohled na 4. století přináší důkazy, že ani z hlediska krásného písemnictví nelze mluvit o tvůrčí dekadenci a že zvláště poezie tohoto období představuje tvůrčí složku tehdejšího literárního dění schopnou nalézat aktuální tematiku a ztvárnit ji vyspělou formou.⁶

V žádném případě nevedla realita 4. století k myšlenkové stagnaci nebo dokonce k úpadku. Naopak, stimulovala svou podstatou soudobé intelektuály k tomu, aby reagovali na její určující rysy a zdůvodňovali sobě i svým současníkům své konkrétní postoje vzhledem k jejich historickému opodstatnění a perspektivním cílům.

Pro posouzení konkrétní situace, kterou 4. století vytvářelo pro rozvoj dějepiscství, je nutno brát v úvahu především myšlenkový svět, v němž tehdejší historikové vyrůstali a na který svými spisy a svým osobitým způsobem reagovali. Především, že historické vědomí, které si o sobě 4. století vytvářelo, nebylo a ani nemohlo být jednotné a obrazilo složitou názorovou situaci, která se v říši v té době vytvořila jako výsledek předchozího i soudobého vývoje. Souhrn představ o hlubším smyslu existence Říma byl vytvářen jednak vžitými a tradicí posvěcenými představami o vyšším poslání římského státu a římského národa, jednak současnými vnitropolitickými a za-

Übergang von der Antike zum Mittelalter, Darmstadt 1968; Týž (red.), *Zur Frage der Periodengrenze zwischen Altertum und Mittelalter*, Darmstadt 1969. V současné době převládající většina badatelů chápe pozdní antiku jako přechodné období mezi starověkem a středověkem a "zánik", resp. rozklad antiky pojímá jako postupnou proměnu antického světa umožňující návaznost na raný ("barbarský", "germánský", "temný") středověk: H.-I. MARROU, *Décadence romaine ou antiquité tardive: IIIe – IVe siècle*, Paris 1977; J. VOGT, *Der Niedergang Roms. Metamorphose der antiken Kultur*, Zürich 1965. V naší literatuře srv. J. BURIAN, *Zánik antiky*, Praha 1977; Týž, *Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace*, Praha 1994.

⁶ K orientaci v labyrintu myšlenkového světa pozdní antiky napomáhají kromě jiných P. COURCELLE, *Histoire littéraire des grandes invasions germaniques*, Paris 1964, 3e éd.; Týž, *Late Roman Writers and their Greek Sources*, Cambridge/Mass. 1969; R. HERZOG (red.), *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike; Fünfter Band: Restauration und Erneuerung der lateinischen Literatur von 284 bis 374 n. Chr.*, München 1989; W. HARTKE, *Römische Kinderkaiser*, Berlin 1951 (1972); J. STRAUB, *Heidnische Geschichtsapologetik in der christlichen Spätantike*, Bonn 1963; Týž, *Regeneratio Imperii. Aufsätze über Roms Kaisertum und Reich im Spiegel der heidnischen und christlichen Publizistik. I, II*, Darmstadt 1972, 1986. Viz i J.W. BINNS (red.), *Latin Literature of the Fourth Century*, London – Boston 1974.

hraničně politickými událostmi, zejména jejich příznivým nebo naopak neúspěšným vyústěním.

Situace, ve které tvořili pozdně antičtí intelektuálové svá historická díla, byla důsledkem komplikovaného předchozího vývoje, který koncem 3. a počátkem 4. století vedl k výraznému upevnění císařské moci a k přeměně dřívějšího režimu v "neskrývanou monarchii římských císařů",⁷ nazývanou v odborné literatuře vžitým termínem *dominát*. Důsledné soustředění moci v rukou císaře a jeho byrokratického aparátu však vedlo současně k poznání, že rozsáhlý komplex světového impéria nelze operativně spravovat z jednoho místa.

V římském impériu tudíž vznikala nová správní centra, mezi nimiž na vrcholu stála nová císařská sídelní města, a samostatná monarchizovaná císařská moc musela být realizována několika císaři společně vládnoucími. Císařská administrativa byla v pozdním impériu téměř všudypřítomná a císaři, kteří stáli na jejím vrcholu, prolínali jejím prostřednictvím v daleko větší míře než v předchozí době do povědomí říšského obyvatelstva jako páni rozhodující o jeho osudu.

Do života římské společnosti za *dominátu* však stále důrazněji vstupoval další význačný element – křesťanství, reprezentované katolickou církví, a to nejen jako náboženský, ale v rostoucí míře i jako politický činitel.⁸ Třebaže od doby Constantinovy se římstí císařové nehledě ke krátké epizodě Juliana Apostaty hlásili ke křesťanství, bylo 4. století v západní oblasti nejen dobou měření sil mezi římským státem, resp. císařskou státní mocí a katolickou církví, ale současně i hledáním cest ke společnému postupu, které záhy překonalo stadium taktického spojenectví a vyústilo posléze v přeměnu křesťanství ve státní náboženství.

Nová situace, která se za *dominátu* vytvářela, nutila představitele římského státu a církve k vzájemné spolupráci. Antické křesťanství nepředstavovalo nikdy ideově ani organizačně monolitickou jednotu a jako jediný antický náboženský směr učinilo své vlastní teologické základy předmětem nepřátelských a neústupně vyhocených diskusí. Církve, která si byla stále zřetelněji vědoma, že boj s herezemi nedovede k vítěznému konci jen silou teologických argumentů, se snažila využívat římské státní moci ve svůj prospěch. Z druhé strany měli císařové stále větší zájem získávat podporu církve a zřejmou snahou význačných církevních představitelů bylo podřídit státní organizaci církevními vlivy. Rostoucí počet křesťanů v latinské části impéria ovládaných církví představoval závažný politický faktor, s nímž musel kaž-

⁷ J. ČEŠKA, *Římský dominát*, Brno 1976 (1978), 1.

⁸ J. ČEŠKA, *Římský stát a katolická církev ve IV. století*, Brno 1983; P. BROWN, *Die letzten Heiden*, Berlin 1986; TÝŽ, *Power and Persuasion in Late Antiquity*, Madison/Wisc. 1988 (italský překlad *Potere e cristianesimo nella tarda antichità*, Bari 1995).

dý reálně počítat. Kromě toho církev hrála důležitou roli při ideovém upevnění císařské moci tím, že ji uznala za nejvyšší státní instituci existující na tomto světě s vědomím božím, čímž zavazovala křesťany poslušností vůči křesťanskému panovníkovi. Stejně jako církev nacházela u pozdně římského státního aparátu podporu ve svém vleklém boji s herezemi, mohli císaři počítat s podporou církve v zápase s uzurpátory a projevy sociální nespokojenosti, ohrožujícími stabilitu pozdně římského císařského systému. Vztahy mezi římským státem a církví se upevňovaly i v důsledku sílícího tlaku neřímského světa na impérium; pronikání barbarů na římské území rozrušovalo hranice říší, rozkládalo římské administrativní a vojenské struktury a působilo i na vzrůst ariánství, které se značně rozšířilo mezi Germány sídlícími původně mimo impérium.

Pozdně římský stát se rozvíjel na křesťanských principech a římské impérium se stalo *imperium Christianum*, v němž církevní činitelé představovali veličinu, respektovanou širokými vrstvami říšského obyvatelstva jako autoritu nezadávatel si s císařskou mocí. Přední církevní představitelé, kteří si postupem doby uvědomovali svůj rostoucí vliv na celkový stav impéria, se snažili v tomto duchu působit stále důrazněji na samotného císaře i na podřízené složky jeho správního aparátu a šířit své ideje nejen na čistě náboženském poli, ale i pronikat hlouběji do všech odvětví celého kulturního života. Z tohoto hlediska bývá 4. století někdy označováno jako věk ambiciozity a spirituality, neboť tyto termíny celkem výstižně vyjadřují náplň i hnací momenty proslulého nástupu církve, usilující o zásadní posílení svého nábožensko-politického postavení.

V pozdně římském státě zbývalo tedy při jeho soudobém nábožensko-politickém vývoji stále méně prostoru pro pohany a jejich aktivní uplatnění. Z jejich hlediska se jejich přítomnost a výhledy do budoucnosti nemohly jevit jinak než jako problematické a nejisté. Tito lidé byli svědky úspěšného rozmachu křesťanství jakožto náboženského směru, jehož podstatu nechápali a ani se nesnažili jí porozumět, a stali se současníky relativně rychlé christianizace římského státu. Kromě toho byli nuceni smířovat se s rostoucí silou barbarského světa a jeho násilného pronikání na území říše i mírového prolínání Germánů do různých vrstev římské společnosti v nejrůznějších rovinách jejího sociálního rozčlenění.⁹ Římstí konzervativci, hlásící se k pohan-

⁹ K problému barbarů v pozdně antickém světě srv. J. VOGT, *Kulturwelt und Barbaren. Zum Menschheitsbild der spätantiken Gesellschaft*, Mainz 1967; W. GOFFART, *Barbarians and Romans A. D. 418-584. The Techniques of Accommodation*, Princeton 1980; Y. A. DAUGE, *Le barbare. Recherches sur la conception romaine de la barbarie et la civilisation*, Bruxelles 1981 (Collection Latomus vol. 176); E. A. THOMSON, *Romans and Barbarians*, Madison/Wisc. 1982; J. BURIAN, *Der Gegensatz zwischen Rom und den Barbaren in der Historia Augusta*, Eirene 15, 1977, 55-96;

ství, ztráceli v této situaci stále více půdu pod nohama bez ohledu na to, že v jejich řadách zůstávali i nadále někteří vlivní jednotlivci. I ti však poznávali stále zřetelněji omezený dosah svých skutečných možností, ať už ve sféře politické nebo kulturní. Starořímské náboženské kultury, etické hodnoty a jim odpovídající kritéria na hodnocení jednotlivce i celé společnosti byly vývojově překonány a nemohly ani v teoretické rovině konkurovat křesťanství, jež se nejen ve své teoretické formě, ale především ve svém praktickém projevu stávalo masovou záležitostí. Počet přívrženců pohanství se naproti tomu zužoval na úzký okruh vzdělaných římských tradicionalistů a na politicky a kulturně irelevantní složky venkovského zemědělského obyvatelstva. Samotní čelní představitelé posledních římských pohanů museli v politickém životě postupovat konformně s nezměnitelnou skutečností, že žijí v christianizovaném státě, na jehož vrcholu stojí císař, vyznávající křesťanství a vystavený trvale sílícímu vlivu katolické církve a jejích předních činitelů. Rovněž starořímský přezíravý a odmítavý vztah k barbarům, který v římském, popř. romanizovaném prostředí západního impéria stále ještě nacházel zastance jak ve vyšších vrstvách, tak i u řadového obyvatelstva, se měnil v proklamativní tezi, odtrženou od soudobého stavu společnosti a její politické praxe.

Otřeseny ve své podstatě byly i dva stěžejní prvky římského tradicionalismu, totiž víra ve věčnou existenci Říma jako světového mocenského centra a přesvědčení, že tvůrcem a garantem římské velikosti, neomezitelné hranicemi prostorovými ani časovými, je římský senát, považovaný za výkvět starobyklých a politicky i vojensky nejúspěšnějších římských rodů či rodin.¹⁰ Ztráta rozhodujícího politického vlivu senátu a jeho reprezentantů byla nevyhnutelným důsledkem vzniku režimu osobní moci, který se utvářel jako východisko z krize římské republiky a nabyl ústavní podoby v císařství. Rané císařství sice ponechávalo senátu teoreticky právo spolurozhodovat o závažných otázkách vnitřního i zahraničně politického života, avšak praktická možnost jeho uplatnění závisela na osobním založení vládnoucího císaře. Současně s úpadkem politické moci senátu se už na sklonku republiky začala jako závažný mocenský a politický činitel projevovat římská armáda, která při svých rozhodnutích přirozeně nebrala v úvahu ani jeho práva, ani zájmy. V důsledku celkového vývoje impéria byl římský senát za dominátu degradován na římskou městskou radu a jeho tradiční postavení utrpělo i

H. LABUSKE, *Die Barbarenproblematik in Ideologie und Propaganda der Spätantike*, in: H. SCHEEL (red.), *Rom und Germanen*. Dem Wirken Werner Hartkes gewidmet, Berlin 1983, 99-108.

¹⁰ Pro zkoumání víry ve věčnost a neporazitelnost Říma v pozdní antice zůstává základní F. PASCHOUD, *Roma aeterna. Études sur le patriotisme romain dans l'Occident latin à l'époque des grandes invasions*, Rome – Neuchâtel 1967.

následkem vzniku senátu v Konstantinopoli jako reprezentativní instituce východní části říše.

Ústup římského senátu z politické scény byl jednou stránkou historie římského císařství, která vedla k postupné ztrátě významu Říma jako bezkonkurenčního hlavního města, v němž se rozhodovalo, resp. mělo rozhodovat o osudu císařské moci, a tím i o současnosti a budoucnosti impéria a celého starořímského světa. Poznání, že o obsazení císařského trůnu je možné rozhodnout mocenskými prostředky mimo Řím někde v provinciích, a nikoliv politickým jednáním nebo i zákulisní intrikou v hlavním městě, signalizovalo již ve druhé polovině 1. stol. n. l. počátky závislosti politického centra říše na mocenské konstelaci v okrajových oblastech. I v tomto ohledu krystalizovala situace, zbavující krok za krokem, ale s neúprosnou důsledností Řím glorioly všemocného pána všemocné světové říše. Vznik dominantu upevnil dočasně víru v pevné mezinárodní postavení impéria, ale současně odsunul Řím jako uznávaného svědka slavné minulosti do politického ústraní, protože již neměl předpoklady podílet se na aktivním utváření složité pozdně antické současnosti.

Víra v politickou a kulturní životaschopnost “věčného Říma” se však udržovala i za této situace a stala se důležitou složkou politického názoru skupiny pohanských senátorů, lpějících na starobyklých římských kultech a etických normách a setrvávajících v přesvědčení o trvalém nároku i schopnostech senátu být jednou z vůdčích institucí v impériu. Názor, že i za císařského režimu, a dokonce v jeho zdůrazněné monarchistické pozdně antické formě, může najít senát politické uplatnění, byl vyjadřován různým způsobem a v pozdně římské historiografii se stával oslavou těch císařů epochy raného císařství, kteří uskutečňovali ideu “svobody” dopřávané senátorskému stavu. Nebylo jich přirozeně mnoho, ale tím více byli idealizováni senátní historiografii, která ostatně byla nucena při charakteristice uznávaných dobrých císařů často hodně slevovat právě z těchto vžitých kritérií.

V myšlenkovém světě pozdně římských tradicionalistů a zvláště výrazně ve výtvorech pohanských dějepisců se uchovávaly tedy více méně idealizované představy o těch činitelích, jejichž působením dosáhla římská historie kulminačních bodů svého vývoje.¹¹ Patřilo k nim období punských válek,

¹¹ Obecný pohled na problematiku studia římské historiografie zprostředkuje V. PÖSCHL (red.), *Römische Geschichtsschreibung*, Darmstadt 1969, srv. i J. M. ALONSO-NÚÑEZ (red.), *Geschichtsbild und Geschichtsdanken im Altertum*, Darmstadt 1991; D. FLACH, *Einführung in die römische Geschichtsschreibung*, Darmstadt 1985, srv. zvl. str. 257 nn.; I. LANA, *La storiografia del basso impero*, Torino 1963; S. MAZZARINO, *Il pensiero storico classico II 2*, Bari 1966; B. CROKE – A. M. EMMETT (red.), *History and Historians in Late Antiquity*, Sydney – Oxford – ad. 1987. Viz zvl. str. 1 nn. (B. CROKE – A. M. EMMETT, *Historiography in Late Antiquity*), 13 nn. (E. A. JUDGE, *Chris-*

vláda Augustova, Vespasianova a Titova, epocha Antoninů a s jistou rezervou i období severovské, jež byly považovány i senátními kruhy za pozdního císařství za měřítko dosažitelné římské velikosti. Ani prosenátní dějepisci však nemohli předstírat, že souhra mezi císařem a senátem v uvedených dobách byla vždy na ideální úrovni, naznačovali však, že senátu byl dáván prostor k vlastnímu politickému projevu a že senát sám podřizoval, bylo-li třeba i ze své vůle, své požadavky zájmům říše.

Pozdně antická skutečnost však fakticky odsouvala senát na okraj politického dění a stavěla do popředí úzký okruh vybraných císařských funkcionářů a vojenských velitelů, kteří jako členové císařovy osobní rady a ústřední civilní i vojenské správy určovali směr politicko-vojenského dění. Senátní kruhy se již za raného císařství vyznačovaly averzí vůči armádě a jejím moci chtivým velitelům a tento postoj se vyhrotil za pozdního císařství v neskrývané nepřátelství, pod jehož zorným úhlem byly v historických pozdně antických dílech líčeny i svévolné akce armády, zejména ve 3. století n. l.

Pozdně antická historiografie, čerpající inspiraci z názorů a politických postojů senátních staromilců, dávala výraz politicky aktualizovanému historismu, jehož účinek se měl projevit v dějepiscově současnosti a působit stejným směrem i v dalších dobách. Lze si však jen těžko představit že by tento historismus nalezl širší odezvu jen díky přesvědčivosti svých etických argumentů a hloubce své filozofické a historické koncepce. Působnost dějepisného díla byla v pozdní antice stejně jako v předchozích obdobích závislá na vkusu a všeobecném zájmu jeho potenciálních čtenářů. Historikové, působící v pozdní antice, museli brát na vědomí tu skutečnost, že řadoví římstí občané, pokud se obraceli k minulosti, měli velmi často tendenci hledat a nacházet v jejím zpracování nikoliv filozoficko-historické poučení o smyslu římských dějin, ale mnohem spíše zajímavosti o důležitých událostech a třeba i nezaručené detaily a pikantní podrobnosti ze života vůdčích římských osobností apod.

V myšlenkovém prostředí pozdní antiky nebyla reálná naděje, že by si čtenářskou oblibu získala velká dějepisná díla typu Liviova monumentální-

tian Innovation and its Contemporary Observers), 169 nn. (R. SCOTT, *Old and New in Late Antique Historiography*); G. ZECCHINI, *Ricerche di storiografia latina tardoantica*, Roma 1993; v naší literatuře si přes časový odstup zachovává všeobecnou informační hodnotu J. DOBIÁŠ, *Dějepisectví starověké*, Praha 1948 (pro pozdní antiku viz str. 284 nn., ku křesťanskému dějepiscetví viz str. 299 nn.); J. BURIAN, *Pozdní antická historiografie*, in: HÉRÓDIANOS, *Řím po Marku Aureliovi*, Praha 1975, 7-18; TÝŽ, *Pozdně antická císařská biografie ve světle vědeckých teorií*, in: *Portréty světovlád-ců I*, Praha 1982, 7-20; B. MOUCHOVÁ, *Pozdní antická biografie a její ideový záměr*, in: *Portréty světovládců II*, Praha 1982, 7-16. Viz i Z. V. UDALCOVA, *Idejno-političeskaja borba v rannej Vizantii*, Moskva 1974.

ho přehledu římských dějin nebo velkoryse pojaté historické obrazy ve stylu Tacitově. Místo Livia četli pozdně antičtí zájemci o republikánské dějiny výtah, který z jeho díla pořídil P. Annius Florus, básník a přítel Hadrianův, nebo vedle jiných přehledů, vycházejících z Livia, popř. z Flora, dílo Rufia Festa, historika ze 4. století n. l. Tacitus sice našel pokračovatele v osobě Ammiana Marcellina,¹² latinsky píšícího Řeka, který zpracoval římské dějiny od nástupu císaře Nery (96-98 n. l.) až po dramatické události vrcholící římskou porážkou u Hadrianopole roku 378 n. l., avšak je příznačné, že sám Ammianus Marcellinus musel s trpkostí konstatovat: *“Někteří zatracují vědní obory jako jedy a s bedlivou horlivostí čtou Juvenala a Maria Maxima a kromě nich ve své hluboké nečinnosti nesáhnou po žádné jiné knize”* (Amm. 28,4,14). Toto svědectví je tím důležitější, že poslední vskutku významný latinsky píšící historik v něm podává objektivní zprávu o orientaci literárních zájmů v širokém okruhu svých současníků. Pro tehdejší dobu bylo typické, že z historické tvorby upoutával pozornost právě Marius Maximus, autor souboru císařských biografí od Nery po Heliogabala. Svým dílem, které se bohužel nezachovalo, navázal tematicky i chronologicky na Suetonia. Od jeho literární metody se však odlišil tím, že svůj výklad ilustroval v daleko větší míře citáty z oficiálních dokumentů a že jednotlivé životopisy byly v jeho díle mnohem rozsáhlejší nežli u Suetonia. Lze předpokládat, že Marius Maximus zdůraznil ještě více než Suetonius čtenářsky atraktivní složky výkladu, zejména podrobnosti ze soukromého a intimního života líčených panovníků. Obliba, kterou si Marius Maximus uchovával v pozdní antice, byla příznakem čtenářského nezájmu o historickou tvorbu nejen tacitovského, ale i náročného ammianovského stylu. Starší i nová biografická díla vycházela pozdně antickému čtenáři vstříc nejen svým obsahem, ale i sevěrou, snáze přehlednou a méně náročnou formou, která stimulovala i udržovala jeho pozornost.

Čtenářský zájem, resp. předpoklady k možnému praktickému využití patřily zřejmě k činitelům, které předurčovaly popularitu a širší i dlouhodobější působnost historického díla. Určující vliv na vývoj soudobé dějepisné tvorby však měla postupující christianizace pozdně římské společnosti. Tradiční obraz římské minulosti zprostředkovaný spisy klasických římských historiků se stával postupně více méně okrajovou záležitostí a i z hlediska potřeb vzdělaných kruhů – pohanských i křesťanských – stačily v rámci tehdejší školské výchovy všeobecné tezovité přehledy, vycházející pro repub-

¹² Z bohaté literatury k Ammianovi Marcellinovi uvádím pro obecnou orientaci pouze K. ROSEN, *Ammianus Marcellinus*, Darmstadt 1982; J. ČEŠKA, *Výmluvný svědek pozdní antiky*, in: AMMIANUS MARCELLINUS, *Soumrak římské říše*, Praha 1975, 7-31; srv. i slovenský překlad D. Škoviery, AMMIANUS MARCELLINUS, *Římske dejiny*, Bratislava 1988.

likánskou dobu z Tita Livia a omezující se ve zpracování doby císařské na stručné charakteristiky jednotlivých císařů. I do těchto přehledů se samozřejmě svým způsobem promítla dějinná filozofie, kterou vyznávali jejich autoři. Obliba těchto tzv. epitom na straně jedné a biografického žánru na straně druhé však byla svědectvím, že dějepisná tvorba neztratila v pozdní antice kontakt s širší čtenářskou veřejností, že však musela respektovat její zájmy i intelektuální možnosti ve způsobu, jak chápat obraz minulosti a nalézat souvislosti mezi historií a soudobým světem.

(Pokračování v příštím čísle)

ZUSAMMENFASSUNG
Vergangenheit und Gegenwart
in der spätrömischen Geschichtsschreibung.
I. Zeitgenössische Zusammenhänge

Bei der Untersuchung der Entwicklung der Geschichtsschreibung in der römischen Spätantike muß man vor allem die immer stärker werdenden Auswirkungen der fortschreitenden Christianisierung der zeitgenössischen Gesellschaft berücksichtigen, die die heidnischen intellektuellen Kreise im politischen und kulturellen Leben in den Hintergrund verdrängte. Die heidnischen Geschichtsschreiber hatten natürlich weiterhin die Möglichkeit, ihren Leser an die traditionellen römischen Ideale zu erinnern. Sie mußten aber immer mehr mit der Tatsache rechnen, daß ihre (alt)römisch orientierten Prinzipien für die christianisierte spätrömische Gesellschaft keine reele Perspektive mehr repräsentierten und daß auch die Beliebtheit der monumentalen klassischen historischen Werke wesentlich gesunken ist. Die Verbreitung der Epitomen und das zunehmende Interesse für das biographische Genre bestimmten nun den Rahmen, in dem die römische (heidnische) Geschichtsschreibung die besten Voraussetzungen zu ihrer Entfaltung noch fand.

ŘÍMSKÁ STANICE NA MUŠOVĚ A JEJÍ OKOLÍ VE SVĚTLE NOVÝCH VÝZKUMŮ

Jiří Musil (*Praha*)

Nevysoké návrší nedaleko bývalé obce Mušov, nazývané Burgstall (v největší literatuře také Hradisko či Římský vrch), se dostalo do povědomí široké veřejnosti především unikátními nálezy základů zděných římských staveb, které po prvních výkopech K. Jüttnera odkryl a záhy také zveřejnil Anton Gnirs (GNIRS 1931, 9 n.). Lokalita však vstoupila do odborné literatury již mnohem dříve především nálezy římských mincí, keramiky, lamp i pálených cihel (jedna z prvních písemných zmínek o Mušově jako o místě, kde pobývali Římané, pochází z pera Pešiny z Čechorodu z r. 1677). Gnirsovými výkopy byly tyto předpoklady potvrzeny. Přibývající náhodné nálezy z celé plochy Hradiska (TEJRAL 1986) vedly nejen k otevření nových výzkumů, které přinesly odpovědi na otázky týkající se již známých staveb, ale přispěly také k přesnějšímu datování římské stanice. Tyto skutečnosti spolu s objevy, často náhodně učiněnými v nejbližším okolí lokality, pak vedly ke koncipování projektu, zaměřeného na zkoumání přítomnosti římských vojsk na jižní Moravě a římských vlivů v této oblasti. Projekt je díky podpoře GA ČR řešen Archeologickým ústavem AV ČR v Brně ve spolupráci s Ústavem pro klasickou archeologii UK a Prehistorickým ústavem Vídeňské univerzity.

Výkopy v 70. a na počátku 80. let se soustředily na tzv. praetorium a potvrdily již Gnirsův předpoklad, že stavba vznikla ve dvou fázích. V letech následujících pak byla zkoumána plocha severně od této stavby a především opevnění v severní části stanice. Výkopy sice již nepřinesly další objevy zděných substrucí ani základy Gnirsem publikované ohradní zdi (GNIRS 1931), ale přesto byla učiněna zajímavá zjištění především o konstrukci římské fortifikace a ploše k ní přiléhající. V místech, kde měla stát zmíněná kamenná ohradní zeď, bylo v roce 1993 zachyceno mělce zahluobené nároží lehké stavby (TEJRAL – BOUZEK – MUSIL 1994, 68). Absence nálezů i neúplnost půdorysu nedovolují přesněji určit její původní funkci, ale pravděpodobně se jednalo o lehký dřevěný přístřešek. Zajímavá je také existence objektu, odkrytého severovýchodně od tzv. praetoria, který lze interpretovat jako pec. Ze zmíněného objektu byl vyzvednut soubor provinciální keramiky a také prolamované bronzové kování ve tvaru dvou spojených trubek (DROBERJAR 1994, 74). Tato zjištění naznačují, že ve zmíněné části stanice se pravděpodobně nalézalo hospodářské zázemí dříve odkrytých kamenných staveb.

Zvýšená pozornost byla od roku 1984 věnována také opevnění. Výzkumy potvrdily, že v této části se neomezilo pouze na plochu o rozměrech asi 60 × 63 m, jak předpokládal Gnirs, ale že při výstavbě opevnění bylo využito přirozené hrany návrší. Zde také byly nalezeny předměty římské proveniencce – především železné cvočky vojenských bot a keramika. Fortifikaci tvořil hrotitý příkop široký až 5 m a hluboký 2,5 m. Hradba byla zčásti vybudována z nepálených cihel – jejich užití je obvyklé také na norickém a pannonském limitu (Tulln v Rakousku, Iža). Vnitřní stranu hradby zpevňovala řada kůlů o průměru 15 cm (TEJRAL – BOUZEK – MUSIL 1994), naopak na vnější straně hradby se dosud nepodařilo odhalit stopy po případné zesilující dřevěné konstrukci (částečně zřejmě byla také zničena za druhé světové války). Zajímavým zjištěním je existence germánských objektů a pecí, zahlabených do římského opevnění, které pravděpodobně patří až do doby po odchodu Římanů.

Další průběh opevnění se podařilo zachytit leteckou prospekci, geofyzikálním a terénním průzkumem v severovýchodní části Hradiska a v létě roku 1995 zde proběhly první výkopové práce. Opevnění i zde mělo podobu hrotitého příkopu s valem, avšak na rozdíl od dříve zkoumané plochy na vrcholu Burgstallu recentní zásahy situaci příliš nepoškodily. Je pravděpodobné, že hradba vznikla ve dvou fázích; po příchodu římských jednotek bylo místo pro budoucí hradbu nejprve zplanýrováno a poté byl z hlíny vykopané při hloubení příkopu navršen val, jehož výška dnes dosahuje zhruba 1 m. V následující fázi došlo ještě k rozšíření hradby, která díky zesilující vrstvě z nepálených cihel doznala mohutnějších rozměrů. Další průběh této nově objevené opevňovací linie lze předpokládat ve východním směru nad vinnými sklepy až k trati Neuriss, kde bylo před několika lety zjištěno další římské opevnění a stavby (obr. 1; BÁLEK – ŠEDO 1994, 167 n.; TEJRAL 1994, 133, Pl. 7).

Zajímavá zjištění také přinesly výzkumy na východním návrší Hradiska. Výkopové práce zde proběhly na základě předchozí geofyzikální a letecké prospekce, kterou byl zachycen průběh příkopu. K prvním průzkumům zde došlo již v roce 1991 (DROBERJAR 1993, Abb. 6), ale k objasnění situace přispěl až plošný průzkum probíhající od roku 1994 (obr. 1). Již od počátku prací byly nalézány drobné úlomky římsko-provinciální užitkové keramiky, terry sigillaty a vedle toho také část dna tzv. firemní lampy s neúplným kollem G.D... (= dílna Gaia Dessia, fungující v severní Itálii v rozmezí vlády Trajána až Marka Aurelia, jejíž produkty jsou poměrně hojné také v Pannonii – KOMORÓCZY 1997, obr. 3). V samém středu zkoumané plochy byla odhalena mocná propálená vrstva obsahující velké množství mazanice. Zjištěná situace a charakter nálezů naznačují, že se jedná o pozůstatky římské stavby, vybudované na již zasypaném příkopu. V průběhu jeho výzkumu se ukázalo, že je staršího data a v době římské již nejspíš nebyl užíván. Půdorys stavby, postavené ze dřeva a hlíny na upraveném povrchu již zaneseného příkopu, byl vymezen několika kůly. V samotné propálené vrstvě, destrukci domu,

byl nalezen poměrně vysoký počet předmětů, provinciální keramika, zlomky třecích misek (mortarií) i terra sigillata, především z okruhu dílen v Lezoux (střední Gallie). Mnohé z těchto zlomků prošly druhotně žárem, což dokládá způsob, kterým stavba zanikla. Vzhledem k tomu, že se jedná o chronologicky citlivé předměty, lze poměrně přesně určit datum zániku stavby. Poměrně překvapivý je také nález fragmentů terra sigillaty, vyrobené v Rhein Zabern – jedná se o dílnu mistra označenou CERIALIS II (ČERVÁK 1997, 8-9), jejíž činnost je zhruba vymezena lety 170-180 po Kr. Zpřesnění datace pak bylo možno učinit na základě nálezů mincí – dvou sesterciů, jednoho asu a dupondiu. Všechny patří Marku Aureliovi a pocházejí z let 170-173 (RIC 1021 – typ s tropaiem a textem GERMANIA SVBACTA, TEJRAL 1994, 59; dále RIC 1064, 991, 1018; ČERVÁK 1997, 7). Kromě těchto mincí, přesněji vymezujících dobu trvání stanice, je třeba se také zmínit o nálezu zlaté mince Faustiny mladší ražené nejspíš po r. 151 (4. typ podle FITSCHENA 1982, 36-40). Ražba je velmi kvalitní a je zřejmé, že mince nebyla příliš dlouho v oběhu – jsou dobře patrné detaily účesu a jeho ozdoby. Na aversu je hlava Faustiny vpravo, na reversu holubice s opisem CONCORDIA. Mezi nejhojnější nálezy však patří zlomky militárií – především součásti výstroje římských legionářů (obr. 2: 7, 10, 12, 13). Velmi častým nálezem jsou především cvočky vojenských bot, jichž bylo při výzkumu nalezeno několik desítek, dále šupiny a spínadla šupinového pancíře – *loriky squamaty* (typ Carnuntum/Caerlon) a spínací háčky lamelového pancíře – *loriky segmentaty* (typ Corbridge C – Newstead), jež byly ve výzbroji v závěru 2. a ve 3. stol. po Kr. Kromě toho jsou mezi nálezy zastoupeny také části přileb, bronzová kování opasku a různé faléry – snad součásti koňských postrojů.

Kromě již zmíněných předmětů je však také velmi zajímavá přítomnost fragmentů různých nástrojů, např. dlátek, železných hrotů hoblíků, kladívka, rovnoramenných vah a také kovových úlomků, nesoucích stopy opracování (TEJRAL 1994, 59, Abb. 15). Zmíněné skutečnosti naznačují, že i tato zkoumaná plocha se nalézala ještě uvnitř římského opevnění a že zde s největší pravděpodobností stála dílna. Četnost nalezených militárií dokládá, že se pravděpodobně specializovala na opravy vojenské výzbroje. Tato zjištění spolu s novými nálezy na sv. svahu Burgstallu a v trati Neuriess naznačují, že římská vojenská stanice měla mnohem větší rozlohu.

Nové průzkumy tak přinesly alespoň částečnou odpověď na otázku datování stanice. Oproti dřívějším úvahám F. Křížka se dosud nepodařilo potvrdit datování do doby Trajánovy či Hadriánovy vlády (KŘÍŽEK 1986, 6), založené především na rozboru terra sigillaty, mincí a kolkovaných cihel (nález dosud ojedinělého fragmentu LEG XIII..., jehož čtení je problematické, pravděpodobně nemůže být pro datování oporou; MUSIL 1993, 93). Naprostou většinu nálezů však lze zařadit až do druhé poloviny 2. stol. po Kr., resp. jak dokládají nejnovější nálezy mincí, do jeho třetí čtvrtiny, do doby markomanských válek. Stejně časově zařazení pak platí i pro terra sigillatu (ČERVÁK

1997) a provinciální keramiku (DROBERJAR 1994, 68), rámcově lze takto datovat i militária (TEJRAL 1994). Mezi nálezy tvoří převážnou část předměty zhotovené na území římských provincií. Toto zjištění spolu se skutečností, že z Mušova pochází značný počet militárií naznačuje, že zde sídlila část X. legie geminy (jak potvrzují kolký na cihlách – obr. 2: 1-4 nebo nápis na spínací destičce šupinového pancíře LEG X). Naopak germánské nálezy z Hradiska jsou spíše sporadické a patří až do poněkud mladšího období. Toto zjištění vyvrací myšlenku, že stanice na Mušově byla sídlem germánského náčelníka. Terminus post quem pro zánik stanice je pak nepřímě určen nálezy římských cihel v germánských objektech z přelomu 2. a 3. stol. po Kr. (TEJRAL – JELÍNKOVÁ 1980, 396-400) a především nejmladší mincí, datovanou do r. 178.

Římské polní tábory v okolí Mušova (obr. 3)

Rozvoj letecké prospekce jihomoravského regionu po roce 1990 přinesl také velmi zajímavé objevy týkající se římské vojenské přítomnosti severně od Dunaje. Záslouhou intenzivní letecké prospekce, kterou provádí Archeologický ústav v Brně (Dr. J. Kovárník z muzea ve Znojmě a Ústav památkové péče) se podařilo objevit překvapivě vysoký počet krátkodobých pochodových táborů, které jsou dalším dokladem přítomnosti římských jednotek. Tyto tábory, které si vojsko podle písemných pramenů mělo budovat při vojenských akcích na nepřátelském území, se na leteckých záběrech projevují jako přímé tmavé linie se zaobleným nárožím. Zjišťovacími výzkumy se podařilo potvrdit existenci hrotitých příkopů, typických pro vojenská opevnění na Rýně i Dunaji. Dosud bylo takto zdokumentováno několik táborů: čtyři na pravém břehu řeky Dyje naproti Hradisku na místě nazývaném V pískách, dále nedaleko Ivaně, tři poblíž Přibic, další u Chorvatské Nové Vsi, Valtic, Šakvic a jeden tábor také jz. od Hrušovan nad Jevišovkou (BÁLEK – DROBERJAR – ŠEDO 1994, 59 n.; BÁLEK – ŠEDO 1994, 167 n.; TEJRAL 1994, 131 n.).

Při výzkumech těchto krátkodobých fortifikací je nalézáno jen velmi malé množství předmětů. Kromě příkopů lze jen velmi těžko archeologicky zachytit pozůstatky nevysokého sypaného valu, který tábor obepínal (popis podobných fortifikací např. u tzv. Pseudo – Hygina, Polybia, Vegetia Renata). Analogická situace platí také v případě táborů v Dolním Rakousku (KANDLER – VETTERS 1988, 234-237) či na jižním Slovensku (nejnověji HÜSSEN – RAJTÁR 1994, 219-221). To je kromě krátké existence opevnění dáno také stanovou zástavbou. Absence datovacího materiálu (v podobných případech jsou to zpravidla pouze železné stanové kolký, zlomky militárií, provinciální keramika a mince) přináší nemalé problémy při datování fortifikací. Z polohy některých táborů, ležících v těsné blízkosti (Mušov – V pískách, Přibice), je zřejmé, že těžko mohly existovat současně. Zpravidla se sice

přímo neporušují, ale jejich vzájemná poloha současnost vylučuje. Je tedy zřejmé, že nevznikly pouze za jediné vojenské expedice, ale že místa byla užívána pro budování táborů opětovně (jemnější chronologické členění je však zatím nemožné).

V současné době je tak jejich existence spojována především s dobou, kdy byly římské oddíly přítomny na mušovském Burgstallu, tedy s obdobím markomanských válek, především s první a druhou germánskou expedicí. Do této doby, resp. do r. 172/173 jsou mincemi datovány také podobné polní tábory v Iži (HÜSSEN – RAJTÁR 1994, 219 n.).

Nápadná kumulace polních táborů v oblasti dolního toku řeky Moravy, Dyje a v okolí Pavlovských vrchů naznačuje, jaký význam této oblasti Římané přikládali. Tábory se nalézají především v oblasti výrazného germánského osídlení, které zřejmě (alespoň zčásti) do doby markomanských válek udržovalo s Římem vztahy velmi těsného charakteru. V této souvislosti je pak zřejmě třeba vykládat i objev tzv. královské hrobky, zřejmě nikoli náhodou nalezené v nevelké vzdálenosti od Burgstallu. Hrobka měla před vyloupením velmi bohatý inventář, obsahující předměty dovezené z území římských provincií (nejnovější zhodnocení TEJRAL 1995, 236 n.). Spektrum nálezů (v hrobovém inventáři jsou patrné dva časové horizonty – první z doby po polovině 1. a druhý ze závěru 2. stol po Kr.; obr. 2: 14) naznačuje, že v hrobě byl pohřben příslušník vrstvy sympatizující s římskou mocí a podporující její “zahraniční” politiku. Takoví jedinci jistě získávali za svůj vstřícný postoj kromě mocenské podpory i mnohé cenné dary. Situace se mění v době markomanských válek, které přinášejí ničivé útoky na území římských provincií právě z území, které ještě donedávna patřily k víceméně přátelským teritoriím.

Tato zjištění naznačují, jak mohutné ofenzívy v druhé části markomanských válek zde probíhaly. Sledujeme-li rozložení polních táborů, zdá se pravděpodobné, že linie, po níž římské oddíly směřovaly do nitra markomanského osídlení, nevedla pouze po levém břehu Moravy, jak předpokládá pro tažení Tiberia proti Marobudovi T. KOLNÍK (1991, 79) nebo na základě rozborů scén na sloupu Marka Aurelia pro období markomanských válek A. GNIRS (1930, 31 n., Abb. 3). I když tento směr nelze samozřejmě vyloučit, dosud objevené polní tábory, jejichž výstavba podobné vojenské operace provázela, lze sledovat v následující linii po levém břehu Moravy: Carnuntum – Engelshardstetten – Bernhardsthal (?) – Chorvatská Nová Ves, Valtice. Zde se linie zřejmě rozdvouje a pokračuje dále do vnitrozemí, východně od Pavlovských vrchů k Šakvicím a západně směrem k Mušovu – V pískách, kde překračuje pod Burgstallem soutok Dyje a Jihlavy se Svratkou a vede dále k Ivani a Přibicím. Tábory v této linii, vycházející z Carnunta, jsou budovány ve vzdálenosti přibližně 30 km, což odpovídá jednoduchému pochodu. Problematickou zůstává v této souvislosti skutečnost, že XIV. legie gemina, sídlící v Carnuntu, není dosud ve sledované oblasti doložena. Naopak

v druhé předpokládané linii, vycházející z Vindobony, kde sídlila X. legie gemina, jež byla na Mušově přítomna, je dosud objeven pouze tábor v Kolln-brunu. Zmíněné tábory, s výjimkou stanice na Bernhardsthalu, nelze přesněji datovat (uvažuje se také o jejich vzniku v době markomanských válek), ale z podobných půdorysů je zřejmé, že mohly vzniknout ve stejné době jako tábory jihomoravské.

Nezodpovězenou dosud zůstává také otázka druhu a početnosti jednotek, které se operací severně od Dunaje účastnily. Z velikosti některých táborů (tábor V pískách má rozlohu asi 35 ha) je patrné, že zde mohly být ubytovány až dvě legie, v případě tábora č. IV pak snad *cohors quingenaria peditata*. Bezpečně dosud známe pouze jednotku, sídlící na Burgstallu – jednalo se o část X. legie geminy (nálezy dokládají její jízdní oddíly). Koncentrace polních osídlení naznačuje, jak velký strategický význam mu byl Římany přikládán. Nález královské hrobky s množstvím importovaných předmětů i jejich výskyt v germánských osadách pak dokládá poměrně silné kontakty s římskými provinciemi, které byly zřejmě v době markomanských válek přerušeny těžkými boji, jejichž stopy se podařilo odkrýt také v okolí Mušova.

Literatura:

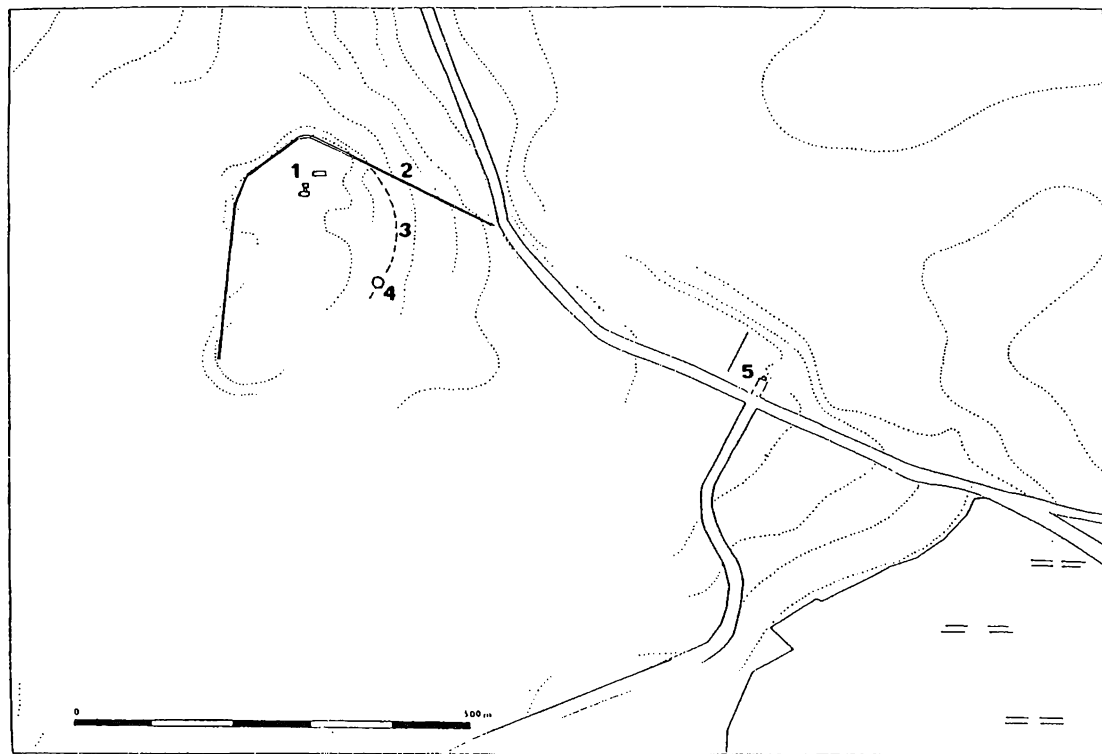
- BÁLEK, M. – DROBERJAR, E. – ŠEDO, O. 1994: *Die römischen Feldlager in Mähren (1991-1992)*, Památky archeologické LXXXV, 59-74.
- BÁLEK, M. – ŠEDO, O. 1994: *Neue Forschungsergebnisse in Mušov*, in: *Markomannenkriege, Ursachen und Wirkungen*, Brno, 167-172.
- ČERVÁK, P. 1997: *Nález zlomku terry sigillaty dílny CERIALIS II (Rheinzaubern) z Mušova – Burgstallu. Příspěvek k absolutnímu datování sigillaty z Rheinzaubern*, in: *Studia Hercynia I*, Pragae, 7-10.
- DROBERJAR, E. 1993: *Die römische Keramik vom Burgstall bei Mušov, Mähren*, *Archaeologia Austriaca*, 39-87.
- DROBERJAR, E. 1994: *Objekt 63 in der römischen Höhenbefestigung Mušov – Burgstall (Tschechische Republik)*, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 24, 73-79.
- FITSCHEN, K. 1982: *Die Bildnistypen Faustina minor und die Fecunditas Augustae*, Göttingen.
- GNIRS, A. 1930: *Zum kartographischen Beiwerk in der Bilderchronik der Marcus-Säule*, 28-40.
- GNIRS, A. 1931: *Římská stanice na Mušově*, *Zprávy čs. státního archeologického ústavu*, II-III, 9-29.
- HÜSSEN, C. M. – RAJTÁR, J. 1994: *Zur Frage archäologischer Zeugnisse der Markomannenkriege in der Slowakei*, in: *Markomannenkriege, Ursachen und Wirkungen*, Brno, 217-232.

-
- KANDLER, M. – VETTERS, H. 1988: *Der römische Limes in Österreich*, Wien.
- KOLNÍK, T. 1991: *Zu den ersten Römern und Germanen an der mittleren Donau im Zusammenhang mit den geplanten römischen Angriffen gegen Marbod 6 n. Chr.*, in: *Kolloquium Bergkamen*, 72-83.
- KOMORÓCZY, B. 1997: *Nálezy fragmentů antických lamp na lokalitě Mušov – Burgstall v sezoně 1994*, in: *Studia Hercynia I*, Pragae, 36-39.
- KŘÍŽEK, F. 1986: *Limitní paralipomena*, Dačice.
- MUSIL, J. 1993: *Gestempelte römische Ziegel vom Burgstall bei Mušov, Mähren*, *Archaeologia Austriaca* 77, 89-103.
- TEJRAL, J. 1994a: *Römische und germanische Militärausrüstung der antoninischen Periode im Licht norddanubischen Funde*, in: *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier Jahrhunderten*. Marburger Kolloquium, Lublin – Marburg 1994, 27-60.
- TEJRAL, J. 1994b: *New Contributions to the Research on Roman Military Disposition north of the Middle Danube*, *Eirene* XXX, 123-154.
- TEJRAL, J. 1995: *Zur Frage der frühesten elbgermanischen Machtzentren nördlich der mittleren Donau am Beispiel des römischen Importes*, in: *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonaugebiet vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jh.*, Brno – Nitra, 225-265.
- TEJRAL, J. – JELÍNKOVÁ, D. 1980: *Nové nálezy z doby římské v Brodě nad Dyjí*, *Archeologické rozhledy* 32, 349-412.

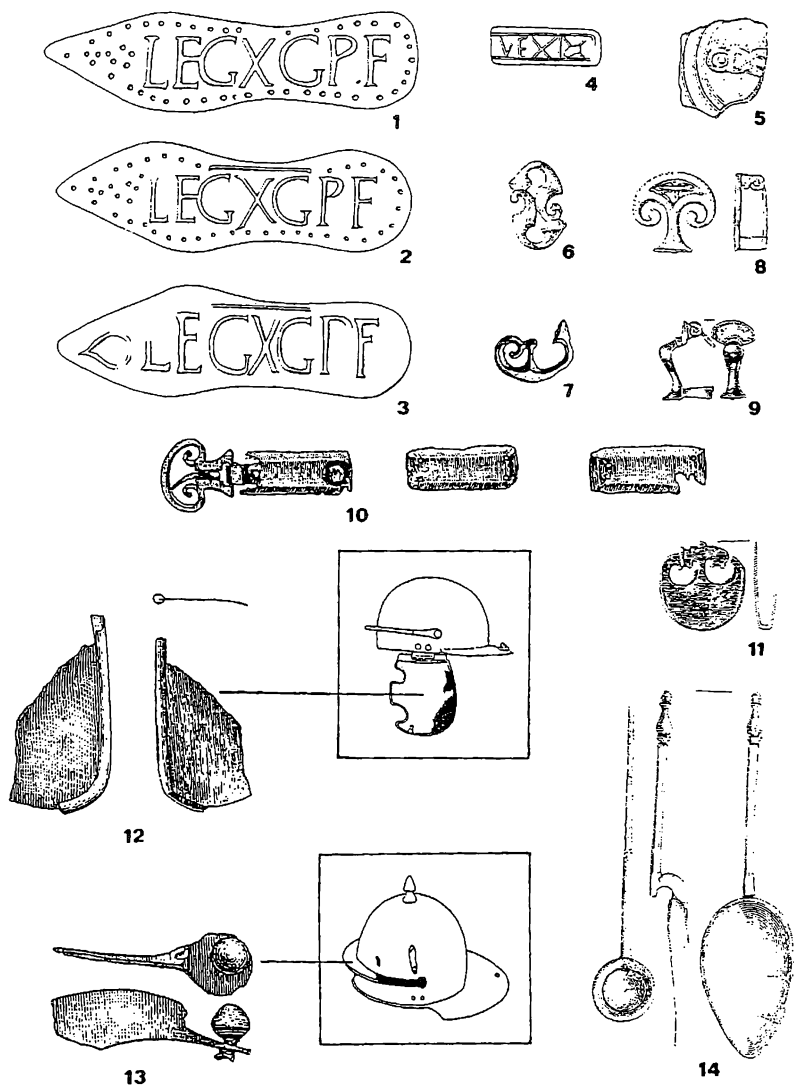
ZUSAMMENFASSUNG

Die römische Station Mušov im Lichte neuer Untersuchungen

Der Beitrag ist eine Zusammenfassung der neuesten Entdeckungen bei den Ausgrabungen auf der römischen Befestigung auf dem Burgstall bei Mušov. Es zeigte sich, daß die befestigte Fläche auf dem Hügel viel größerer Ausmaße war, als bisher angenommen wurde; innerhalb der Fläche gelang es die Fundamente einiger Holz-Lehmbauten zu dokumentieren, die den Funden nach, vor allem Bruchstücken von Militaria und Geräten zu deren Reparatur, wahrscheinlich als Werkstätten zu interpretieren sind. Die Zahl der Funde, die die römische Anwesenheit in die Zeit der Markomanenkriege datieren, konnte beträchtlich vergrößert werden, besonders durch Funde von Münzen und Terra sigillata. Etwa zeitgleich dürften auch die meisten in den letzten Jahren aus der Luft entdeckten römischen Feldlager im Umfeld Mušovs sein, die zusammen mit entsprechenden Lagern auf dem Gebiet Niederösterreichs und der östlichen Slowakei die Bedeutung dieses Gebietes für die Römer auch zu Kriegszeiten verdeutlichen.

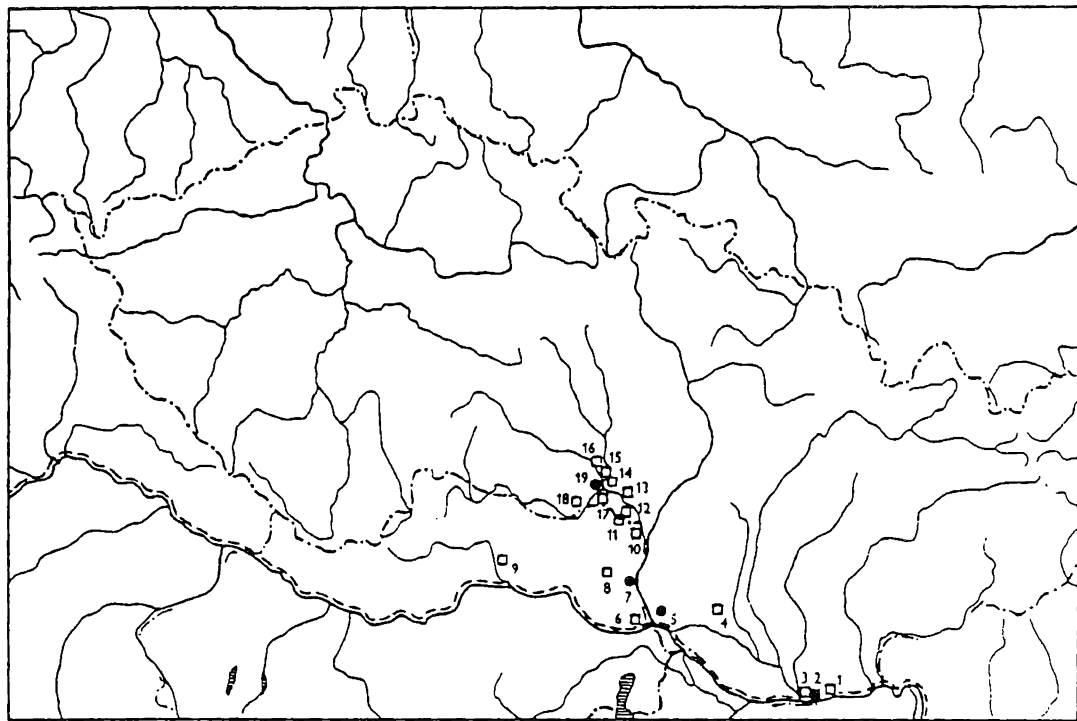

Obr. 1. Situace na Mušově (1 – tzv. praetorium a lázně, 2 – průběh římského valu a příkopu, 3 – pravěký příkop, 4 – místo nálezů římské dílny, 5 – poloha “am Neurissen” s odkrytou římskou budovou a příkopem).

Obr. 2. Mušov – Burgstall

1-4 – kolky X. legie, 5 – zlomek dna lampy s kolcem C. Dessia, 6-7 – bronzová prolamovaná kování, 8-9 – bronzové spony, 10 – bronzové kování vojenského opasku, 11 – koncové kování pochvy dlouhého římského meče – spathy, 12-13 – zlomky přileb, 14 – lžičky z tzv. knížecího hrobu (podle J. Tejrala a B. Komoróczyho).

Obr. 3. Římské polní tábory (□) a opevněné stanice (●) na jižní Moravě, v Dolním Rakousku a na Slovensku
 1 – Radvaň nad Dunajom – Virt, 2 – Iža, 3 – Iža – Velký Harčáš, 4 – Zeleneč, 5 – Stupava, 6 – Engelhardstetten, 7 – Stillfried,
 8 – Kollnbrunn, 9 – Plank am Kamp, 10 – Bernhardsthal, 11 – Valtice, 12 – Chorvatská Nová Ves, 13 – Šakvice, 14 – Mušov
 – Neurissen, 15 – Ivaň, 16 – Přibice, 17 – Mušov – V pískách, 18 – Hrušovany, 19 – Mušov – Burgstall (podle J. Tejrál).

VÝSLOVNOST LATINY

Bohumila Mouchová (Praha)

Italský klasický filolog A. Traina napsal,¹ že při výslovnosti latiny ve školách napodobujeme sv. Augustina (354-430), v ortografii Quintiliána (30/35-96) a v syntaxi Cicerona. Poměry panující v dnešní výslovnosti latiny ve světě vystihl tento vtipný výrok jen zčásti. Jsou spletitější a při jejich charakteristice se můžeme přidržet C. Pavanetta,² který ve shodě s ostatními autory latinských gramatik uvádí trojí způsob dnešní výslovnosti latiny:

- 1) výslovnost jednotlivých národů;
- 2) výslovnost praktikovanou v římsko-katolické církvi, resp. v Itálii;
- 3) klasickou neboli restituovanou výslovnost – *pronuntiatus restitutus*.

Česká výslovnost latiny je založena na pozdnělatinské a patří do první skupiny, podobně jako výslovnost polská, bulharská, francouzská aj. Výslovnost užívaná katolickou církví neboli výslovnost italská se také odvozuje od pozdnělatinské, ale od naší je dosti odlišná.³ Jsou rozdílné, protože odrážejí různé časové a prostorové odlišnosti ve výslovnosti pozdní latiny a také proto, že jejich další vývoj a tradice byly jiné.

Oba faktory, jak čas, tak místo hrály vždy při výslovnosti svou roli, a to již od rané doby. Lze to demonstrovat např. na osudu diftongu *ae*. Zatímco v Římě samém si diftong *ae* udržoval diftongickou výslovnost, mimo Řím na venkově (podobně jako v jazyce Sabinů, Falisků, Volsků a Umbrů) se velmi brzy monoftongizoval v dlouhé otevřené *ē*. Podle svědectví napsů tomu bylo ve 2. stol. př. Kr.).⁴ Pozdějšího data je sdělení M. Terentia Varrona (116-27 př. Kr.): "...in *Latio rure hedus, qui in urbe ut in multis a addito haedus*" (ling. 7,96). Tato monoftongizovaná výslovnost původního diftongu *ae* se rozšířila ve spisovném jazyce ve 3.-4. stol. po Kr.⁵

¹ *L'alfabeto latino e la pronunzia del latino*, Bologna 1973⁴, 65.

² *Elementa linguae et grammaticae Latinae*, Roma s. a., 9 n.

³ Z praktických důvodů se zde neužívají při přepisu mezinárodní symboly, ačkoliv by bylo žádoucí je zavést i do školní výuky. V italské výslovnosti se nerozlišují latinské krátké a dlouhé vokály, veláry *c*, *g* se před předními vokály *e*, *i* vyslovují jako polozávěrové afrikáty [č], [dž], skupina *gn* se vyslovuje jako [ň], *sc* před *e*, *i*, *y*, *ae*, *oe* jako [š], grafém *z* se vyslovuje [c], grafém *h* se nevyslovuje. Srov. detailně v článku: TH. F. BURRUS (= BORRI), *De linguae Latinae pronuntiatu Italiano I., II., III.*, *Vox Latina* 31, 1995, 17 nn., 243 nn., 32; 1996, 34 nn.

⁴ T. A. KARASEVA, *Istoričeskaja fonetika latinskogo jazyka*, Moskva 1987, 62.

⁵ I. M. TRONSKIJ, *Istoričeskaja grammatika latinskogo jazyka*, Moskva 1960, § 114.

V Ciceronově době byla za korektní pokládána výslovnost římské inteligence. O této výslovnosti psal Cicero jako o součásti přednesu takto: “*quare cum sit quaedam certa vox Romani generis urbisque propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animadverti possit, nihil sonare aut olere peregrinum, hanc sequamur, neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus*” (de or. 3,44).⁶

Ačkoliv byla výslovnost latiny stále korigována normující školou, svědčí dílka římských gramatiků o nerovném souboji normy s realitou.⁷ Starověké a potom i středověké spisy a zmínky o výslovnosti latiny měly normativní, preskriptivní charakter. Ta se ve středověku velmi lišila podle národů i regionálně a ani církve nezavedla jednotnou výslovnost, ačkoliv byla jedinou silou, která by to mohla učinit.

Problém výslovnosti latiny zajímal velmi intenzivně humanisty. Podnět k studii v této oblasti zavdaly jistě také jejich velmi četné kontakty. Jako první závažné pojednání o otázkách výslovnosti se uvádí dialog Erasma Rotterdamského *De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione*, vydaný v Basileji r. 1528.⁸ Erasmus v něm poukazyval na odlišnosti latinské výslovnosti své doby ve srovnání se starověkem, ale v praxi se nadále řídil tehdejší běžnou výslovností. Bylo to patrně rozumné stanovisko, protože radikální snahy změnit zavedené zvyklosti při výslovnosti řečtiny a latiny způsobily potíže novátorům jak v Anglii, tak i ve Francii.⁹

Nesnáze při vzájemné komunikaci latinsky mluvících jednotlivců se takovým řešením nikterak nezmenšovaly, někdy naopak nabývaly značných rozměrů, jak o tom svědčí úryvek z dopisu francouzského humanisty Iosepha Iusta Scaligera (1540-1609): “*Anglorum vero etiam doctissimi tam prave Latina efferunt, ut ... cum quidam ex ea gente per quadrantem horae integrum spatium apud me verba fecisset neque ego magis eum intelligerem, quam si Turcice locutus fuisset, hominem rogaverim, ut excusatum me haberet, quod Anglice non bene intelligerem.*”¹⁰

⁶ “Protože řeč rodilých Římanů spjatá s Římem má vyhraněný charakter a nic nás na ní neruší, nic nevyvolává naši nelibost, nic jí nelze vytknout, ani cizí přízvuk ani cizí pachů, pokládejme ji za vzor a vyhýbejme se v řeči nejen nedbalosti, nýbrž i cizím a nepatřičným prvkům.”

⁷ Jejich souborné vydání: *Grammatici Latini ex recensione HENRICI KEILII I-VII*, Lipsiae 1857-1880.

⁸ Nové vydání pořídili M. CYTOWSKA, Amsterdam 1973; I. KRAMER, Meisenheim am Glam 1978.

⁹ A. TRAINA, 34 n.

¹⁰ “I ti největší angličtí učenci vyslovují latinu tak špatně, že když jednou jeden Angličan se mnou mluvil celou čtvrthodinu a já jsem nerozuměl o nic více, než kdyby mluvil turecky, požádal jsem ho, aby prominul, ale že anglicky nerozumím dost dobře”; *Epistolae*, Lugduni Batavorum 1627, IV, N. 362, s. 700.

Neslavné výsledky snah humanistů shrnul nizozemský Iustus Lipsius (1547-1606): "...pauci haec ad animum sive ad aures admittant, et si qui, tamen hactenus, ut scire ea velint, non uti."¹¹

První kritická vědecká díla o latinské výslovnosti vznikla v Německu a jejich autory byli W. Corsen¹² a E. Seelmann.¹³ Seelmannova kniha si dodnes zasluhuje pozornost pro své zpracování i proto, že předkládá mnoho autentických svědectví římských autorů. Mezi novější práce z této oblasti patří vedle uvedené publikace, jejímž autorem je A. Traina, také pojednání E. H. Sturtevant, M. Bonioliové a W. S. Allena.¹⁴ Dnes existuje také již rozsáhlá bibliografie studií o latinské výslovnosti, kterou vydal před několika lety L. Steitz.¹⁵ Velmi poučný je pro školní účely článek M. Mangolda informující o nedostacích ve výslovnosti latiny na německých školách.¹⁶

V těchto pracích je podáván obraz výslovnosti latiny během starověku a někdy i v pozdějších dobách. Je založen na přímém i nepřímém svědectví římských autorů, zejména gramatiků, a opírá se o ortografii latinských nápisů, o psaní latinských jmen a slov v řečtině a rovněž o způsob psaní přejatých řeckých slov v latině. Důležitou informaci poskytují data získaná i na základě metrické stavby latinského verše, rytmických klauzulí a v neposlední řadě i na základě teoretických poznatků latinské fonetiky a fonologie. I když dosti otázek zůstává ne zcela objasněných, je možno podat přehled o tom, jak se jednotlivé latinské grafémy¹⁷ v klasické době zhruba vyslovovaly, někdy lze také informovat o pozdějších změnách výslovnosti některých fonémů. Jsme si vědomi toho, že otázky související s výslovností mají několik rozměrů, z nichž jen jeden se týká výslovnosti latiny ve starověku, zatímco další se vztahují k jejímu vývoji a tradici ve středověku a později. V tomto přehledu se omezuje na praktických důvodů na preskriptivní představení zásad restituované výslovnosti, sporné otázky redukuje na minimum,

¹¹ "Několik lidí připustí, aby se tyto problémy dotkly jejich mysli nebo sluchu, a i ti jen pokud se týče teorie, ne praxe"; *De recta pronuntiatione Latinae linguae*, Lugduni Batavorum 1586.

¹² *Über Aussprache, Vokalismus und Betonung der lateinischen Sprache*, Leipzig 1858.

¹³ *Die Aussprache des Latein*, Heilbronn 1885.

¹⁴ E. H. STURTEVANT, *The Pronunciation of Greek and Latin*, Philadelphia 1940², reprint Groningen 1968; M. BONIOLI, *La pronuncia del latino nelle scuole dall'antichità al rinascimento I*, Torino 1962; W. S. ALLEN, *Vox Latina*, Cambridge 1965.

¹⁵ *Bibliographie zur Aussprache des Latein*, Saarbrücken 1987.

¹⁶ M. MANGOLD, *Phonetik und Phonologie des Lateinischen in der Schulgrammatik*, Probleme der lateinischen Grammatik, Darmstadt 1973, 59 nn.

¹⁷ Grafém je základní prvek hláskového písma, který obvykle označuje jeden foném.

odkazující na odbornou literaturu. Déle se zdržujeme jen u výslovnosti těch grafémů, která se liší od naší.¹⁸

Latinská abeceda obsahuje v dnešním stavu dvacet čtyři grafémy:

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T U V X Y Z.

Pokud se Cicero (nat. deor. 2,93) zmiňuje pouze o jednadvaceti znacích, referuje o úzu své doby. Grafémy Y, Z byly totiž připojeny na konec abecedy až za Augusta a užívaly se ve slovech přejatých z řečtiny.¹⁹

Odlišení fonémů U a V je dílem až francouzského humanisty Pierre La Ramée (1515-1572). Při jeho zavádění však došlo k nedůslednosti, protože mezi *s/a* (*suavis*) a *s/e* (*Suetonius*) se píše *u*.

Vokály

Grafémy A, E, I, O, V, (Y) označovaly jak krátké, tak dlouhé samohlásky. V latinském vokalickém systému byla zpočátku základní opozice kvantitativní: Délka měla fonologickou platnost, srov. rozdíl mezi výrazy *māla* – *mala* nebo pády *fēmina* – *fēminā*. Spolu s ní se však uplatňoval také protiklad zavřenosti a otevřenosti vokálů, i když neměl zpočátku rozhodující význam. Pokud se týká timbru vokálů, byly dlouhé samohlásky kromě *ā* relativně zavřenější než odpovídající krátké. Teprve po zániku rozdílu mezi dlouhými a krátkými vokály nabyla opozice otevřenosti a zavřenosti samohlásek zásadního charakteru. Kvantitativní opozice ale nezanikala ani rychle, ani všude najednou a začátek jejího mizení se datuje na konec 3. st. po Kr.

Y se vyslovuje jako přední zaokrouhlený vokál: Grafém Y neoznačoval zvláštní foném, nýbrž alofon vokálu *i* a byl součástí výslovnosti latiny v ústech vzdělané římské společnosti. Jeho předlohou byl řecký labializovaný vokál *υ*.²⁰

Diftongy

AE se vyslovuje AE: AE se v korektní artikulaci vyslovovalo jako diftong až do 3.-4. stol. po Kr. Poté se vyslovovalo jako otevřené *ē*, tedy odlišně od dlouhého *ē*, které bylo zavřené – *ē̄*. Byl tedy ve výslovnosti rozdíl mezi

¹⁸ Zprávy římských gramatiků o výslovnosti latinských hlásek podává souhrnně J. SAFAREWICZ, *Historische lateinische Grammatik*, Halle 1969. Nemusíme ani zdůrazňovat, že latinské *r* bylo předojazyčné a kmitavé a tvořilo se kmitáním špičky jazyka v oblasti předních alveol. Nebylo čípkové-uvulární jako francouzské nebo německé *r*.

¹⁹ V dřívějších dobách se řecké *υ* přepisovalo znakem V s hodnotou *u*: τῦμβος – *tumba*: hrob, náhrobek; ζ se přepisovalo na začátku slova *s*: ζῶνη – *sona*: pás, uvnitř slova -*ss*-: μάζα – lat. *massa*: těsto, ječný chléb.

²⁰ Jako praktický příklad jeho výslovnosti se uvádí francouzské [y] ve slovech *nul*, *pur*, tj. vysoká přední zaokrouhlená ústní samohláska artikulovaná s maximálním zaokrouhlením a vyšpulením rtů.

gen. sing. *longae* a adverbium *longē*. Monoftongizované *ae* bylo bližší ve výslovnosti krátkému *e*, jak dosvědčují i záměny na pompejských nápisech (SAECVNDAE, VENAERIA).

OE se vyslovuje OE: OE se vyskytuje v omezeném počtu latinských slov a římští gramatikové jeho výslovnost nepopisují. Tato dvojhláska se monoftongizovala v zaokrouhlené zavřené dlouhé \bar{e} .²¹

Konsonanty

Některé konsonanty se v latině v intervokalickém postavení vyskytují i jako gemináty. V archaických latinských nápisech nebyly gemináty v písmu zaznamenávány a jejich zavedení do písma se připisuje Enniovi (239-169 př. Kr.). Avšak tento údaj se zřejmě týká pouze literární tradice. Od Augustovy doby se sporadicky gemináty vyznačovaly tak, že se nad konsonant umístil apex ´. Rozdíl mezi jednoduchými a zdvojenými souhláskami byl v latině fonologický, jak vyplývá ze srovnání slov *ager* – pole, *agger* – násep; *anus* – stařena, *annus* – rok, tj. gemináty mají v rámci slova rozlišovací schopnost.²²

C se vyslovuje ve všech pozicích jako velární K: *cantor* [kantor]; *Celtae* [keltae]; *Cicero* [kikeró]; *communis* [kommúnis]; *cultura* [kultúra]; *Cyrus* [kírus]; *Caesar* [kaesar]; *coetus* [koetus]. Svědectví o této výslovnosti podávají latinské výpůjčky z řečtiny: κίθάρα – *cithara*, κίρκος – *circus*. Tuto výslovnost vysvětluje také paronomasie: *hic equus non in arcem, verum in arcam faciet impetum* (PLAUT. Bacch. 943).

Před předními vokály *e*, *i*, tedy ve skupinách *ce*, *ci*, *cae*, *coe*, nastávala palatalizace a asibilace. Její doklady jsou vzácné a pozdní: INTCITAMEN-TO, tj. *incitamento* (Itálie, 5. stol.), DISSESSIT, tj. *discessit* (Afrika, 5. stol.), *Niseam*, tj. *Niceam* (Fredegar). Ve verši básníka Ausonia (4. stol.) je patrná (částečná) aliterace: (*Venus*) *orta salo, suscepta solo, patre edita Caelo* (Epigr. 52). Změna nastala nejdříve ve skupině *ci*, za níž následoval vokál, a datuje se do 5. stol. Přitom však detaily tohoto procesu nejsou jasné a jeho výsledky jsou v různých románských jazycích různé. Palatalizace však nezasáhla po určitou dobu mluvu vzdělané vyšší vrstvy, jak o tom svědčí některé výpůjčky z latiny do němčiny: Kiste z *cista*, Keller z *cellarium* aj.

²¹ V. VÄÄNÄNEN, *Introduction au latin vulgaire*, Paris 1981, 38 uvádí, že k monoftongizaci *oe* došlo nepochybně později než k monoftongizaci *ae*; první datovatelné doklady jsou z Pompejí. TRONSKJ, § 67 poznamenává, že není jasné, jak se tento diftong v klasické latině vyslovoval. Podle jeho názoru se monoftongizoval “poměrně brzy” v zavřené zaokrouhlené \bar{e} a někdy sloužil přepisu řeckého dlouhého v : λαγύ-voç – *lagoena*. Posléze se jeho zaokrouhlenost přestala projevovat.

²² Mají však i jiné funkce, stov. J. HORECKÝ, *K otázce geminát v latinčine*, Recueil linguistique I, Bratislava 1948, 117 nn. Gemináty byly tvořeny jako následné spojení dvou stejných souhlásek.

TI se vyslovuje **ve všech pozicích TI**: Tuto výslovnost napovídá např. Vergilius Aen. 8, 322 n., když spojuje název Latia se slovesem *lateo*, či Polybios (200-120 př. Kr.), který přepisuje Terentiovo jméno Τερέντιος, apod. První datovatelné nápisy svědčící o výslovnosti *c*, při níž se uplatňuje asibilace (směrem k afrikátě *c*) a frikativnost (směrem k frikativám *s*, *z*), jsou z r. 140 po Kr. CRESCETSIAN(us) – *Crescentianus* a z 2. stol. po Kr. VIN-CENZVS – *Vincentius*. Další doklady jsou pozdějšího data: DEFENICIO-NIS – *definitionis* z období 222-235 po Kr., AMPITZATRV – *amphitheatrum* na plíščích s kletbami z 2.-3. stol. po Kr., FIDENSUS – *Fidentius* z r. 395 po Kr. Ve 4.-5. stol. považují gramatikové Servius a Papirianus tuto výslovnost za správnou. Papirianus, jehož slova cituje Cassiodorus (485-580; 5,286 Keil), poznamenal: "...iustitia cum scribitur, tertia syllaba sic sonat quasi constet ex tribus litteris t, z, i."²³

H se vyslovuje **H**: Od začátku vývoje latiny byla hláska *h* nestabilní, jak je patrné na osudu výrazu *anser* ve srovnání se sanskrtským *hamsas* (českým *husa*) nebo jak je zřejmé z dat týkajících se změn ve slovech *di-ribeo* < *dis-habeo; *nil* < nihil. Římané ji pokládali za *aspiratio* (Cicero, or. 160; Quintilianus 1,5,19), za *spiritus* (Gellius 2,3,1; Martianus Capella 3,261; 5. stol.). Ve verši nemělo *h* vliv na poziční délku a náslovné *h* podléhalo ve verši elizi. Později se však ve složeninách *h* udrželo působením souvislosti se základními slovy: *horreo* – *abhorreo*, *hortor* – *adhortor* aj. Vyslovovat je patřilo podle gramatických pojednání a školní normy stále za korektní, ale v hovorové lidové latině, jak dokládají nápisy z Pompejí, se už nevyslovovalo. Slova *erus* – *herus*, pán; *harena* – *arena* svědčí o ortografických rozpacích Římanů často neznalých, kde je tato hláska náležitá a kde jde o chybu z neznalosti nebo ze snahy o hyperkorektnost.

Aspiráty **CH**, **PH**, **TH** se vyslovují s aspirací: *schola* [sk^hola]; *philosophus* [p^hilosop^hus]; *theatrum* [t^heatrum]. Aspiráty představovaly cizí prvek v systému latinských fonémů a objevovaly se v přejímkách z řečtiny a etruštiny ve výslovnosti vzdělaných vrstev. Gramatikové však stále považovali tuto výslovnost za normu. Frikativní výslovnost obdobná naší je doložena u aspirát pouze pro *ph* = *f* ve větší míře v druhé polovině 4. stol. Původně se ve slovech přejatých z řečtiny do latiny místo aspirovaných *ch*, *ph*, *th* psaly odpovídající okluzívy *c*, *p*, *t*: χαλιξ – *calx*, *cis*, *f*. – vápno; πορφύρα – *purpura*; θύος – *tus*, *turis*, *n*. – kadidlo. Tato výslovnost platila i pro běžnou nepěštěnou mluvu vůbec, jak je vidět z anekdoty, kterou vypráví Quintilián (12,10,57). Venkovský svědek, kterého se advokát zeptal, "an Amphionem nosset", odpověděl, že takového muže nezná. Když však advokát vyslovil toto jméno bez aspirace, svědek Ampiona dobře znal. Pouze u aspiráty *ph* je doložena frikativní výslovnost *f*; sporadicky je zaznamenaná již na pompej-

²³ TRONSKII, § 289.

ských nápisech, ve větší míře je pak zachycována v písmě od 3. stol. a běžně od 2. pol. 4. stol. *Appendix Probi* (z 5./6. stol.) opravuje výslovnost slova *ampora* a za správné pokládá *amfora*.

RH se vyslovuje **RH**: *Rhenus* [rhénus]. *Rh*, *rrh* bylo zavedeno pro zápis řeckých jmen během 1. stol. př. Kr.: *Ῥήγιον* – *Rhegium*, *Πύρρος* – *Pyrhus*. Není jisté, jak byla tato skupina vyslovována.²⁴

Konsonant **V** se vyslovuje jako anglické **W**:²⁵ Grafém **V** označoval jak dlouhý, tak krátký vokál **u** a souhláskový foném **v**. Na samostatný souhláskový foném **v** ukazují minimální páry typu *volui* – *chtěl jsem*, *volvi* – *valil jsem* nebo *serui* – *svázal jsem*, *servi* – *otroci*. Jak vokál, tak konsonant měly k sobě velmi blízko. O tom svědčí vývoj některých slov: *luo* – **se-luo* > *solvo* nebo *caveo* – *cautus*, *navis* – *naufragus*. Původně se vyslovovaly oba fonémy bilabiálně: Varro odvozuje slovo *auris* od *avere* (*lingua* 6,83), podle Quintiliána (1,6,36) podával L. Aelius Stilo etymologii slova 'rýma' *pituitam* (ak. sg.) jako *petit vitam*. Od 1. stol. po Kr. se však začal konsonant **v** vyvíjet v bilabiální konstriktivu. Dokladem toho směšování s **b**, např. *BERVS* – *Verus*, *VENE* – *bene*. Vývoj postupoval dále směrem k labiodentální konstriktivě **v**, obdobné našemu **v**.

QU se vyslovuje **KW**: Jde o neznělou veláru s doprovodnou labiální artikulací. Je to jeden foném a ve spojení se samohláskou nemá vliv na poziční délku.

GU se vyslovuje **GW**: K neznělé labioveláře se přidružuje znělá labiovelára *gu*, která se však vyskytuje pouze uvnitř slova po **n**, např. *lingua*.²⁶

Ve skupinách souhlásek **NC**, **NG** se **N** vyslovuje jako **velární nosovka** **ŋ**, stejnou výslovnost má **G** ve skupině souhlásek **GN**: *anceps* [aŋkeps], *tango* [tango], *agnus* [aŋnus]. Tato výslovnost je obdobná výslovnosti velární nosovky v našich slovech *venku* a *bingo*. Římští gramatikové popisují pouze výslovnost skupin **NC**, **NG**.²⁷

Grafém **X** označoval spojení dvou souhlásek a **vyslovoval se nezněle**: *exemplum* [eksemplum], *Xerxes* [kserksés].

Grafém **S** označoval ve všech pozicích neznělou frikativu **S**: *sal* [sal], *rosa* [rosa], *habes* [habés].

Z se vyslovovalo **Z** (uvnitř slova *dz*?): Někteří latinští gramatikové, např. Marius Victorinus a Priscianus, se zmiňují o výslovnosti *sd*, ale podle M. Bonioliové²⁸ reprodukují názory řeckých gramatiků o výslovnosti řeckého ζ. Naproti tomu Vellius Longus se staví proti takovéto interpretaci: "*siquis secundum naturam vult excutere hanc litteram, inveniet duplicem non esse, si*

²⁴ Nenáležitě se objevilo *rh* v názvu řeky *Rhenus* z keltského slova *renos*; ALLEN, 33.

²⁵ Jako praktický návod pro výslovnost konsonantního **v** uvádí ALLEN, 40 výslovnost anglického **w** ve slově *wet*.

²⁶ J. Horecký, *Fonologia latinčiny*, Bratislava 1949, 22 n.

²⁷ Na složitost této otázky ukazuje TRONSKI, § 82.

²⁸ S. 112.

modo illam aure sinceriore exploraverit" (7,51,12 n. Keil). Standardní gramatika Leumannova²⁹ uvádí, že uvnitř slova v intervokální pozici by se mohlo počítat s výslovností z jako *dz*.

To jsou hlavní rysy restituované klasické výslovnosti prosazované zhruba od šedesátých let. Stalo se tak poté, kdy tyto otázky byly předmětem diskuse na I. mezinárodním kongresu *Pour le latin vivant* v Avignonu v r. 1956, na němž měl hlavní referát profesor kielské univerzity E. Burck.³⁰ Restituovaná výslovnost se ujala na některých západoněmeckých univerzitách, zatímco na gymnáziích se prosadila pouze velární výslovnost *c* [k] a klasická výslovnost *ti* [ty] ve všech pozicích,³¹ a užívá se na některých jiných zahraničních univerzitách. Jak víme podle latinských zpráv z finského rozhlasu, přiklonili se Finové k restituované výslovnosti s výjimkou diftongického *ae*, *oe*, které vyslovují v souhlase se svou tradicí jako *monoftong*.³² Restituovaná výslovnost je běžná na mezinárodních setkáních latinistů, a to nejen na shromážděních propagátorů mluvené latiny. O její šíření se zasloužil zejména dr. Caelestis Eichenseer, redaktor *Vox Latina* a autor textu k audiokazetám o latinské výslovnosti; tento text je nyní zaznamenán na dvou kompaktních discích a poslouží spolu s dalšími nahrávkami z téže dílny jako nejlepší instrukce.³³

ARGUMENTVM De pronuntiatu linguae Latinae restituto

Exponuntur modi enuntiandae linguae Latinae, praesertim autem praebentur praecepta pronuntiatu restituti ad usum eorum, qui nostrum tralatitium adhibent. Qui pronuntiatu restitutus post conventum ex omnibus nationibus anno MCMLVI Avennionnem coactum in nonnullis regionibus servatur.

²⁹ M. LEUMANN, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München 1977⁵.

³⁰ *Prononciation du latin*, Actes du Ier congrès international pour le latin vivant 1, 1956, 58-65.

³¹ M. MANGOLD, 67.

³² Tyto zprávy vyšly rovněž jako publikace: T. PEKKANEN – REIJO PITKÄRANTA, *Nuntii Latini I., II., III.*, Helsinki 1992, 1993, Tampere 1995.

³³ *Phonetice Latina; quae sonorum verborumve exempla pronuntiat Prof. Dr Maximilianus Mangold phonetista Saravipontanus; De pronuntiatu Latino; quae verba textusve pronuntiat Prof. Dr Maximilianus Mangold, phonetista Saravipontanus*. Doprovodný sešit k nim má název *Libellus textualis phonodiscorum compactorum Phonetices Latinae et Pronuntiatu Latini*, Saraviponti 1995. Jak kompaktní disky, tak doprovodný sešitek vydala Domus editoria Societatis Latinae, Universität – FR 6.3, D-66041 Saarbrücken.

CESTA FRANTIŠKA VELIŠSKÉHO DO ŘECKA ANEB O VÝZNAMU AUTOPSIE

Alena Frolíková (*Praha*)

Po Vítězslavu Hálkovi, který jako první novodobý Čech jel navštívit Athény roku 1865, a po Janu Nerudovi, který je opravdu navštívil a napsal o nich nezapomenutelný fejeton roku 1870,¹ odejel jako třetí na klasickou půdu gymnaziální profesor, klasický filolog František Velišský (1840-1883). Byl tehdy už známý svým překladem Platónova *Lachéta*, *Kritóna* a *Symposia*. Vyučoval na Akademickém gymnáziu v Praze a podle *Výroční zprávy za rok 1873* "...v I. půlletí měl dovolenou ... za příčinou cestování do Řecká a Egypta".²

O datech Velišského cestování jsme informováni jen zcela nedostatečně. Píše, že byl ve Smyrně v říjnu. Také směr jeho cesty musíme víceméně rekonstruovat z jeho cestopisných fejetonů. Jel po trase Rusčuk – Cařihrad – Smyrna – Rhodos – Kypr – Syra (dn. Syros) – Athény – Korfu – Terst. O své cestě uveřejňoval fejetony v deníku *Pokrok*. Prvý vyšel už 7. prosince 1872, celkem jich vydal kolem dvaceti. Líčí v nich své dojmy z cest nebo informuje o památkách, objevených na řecké půdě. Protože Svobodova *Bibliografie* tyto fejetony nezachycuje, uvádím je v pořadí, jak vycházely:

Cyklus zvaný *Z Asie*:

- I. *Výlet na Sipylos*, 7. 12. 1872;
- II. *Trally (Aidin) při Maeandru*, 19. 12. 1872;
- III. *Efesus*, 3. 1. 1873;
- IV. *Smyrna*, 6. 2. 1873;
- V. *Plavba v Archipelagu*, 19. a 20. 3. 1873.

Cyklus zvaný *Obrázky z Východu*:

- I. *Turecká neděle*, 17. 4. 1873;
 - II. *Beirut*, 22. a 23. 4. 1873;
 - III. *Výlet k pyramidám*, 1. a 2. 5. 1873.
- Poklad Priamův*, 14. a 15. 7. 1874;

¹ Srv. o tom můj článek v ZJKF 25, 1983, 1-3, str. 73-83.

² Str. 42 a 57. Toto první půlletí tehdy trvalo od 1. října do 28. února. Nesprávně tedy uvedl jeho kolega Javůrek ve *Výroční zprávě Akademického gymnasia za rok 1884*, že byl Velišský v Řecku ve druhém pololetí 1872-3, a odtud se snad dostal chybný údaj i do článku Hynka Vysokého v *Ottově slovníku naučném* z roku 1907. Srv. k tomu i můj článek v LF 106, 1983, 2, str. 96-97.

Hrobka Agamemnonova, 30. 12. 1876 a 14. 1. a 22. 2. 1877;
Z Rusčuku do Cařihradu. Upomínka z r. 1872, 26. 7. 1877;
Upomínka na Cařihrad, 10. a 20. 3. 1878;
Nové starožitnosti, 27. 7. 1879;
O sošce Atheny nově nalezené, 19. 3. 1881.

Kromě toho napsal Velišský do časopisu *Osvěta* rozsáhlé odborné pojednání o Athénách, kterému předřadil cestopisný úvod, obsahující zprávu o krátkém pobytu na ostrově Syra (*Osvěta* 8, 1878, str. 210-226, 284-292, 379-388).

Předtím, v letech 1864-65, cestoval Velišský jako rakouský stipendista po Itálii a také o této cestě uveřejnil řadu drobných článků. Konečně v roce 1878 poznal berlínská, pařížská a londýnská muzea.³ Znal tedy Velišský antický svět a jeho vzdělanost, zkušenost a kritický duch, patrný ve všech jeho pracích, ho kvalifikovaly na jednoho z nejlepších filologů a archeologů českých, jak ho také charakterizoval Hynek Vysoký v již citovaném článku v *Ottově slovníku naučném*. Jak svědomitě Velišský sledoval a jak rychle reagoval na nové objevy v antickém světě, zvl. řeckém, dosvědčuje i řada jeho článků o tehdy aktuálních výkopech v Tróji, Olympii, Pergamonu, Pompejích aj.⁴ Přesto nemáme dodnes souborné a kritické zpracování Velišského díla ani jeho soubornou bibliografii. Ke dvěma nekrologům, zachyceným ve Svobodově *Bibliografii*, je třeba doplnit ještě článek M. E. Machka, uveřejněný v *Pokroku* 1883 dne 10. srpna, v den jeho pohřbu. Autor, Velišského žák, vzpomíná s dojetím mj. na to, jak poutavě vyprávěl Velišský svým žákům o cestách po antickém světě.

Z článků o svých cestách zamýšlel Velišský vydat knihu. Informuje nás o tom jeho přítel, redaktor *Osvěty* Václav Vlček ve vzpomínce na Velišského a Jindřicha Niederleho: "*Z cestopisů jeho přinesli jsme v Osvětě nejednu ukázkou, budou tvořiti objemnou knihu a rozmnoží velmi podstatně naši cestopisnou literaturu. Byly by dojistá již tiskem vydány, autor už jen pečoval o vhodné a hojné ilustrace, když jej vražedná ruka osudu tak krutě zasáhla*" (*Osvěta* 13, 1883, str. 914). K vydání této knihy už bohužel nedošlo a další osud rukopisu mi není znám.

Obraťme však nyní pozornost k Velišského řecké cestě. Navštívil na ní některé lokality, na nichž se kdysi rozkládala kvetoucí řecká města, ohledal tam pozůstatky antických památek, popsal krajinu a soudobý stav (Cařihrad, Smyrna a její okolí, zvl. Efesos, Syra). Největší pozornost však věnoval Athénám, kde se zdržel několik dní (*Osvěta* 8, 1878, str. 382). Článek o Athé-

³ Srv. SVOBODA, *cit. dílo*, str. 170.

⁴ Srv. zvl. LF 1, 1874, str. 161-214 a *Osvěta* 11, 1881, str. 37-50, 114-122, 293-308, 546-555, 626-634, 726-735, nedokončeno. Viděli jsme už výše, že o nich pohotově informoval i širší veřejnost v *Pokroku*.

nách, psaný v roce 1873,⁵ uveřejněný až v roce 1878, je v naší novodobé literatuře první rozsáhlejší zprávou o stavu centra antické řecké civilizace. Velišského zájem, přístup i pohled je ovšem především odborný. Sám to formuluje takto: “*My přišli jsme do Athén nových hlavně a především, abychom v nich vyhledali starých*” (str. 218). Popisuje systematicky jednotlivé athénské památky a věnuje pozornost i muzejním sbírkám.

Přesto se však Velišský nevyhýbá ani poznání a úsudkům o Athénách soudobých, kriticky je pozoruje a popisuje a často vyjadřuje i dojem, kterým na něho tato místa a památky působí. Krajina se mu nelíbí: nejfrekventovanější epitheton, kterým ji charakterizuje, je *pustý*, “*...všecky hory vůkol pustý jsou. Jsouce tvarem krásny a ozářeny čarovným světlem jižním, činily by krajinu neskonale krásnější, kdy by aspoň paty a boky jejich lesy pokryty byly. Než po tom na celém Východě podobně jako v Italii marně toužíme*” (str. 214). Tento stesk, se kterým jsme se setkali už u Háلكa, svědčí o potíži člověka, zvyklého na šťavnatou líbeznot české krajiny, esteticky kladně zažít zcela odlišnou krajinu řeckou. Přitom je však Velišský první, kdo si všiml a zaznamenal zvláštní kvalitu světla v Řecku, které je zde opravdu jiné než snad kdekoliv na světě. Za věcný sloh popisu antických památek nastupuje v případě Parthenónu osobitější tón: “*nemůžeme do syta nadívatí se a okouzlení jsme*” (str. 285), ale vzápětí se ptá: “*Čím tento blahý pocit vzniká?*” a věcně analyzuje jeho pravděpodobné příčiny, které shledává v dokonalé vyváženosti všech částí, a shrnuje: “*není možno, aby zde provedeno bylo něco lépe, že to dílo mistrovství svrchovaného, samo zjevení ducha řeckého: prostá, tichá vznešenost*” (str. 285).

V článku určeném pro širší vzdělanou veřejnost považoval Velišský zřejmě za nezbytné dát najevo i svůj názor na soudobé Řecko a jeho obyvatele. Jako vždy postupoval rázně a jeho soudy jsou značně striktní. Řecký stát charakterizuje především v souvislosti s péčí o antické památky. Jeví se mu “*malomocný*”. Hovoří o nedostatku bezpečnosti v zemi, který brání cizinci ve výletech, např. k Marathónu, “*ba ani do bližší Eleusiny nemůže vydati se jinak než doprovázen jsa četníky na koních*”. Totéž říkal Neruda, ale Velišský ho necituje. O Řecích říká: “*Valnou většinu nynějšího, z různých živlů poslého obyvatelstva nepronikla kultura tou měrou, aby odložic loupežnické choutky, za zlovlády turecké zmohutnělé, oddalo se poctivé práci... K vytrvalé práci nedostává se Řekům vůbec chuti, čehož důkazem největším jest zanedbávání rolnictví ... krajané jejich jen po snadném výdělku se pachtí, oddávající se téměř výhradně plavbě a obchodu ve velkém i malém*” (str. 216). Velišský dále vytýká Řekům politickou nesnášenlivost a nezřízené stranictví, považuje je za dosud nedospělé pro svobodomyšlnou ústavu, jakou mají. Příčiny vidí částečně v historii, protože za turecké nadvlády “*lid*

⁵ Srv. pozn. na str. 215.

dílem zdivočil, dílem ztročil a utvrdil se ve lstivosti, potměšilosti, klamu a podvodu a ve všech neřestech, jež otroctví plodí" (str. 217). I Velišský podobně jako Neruda hovoří v této souvislosti o proniknutí různorodých cizích živlů, slovanských, arabských, vlašských a zvl. albánských. Velišský však uznává i jakýsi stupeň regenerace, který připisuje vlivu antické literatury. Činnost na poli literárním je také to jediné, co Velišský shledává na Řecích hodno vši chvály (str. 216). Zmiňuje se také o řecké snaze o zvětšení státního území a poznamenává: "Až budou míti Epirus, Thessalii, Krétu a některé ostrovy, shledá se, bude-li učiněn konec steskům. Možná, že konečně také ke všemu opakovati se budou opět snahy centralizační a uniformující, jakéž obyvatelstvo ostrovů Ionských roztrpčují, tak že někdejšího anglického protektorství želí" (str. 217).

Můžeme tedy shrnout, že obraz novodobého Řecka, který Velišský načrtnul, není v podstatě odlišný od obrazu Nerudova. Velišský také nenavštívil a nepoznal větší úsek tohoto státu než předchozí čeští cestovatelé, o kterých byla řeč. Jeho fejetony nemají navíc uměleckou úroveň Hálkových nebo Nerudových a nedostalo se jim knižní podoby, ve které by se mohly soustavněji šířit a působit. Ale nezapomínejme na svědectví jeho žáka o výkladech ve škole; vliv jeho informací o Řecku nebyl úplně zanedbatelný.

S osobností profesora Velišského je spojeno ještě jisté novum, které přistoupilo k dosavadní záporné reakci českých cestovatelů na Řecko. Jak je známo, vydal Velišský roku 1876 rozsáhlou knihu *Život Řekův a Římanův* (XVI + 520 stran), soubornou práci o antických starožitnostech, vybavenou 550 vyobrazeními v textu. Kniha vyvolala nepříznivou kritiku v *Listech filologických*, jejímž nastrčeným autorem byl mladičkový gymnaziální profesor J. Král (nar. 1853). Vznikla ostrá polemika, jejíž součástí se stala i otázka významu autopsie. V úvodu své knihy totiž Velišský napsal o výběru obrázků: "V té příčině valnou podporou mi byla autopsie a studium, jež konal jsem v Italii, jmenovitě v Pompejích, museu neapolském, v Římě, jakož i později v Athénách a v Malé Asii. I přiznávám se, že bych sotva se byl vydal na dílo tak nesnadné nejsa sobě vědom, že věci, o nichž píšu, s velikou částí poznal jsem vlastním názorem" (str. IX). Tato prostá slova, jejichž případnost se zdá být evidentní, vyvolala u Krále odpor a zaútočil ve své recenzi mimochodem také tímto směrem.⁶

Velišský se na kritiku ozval a v zápalu polemiky stal se význam autopsie jedním z předmětů boje. Král, jak známo, nabyt v tomto boji vrchu. Jeho spisek *Suum cuique...* (Praha 1878), který Velišského prakticky umlčel, obsahuje i rozsáhlejší výklad o významu autopsie. Král především prohlašuje, že autor souborného díla o antických starožitnostech obvykle vychází ze zpráv antických autorů, které už byly dávno všechny sebrány a utříděny;

⁶ Srv. LF 4, 1877, str. 118 a 124.

implicite tu tedy říká, že autopsie není potřeba. Potom upřesňuje, že “*autopsie nutně není potřebí ke psaní souborného díla..., které nezabíhá a zabíhat nemůže do podrobností... Hojnost spolehlivých ilustrací a důkladných popisů nahrazuje tak vydatnou měrou autopsií, že může, jak mi každý připustí, odvážiti se i tam, kde nemá zkušenosti autoptické, o sepsání takových děl souborných s úspěchem, užívaje spolehlivých písemných pomůcek a řídě se zdravým rozumem. Kolik lidí psalo až ku podivu věrně i dle soudů lidí autopticky zkušených o věcech, jichž ani nespatriři! Autopsie nutna jest jen tam, kde se jedná o dotvrzení nějakého mínění nového aneb o výklady věcí jinými nepopsaných*” (str. 12-13). Jako příklad uvádí pak Král práci Overbeckovu o Pompejích. Autopsie pomohla podle Krále Velišskému jen skrovně a “*rozhodně to není zásluha vědecká*” (str. 16).

Citovala jsem poměrně rozsáhle – i když jsem vynechala všechny jedovatosti, kterých Král v polemice užil –, aby lépe vynikl jeho postoj ve věci autopsie. Slyšíme, jak se tu sebevědomě – a omezeně – ozývá filolog, jednostranně přeceňující význam písemného svědectví. Dnes bychom takový postoj považovali za nepochopitelný. Ale ve své době mohl mít značnou váhu díky tomu, že ho zastával autor posledního, “vítězného” monologu v polemice. K nepříznivému obrazu Řecka a k výzvam nejezdit tam přibylo tak “odborné” dobrozdání, že vlastně ani pro odborníky není osobní shlédnutí lokalit a památek antického světa bezpodmínečně nutné. Zdálo se, že ortel nad cestami do Řecka byl v Čechách vynes.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Reise von František Velišský nach Griechenland oder Über die Bedeutung der Autopsie

Der Gymnasialprofessor Velišský war ein der ersten tschechischen Reisenden Griechenlands, der das Land im Jahre 1872 besuchte und in vielen Feuilletonen beschrieb. Sein Verhältnis zu den ehemaligen Griechen war ähnlich kritisch wie dasjenige von Neruda. Velišský schätzt die Autopsie für die Vorbereitung seines Buches *Das Leben von Griechen und Römern* (1876) hoch; diese Ansicht hat eine Polemik über die Bedeutung von Autopsie für die klassische Philologie hervorgerufen.

NEZNÁMÝ DOPIS
AKAD. SERGEJE ALEXANDROVIČE ŽEBELEVA
UNIV. PROF. FRANTIŠKU NOVOTNÉMU¹

Igor Lisovyj (*České Budějovice*)

Akademik Sergej A. Žebelev (1867-1941) patří do generace těch učenců v oboru antiky, jejichž vědecké zájmy se začaly formovat v carském Rusku a rozvíjely se v porevoluční době (srov. např. S. J. Lur'je, S. I. Sobolevskij, I. I. Tolstoj). S. A. Žebelev v sobě spojil talent historika, archeologa, epigrafika a klasického filologa, k čemuž mu napomohla dobrá studijní příprava, získaná na 2. klasickém gymnáziu a na historicko-filologické fakultě univerzity v St.-Petěrburgu (1886-1890). Žebelev měl dobrou školu praktického života: hned po absolvování univerzity začal pracovat na katedře klasické filologie, stal se písařem univerzitního muzea starožitností, pak soukromým docentem a univerzitním profesorem; r. 1927 byl jmenován akademikem. Byl tajemníkem historicko-filologické fakulty (1905-1909), prorektorem univerzity (1911-1912), děkanem téže fakulty (1918-1919) a dva měsíce vykonával dokonce i funkci rektora (1919). Mimo to byl stálým zástupcem předsedy Státní akademie dějin hmotné kultury SSSR (GAIMK) a za leningradské blokády zůstal v městě jako ředitel všech neevakuovaných vědeckých institucí. V práci projevoval rozvážnost a svědomitost, byl velice skromný, měl porozumění pro starosti jiných a ve všem byl velmi energický.

O svém vzdělání S. A. Žebelev zanechal *Vlastní nekrolog*, jež napsal r. 1932 dva dny před svými 65. narozeninami (S. A. Žebelev, *Iz universitětskich vospominanij: 1886-1890 gg.* – Vestnik drevněj istoriji 1968. Nr. 3, s. 158-175). Z této práce se dozvídáme, že jeho spolužáky na univerzitě byli později známí znalci starověku B. A. Turajev a A. I. Pokrovskij a že jeho hlavními učiteli řecké filologie byli V. K. Jernštedt a P. V. Nikitin. Jernštedt přednášel o Thúkýdidovi, Pseudo-Longinovi, Pausaniovovi, Aristotelovi a Eurípídovi a vedl seminář o Lýsiovovi, Hypereidovi a o řecké stylistice a paleografii. P. V. Nikitin přednášel o Démostenovi, Aischylovovi, Aristofanovi,

¹ Originál dopisu nalezl počátkem osmdesátých let profesor Radislav Hošek z filozofické fakulty UK v Praze ve fondu Františka Novotného (bez bližší signatury) v Literárním archivu ČSAV v Praze. S laskavým svolením vedení archivu poskytl profesor R. Hoškovi při vyhledávání materiálu pomoc správce archivu p. Kajřr, za což mu patří zasloužený dík. Zvláště děkuji při této příležitosti profesorovi R. Hoškovi za to, že mi dovolil tento vzácný dopis uveřejnit.

Theokritovi, Plútarchovi a o dějinách řecké poezie; vedl kurs četby Sofoklea a seminář překladu textu Cornelia Nepota z latiny do řečtiny. U akad. B. B. Latyševa Žebelev studoval Plútarchova *Aristeida* a 6. knihu Thúkýdida a cvičil se také v překladu z ruštiny do řečtiny.

Za svého působení na univerzitě S. A. Žebelev projevil velký zájem o Platóna, a to jak pod vlivem “monotónního” profesora M. I. Vladislavleva, tak i “živého vřídla” – profesora A. I. Vveděnského. Za zmínku stojí i to, že během kursu *Dějiny Slovanů* S. A. Žebelev studoval u prof. V. I. Lamanského dějiny husitského hnutí a projevoval živý zájem o Čechy a Moravu.

Když se stal zástupcem předsedy GAIMK, věnoval se především dějinám a kultuře severního Černomoří a překladům antických autorů. Uspořádal a spolu s prof. S. I. Kovaljovem vydal vynikající výbor z pramenů *Antičnyj sposob proizvodstva v istočnikach* (Leningrad 1933). Současníky byly vysoce ceněny jeho překlady Aristotelovy *Poetiky* a Platónových dialogů.

První, byť i neúplný překlad Platónova díla do ruštiny vznikl již koncem 18. století. Na publikaci *Tvorenij velemudrogo Platona* ve 4 svazcích v překladě I. Sidorovského a M. Pachomova (St.-Pětěrburg 1780-1785) navázal potom překlad prof. V. N. Karpova (1863-1879). Nato se ruským čtenářům dostaly do ruky dva svazky Platónových dialogů v překladech V. S. Solovjova a S. N. Trubeckého (Moskva 1899-1903). Samostatný překlad Platónova *Protagora* od A. Dobiáše vyšel v Kyjevě r. 1890.

S. A. Žebelev zamýšlel spolu s kolegy L. P. Karsavinym a E. L. Radlovym vydat sebrané spisy Platónovy v 15 svazcích. Z tohoto záměru se však podařilo uskutečnit jen část, a to 6 sešitů v řadě *Trudy Petěrburgskogo filozofskogo obščestva I* (1923), *IV* (1922), *V* (1922), *IX* (1924), *XII* (1923), *XIV* (1923). Samostatně byly publikovány sv. I (*Euthyfrón, Obrana Sókratova, Kriton, Faidón*) – Petrograd 1923, sv. IV (*Parmenidés, Filébos*) – Leningrad 1924, sv. XII-XIV (*Zákony, Dodatek k Zákonům*) – Petrograd 1923 (viz PLATON, *Sočiněnja. T. 3, č. 2.* Moskva 1972, s. 651).

Jasnější světlo na osudy ruských překladů Platóna vrhá Žebelevův dopis brněnskému univerzitnímu profesorovi PhDr. Františku Novotnému:

Ленинград, 8 июня 1932.

Глубокоуважаемый Коллега,

сердечно благодарю Вас за щедрый антифров. С Вашей книгою о письмах Платона я имел возможность ознакомиться вскоре же после появления ее в свет. Еще несколько лет до этого, письма Платона были переведены мною для издания нового перевода всех сочинений Платона. И понятно, с каким живым интересом и многообразным для себя поучением я штудировал Вашу книгу, сколько поправок я должен был, в результате этого штудирования, внести в свой перевод. Не сочтите за комплимент, а поверьте мне: из всей довольно значительной ли-

тературы о письмах Платона Ваша столь обстоятельная и трезвая книга дала мне больше всего нужного и важного. Таким образом уже до этого письма я духовно вступил с Вами в научное общение, и Ваша книга в течение многих месяцев не сходила с моего стола. Не по моей вине задуманное предприятие – дать новый русский перевод всего Платона – расстроилось, и удалось выпустить лишь 6 томиков перевода, исполненного отчасти мною, отчасти моими учениками под моей редакцией. Не попал в эти 6 томиков исполненный мною перевод “Государство” и писем; последнему я должен теперь радоваться, потому что, если переводу писем суждено когда-либо появиться, на что, не скрою, надежды немного, этот перевод будет более удачным, и этим он будет обязан Вашему комментарию.

Еще раз благодарю Вас за присланную книгу и прошу принять от меня на память несколько моих мелочей, поскольку они у меня оказались.

С искренним приветом

Преданный Вам

С. Жебелев

Пřeklad

Leningrad, 8 června 1932.

Velevážený kolego,

děkuji Vám srdečně za štědré ἀντίδωρον. S Vaší knihou o Platónových listech² jsem měl možnost seznámit se krátce po jejím vydání. Již před několika lety jsem přeložil Platónovy listy pro publikaci nového překladu všech Platónových spisů. Je pochopitelné, že jsem Vaší knihu studoval s mimořádným zájmem a mnohostranným vlastním užitkem; kolikrát jsem musel opravovat svůj překlad v důsledku tohoto studia! Nepovažujte to za kompliment a věřte mi: ze vší významné literatury o Platónových listech Vaše důkladná a střízlivá kniha mi dala nejvíce. Tedy už před tímto dopisem jsem duchovně vstoupil s Vámi do vědeckého kontaktu a Vaše kniha po několik měsíců neopouštěla můj stůl. Není mou vinou, že úmysl pořídit nový ruský překlad celého Platóna je zmařen; podařilo se publikovat pouze 6 svazků překladu, pořizovaného částečně mnou, částečně mými žáky pod mou redakcí. Do těchto 6 svazků se nedostal můj překlad Ústavy a listů; koneckonců bych tomu teď měl být rád, protože pokud je překladu listů souzeno někdy se objevit, a nemohu tajit, že je na to málo naděje, bude tento překlad zdařilejší, za což bude vděčit Vašemu komentáři.

² Jde o knihu FRANCISCUS NOVOTNÝ, *Platonis epistulae commentariis illustratae* (Brno 1930), která vyšla jako č. 30 v sérii *Spisy FF MU* v Brně.

Ještě jednou Vám děkuji za poslanou knihu a prosím, abyste ode mne přijal na památku několik mých drobností, které jsem měl k dispozici.

S upřímným pozdravem

Vám oddaný

S. Žebelev

RÉSUMÉ

Une lettre inconnue de S. A. Žebelev à František Novotný

Publication d'une lettre de l'académicien Sergej Alexandrovič Žebelev, chercheur russe dans le domaine de l'histoire et de la culture de l'antiquité, adressée au professeur de l'université František Novotný. Žebelev renseigne Novotný sur son projet de la publication de l'oeuvre de Platon en russe.

Z JUBILEÍ RUSKÉ A UKRAJINSKÉ VĚDY O ANTICE

Kazimír Revjako – Igor Lisovyj (*České Budějovice*)

V. V. Latyšev (1885-1921)

Roku 1916 byl v St.-Petěrburgu publikován již v druhém vydání první díl sborníku *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae (IosPE)* a pod tímto titulem je skromně napsáno jméno akademika Vasilije Vasiljeviče Latyševa. “V. V. Latyšev,” napsal známý badatel Johannes Irmscher, “*stojí před naším duchovním zrakem jako gigant pracovní způsobilosti, který dobře ovládal kterékoliv odvětví věd o antickém starověku*” (*Vestník drevněj istoriji* 1967, Nr. 2, s. 118).

Na začátku vědeckého vzletu tohoto tverského rodáka bylo studium klasické filologie na petěrburské univerzitě pod vedením profesora F. F. Sokolova, pak se zúčastnil dvouleté vědecké cesty do Řecka (1880-1882). Po návratu z Athén dostal za úkol od Ruské archeologické jednoty sebrat, zhotovit a publikovat nápisy antických měst Černomoří. Roku 1883 se habilitoval prací *O některých aiolských a dórských kalendářích* a r. 1887 podal práci doktorskou *Bádání o dějinách a ústavě Olbie*. Věnoval se i pedagogické činnosti jako docent univerzity i jako ředitel gymnázia při historicko-filologické vysoké škole v Petěrburgu, pak jako pomocník ředitele kazaňské okresní školní správy a zástupce ředitele oddělení Ministerstva osvěty. Vynikající jsou i jeho učebnice, a to *Očerk grečeskich drevnostěj, č. 1: Gosudarstvennyje i vojennyje drevnosti* (Vilna 1884); *Č. 2: Bohosluženjeje i sceničeskije drevnosti* (St.-Petěrburg 1889).

V době, kdy se stal doktorem věd, byl již publikován 1. díl *IosPE* a také zajímavý a dodnes užitečný příspěvek o ústavě Chersonésu Taurského podle epigrafických pramenů (*Žurnal ministerstva narodnogo prosvěščenija*, červenec 1884). V. V. Latyšev navštívil Charkov, Cherson, Kerč, Tamanský poloostrov, Theodosii, Chersonéský klášter, Oděsu, Kišiněv a Moskvu. V důsledku toho bylo prozkoumáno 245 nápisů Olbie a Chersonésu, a také Tyru, Kerkinitidy a Charaxu. Díky této práci Latyšev získal titul akademika Berlínské akademie věd (1891) a pak Ruské akademie věd (1893).

Když srovnáme druhé vydání výše uvedeného sborníku *IosPE* s prvním vydáním, je vidět, že tato publikace je nejenom podstatně rozšířenou, ale i zdokonalenou variantou. Spolu s publikací textů nápisů máme k dispozici četné fotografické a grafické kopie. Doplněn je komentář, z kterého se čtenář dozví o vývoji výzkumu každého nápisu; jsou uvedeny i překlady dokumentů. Druhý svazek tohoto stejnojmenného vydání je věnován nápisům

Bosporu (Petěrburg 1890) a čtvrtý černomořským nápisům objeveným v letech 1885-1900 (Petěrburg 1901). Třetí svazek, jenž měl zahrnovat koly na amforách, není publikován dodnes (jeho autorem byl J. M. Pridik).

Přestože máme dnes k dispozici nové, úplné vydání nápisů Bosporu (Moskva – Leningrad 1965), doplněk k nápisům Olbie (Leningrad 1968) a dokonce i komentovaná publikace nových epigrafických památek z Chersonésu E. I. Solomonikové (Kyjev 1964, 1973), zůstává sborník uspořádaný V. V. Latyševem cennou vědeckou edicí pro odbornou veřejnost.

Přínosem byla také jeho interpretace epigrafických památek. Např. jestliže se dříve soudilo, že všechny známé nápisy z Olbie jsou svým původem z postgetskeho období, Latyšev dokázal opak: nápisy z 5.-4. stol. př. n. l. a dekret na počest Protogéna (*IosPE I*, 32) datoval do helénistické doby, což není v rozporu s názory dnešních badatelů.

Při analýze chersonéského dekretu na počest Diofanta (*IosPE I*, 352) došel badatel k závěru, že termín *proaisymnétés* je třeba chápat jako člen rady, analogicky k athénskému *prytanovi*. Zajímavé je i pozorování V. V. Latyševa o tom, že kolegium stratégů helénistického Chersonésu bylo vystřídáno v době římské kolegiem archontů (srov. *IosPE I*, 359, 363, 372, 392, 404). Jeho názor o chersonéské přísaze (*IosPE I*, 401) jako přísaze efebů však nenašel podporu u dalších badatelů. Ti v ní viděli akt mající vztah k událostem politického rázu, možná způsob, jak zachránit ve městě demokratickou ústavu (srov. S. J. SAPRYKIN, *Gerakleja Pontijskaja i Chersoněs Tavričeskij*, Moskva 1986, s. 143-157).

V badatelské paletě akademika V. V. Latyševa jsou příspěvky o Černomoří (většina z nich je publikována ve sborníku *PONTIKA*, St.-Petěrburg 1909, 430 str.), publikace neznámých nápisů z ostrova Chiu a publikace řeckých křesťanských nápisů z jihu Ukrajiny a Ruska. Originální jsou i jeho překlady Solóna, Theokrita, Meleagra, Moscha, Músaia, Martiala a Aisópa. V. V. Latyšev je autorem unikátní antologie textů antických spisovatelů o Černomoří (*Izvestija drevnich pisatělej grečeskich i latinskich o Skifiji i Kavkaze*, 1-2, St.-Petěrburg, 1890-1906).

K. Revjako

M. P. Drahomanov (1841-1895)

Jméno Mychajla Petrovyče Drahomanova patří dnes jak ukrajinské, tak i bulharské vědě. Nebyl ověnčen slávou akademika, nebyl ani typem kabinetního učenice. Celý svůj život věnoval převážně pedagogické a veřejné činnosti.

Když se v prosinci r. 1894 slavilo ve Lvově jeho jubileum, dostal mezi jinými od černihovských občanů jako dárek obraz známého ukrajinského básníka a malíře Tarase Ševčenka, kterého obdivoval. Na obraze byl napsán

verš slavného Horatia (III,3): “*Iustum et tenacem propositi virum*” (M. P. Drahomanov: 1841-1895. Jeho jubylej..., Lviv 1896, s. 47).

Fr. Řehoř po smrti Drahomanova napsal M. Pavlykovi do Lvova: “*Želím v něm ztrátu apoštola vědy, a muže, jenž pro lásku k svému lidu podstoupil cestu křížovou*” (opus cit., s. 205).

Jeho otec a matka patřili k potomkům ukrajinských kozáků, ke drobným šlechticům (Drahomanům). Otec se věnoval literatuře a strýc tajně společnosti Spojení Slovanů. Jeho sestrou byla spisovatelka Olena Pčilka a jeho neteří známá básnička Lesja Ukrajinka.

Absolvoval gymnázium v Poltavě, kde byl jeho učitelem latiny Polak Polewicz. “*Roku 1853,*” zaznamenává ve vlastním životopise M. Drahomanov, “*jsem začal se studiem na poltavském gymnáziu, kde jsem zvláště horlivě studoval latinu a projevil zájem o římské dějiny; řečtinu jsme nestudovali, já jsem však s velkým nadšením četl v překladu Homéra a dějiny Řecka od Gillese*” (opus cit., s. 332).

Pak nastoupil na Univerzitu sv. Vladimíra v Kyjevě (1859-1863). Po jejím ukončení přednášel zeměpis na druhém kyjevském gymnáziu a věnoval svou pozornost disertační práci o císaři Tiberiovi (obhájil ji r. 1864). Snažil se dokázat, že krize římské republiky neznamenal pád celého římského světa, ba naopak, přispěla k jakémusi progresivnímu rozvoji v sociální a kulturní oblasti (*Imperator Tiberij*, in: Kyjevskije universitětskije izvestija 1864, Nr. 1, s. 1-55; Nr. 2, s. 1-58).

Roku 1869 M. Drahomanov publikoval svou magisterskou práci *Vopros ob istoričeskom značeniji Rimskoj imperii a Tacit*, v níž se postavil proti existující idealizaci Tacitova díla v ruské vědě. Přestože její ocenění nebylo jednoznačné, rada kyjevské univerzity jej jmenovala soukromým docentem; roku 1865 začal přednášet studentům všeobecné dějiny. Roku 1870 se stal univerzitním docentem a podnikl studijní cestu do zahraničí, a to do Berlína, Lipska, Prahy, Vídně, Heidelbergu a Florencie.

Protože byl pronásledován za své politické názory ruským carismem, Drahomanov emigroval r. 1876 do Ženevy a pak r. 1889 do Sofie, kde přednášel na univerzitě. V Sofii i zemřel.

Z výše citovaného životopisu M. Drahomanova je známo, že historik je autorem zajímavé práce o církvi a státu v římské říši (její první část zmizela v archivech petěrburské cenzury). Měl také zájem o postavy žen v římské říši, o první dějepisce Řecka aj. Je autorem obšírné eseje o Panně Marii.

Přál si a také prakticky usiloval o zavedení latinské abecedy do slovanských jazyků. Když cestoval po Haliči, Bukovině a Maďarsku, sebral mezi přáteli finanční prostředky na podporu Hercegoviny, zachráněné plamenem povstání.

Byl to opravdový apoštol a cesta k jeho tvůrčímu odkazu o antickém starověku si zaslouží pozitivní hodnocení.

I. Lisovyj

Literatura:

- S. A. ŽEBELEV, *Vasilij Vasiljevič Latyšev (nekrolog)*. Vizantijskij vremennik 24, 1926, s. 105-110.
- F. I. USPENSKIJ, *Pamjati akadēmika V. V. Latyševa*. Izvestija Akadēmiji nauk SSSR 20, Nr. 9, 1926, s. 577-584.
- L. E(LNICKIJ), *Pamjati akadēmika V. V. Latyševa*. Vestnik drevnej istoriji 1946, Nr. 4, s. 166-168.
- A. I. BOLTUNOVA, *Iz černovikov V. V. Latyševa*. Vestnik drevnej istoriji 1951, Nr. 2, s. 120-126.
- N. P. ŠKLAJEV, *Vydajuščijsja russkij epigrafist akadēmik V. V. Latyšev (1855-1921)*. Učonyje zapiski Kazanskogo universiteta 112, Kn. 5, 1952, s. 117-151.
- N. I. NOVOSADSKIJ, *Ob učenych trudach akadēmika V. V. Latyševa*. Sovetskaja archeologija 22, 1958, s. 31-35.
- T. N. KNIPOVIČ, *Vasilij Vasiljevič Latyšev kak issledovatel Severnogo Pričernomorja v antičnuju epochu*. Sovetskaja archeologija 22, 1955, s. 7-14.
- A. I. TJUMENĚV, *V. V. Latyšev i istorija Chersoněsa*. Sovetskaja archeologija 22, 1955, s. 15-32.
- A. V. NIKITSKIJ, *Vasilij Vasiljevič Latyšev (1855-1921)*. Vestnik drevnej istoriji 1972, Nr. 4, s. 181-188 (publikace je připravena V. P. Jajlenkem).

* * *

- Disput privat-docenta M. P. Dragomanova v zasedaniji istoriko-filologičeskogo fakultěta universitěta sv. Vladimira*. Žurnal ministěrstva narodnogo prosvěšćenija 1870, Nr. 3, otd. 4, s. 3-20.
- Mychajlo Petrovyč Drahomanov: 1841-1895. Jeho jubilej, smert', avtobiografija i spys tvoriv*. Zlahodyv i vydav M. PAVLYK. Lviv 1896. 442 str.
- MYCHAJLO DRAHOMANOV, *Avtobiografija (1841-1889)*. Kyjiv 1917. 59 str.
- FEDIR SLUSARENKO, *Studii M. Drahomanova z istoriji Rymu*. Referát na Drahomans'kim svjati Pedagogičnoho instytutu. Praha 1925.
- P. ATANASOV, *Mychajlo Drahomanov i Sofijs'kyj universytet*. Vsesvit (Kyjiv) 1962, Nr. 12, s. 98-106.
- M. V. KAŠUBA, *M. Drahomanov pro Tacita*, in: Tezy dopovidej 39. naukoj konferenciji Lvivs'koho universytetu. Lviv 1965.

RÉSUMÉ
Deux anniversaires
de la science russe et ukrainienne de l'antiquité

La contribution sur V. V. Latyšev donne une brève caractéristique de ses activités scientifiques. La publication des inscriptions qu'il a éditée (*IosPE*, vol. I, éd. 2) reste jusqu'aujourd'hui une source importante pour la connaissance de l'histoire de la partie Nord du bassin de la mer Noire.

La contribution suivante a pour but d'attirer l'attention du public scientifique sur le personnage du chercheur et pédagogue ukrainien Mychail Drahomarov qui a influencé, par ses activités, non seulement la pensée ukrainienne, mais aussi russe et bulgare, sur l'antiquité.

AEQUALITAS NUMEROSA

Jana Képartová (*Praha*)¹

Ústav pro klasická studia AV ČR uspořádal dne 9. 5. 1996 v Lannově vile v Praze-Bubenči vědecké setkání s názvem *Aequalitas numerosa. Řád světa a řád umění*. Hlavním bodem programu byla přednáška prof. Ernsta Bergera z Basileje *Koncept umělce*.¹ Kulatý stůl, který následoval, byl věnován naukám o proporcích uměleckých děl a jejich vývoji od klasického Řecka do středověku. Pavel Oliva vystoupil s epigrafickým příspěvkem *Stichoi epipsefoi*.

Jan Bažant pohovořil o významu čísla v Byzanci a Lenka Karfíková přednesla obšírnější příspěvek o numerické struktuře uměleckého díla a její mnohonásobné adekvaci v Augustinově spise *De musica VI* a Bonaventurově *Itinerariu 2*.

Závěrečná diskuse přinesla upřesnění a vyjasnění některých bodů tématu, ale i inspiraci k dalšímu zamyšlení. Užitečné interdisciplinární setkání shromáždilo zájemce různých specializací.

¹ Přednáška E. Bergera bude otištěna v příštím čísle Aurigy.

ZA PROFESOREM KARLEM JANÁČKEM

Pavel Oliva (*Praha*)

Profesor Karel Janáček věnoval vedle své vynikající badatelské činnosti a záslužné činnosti pedagogické mnoho sil také vědecko-organizační práci, a to zejména v Jednotě klasických filologů. Po smrti svého učitele prof. Karla Svobody se stal v lednu roku 1961 jejím předsedou. Navázal na bohaté dědictví české klasické filologie, které vznikalo v někdejší Jednotě českých filologů a na stránkách jejího periodika *Listů filologických*. Ve svém zamýšlení nad osudy české klasické filologie od poloviny minulého století, které přednesl u příležitosti stého výročí Jednoty českých filologů, poukázal na hlavní vývojové tendence bádání o antickém starověku a jeho tradicích a výstižně hodnotil přínos předních představitelů oboru počínaje Janem Kvíčalou a Josefem Králem až po Josefa Dobiáše, Jaroslava Ludvíkovského a Bohumila Rybu.

Konference věnovaná tomuto jubileu Jednoty českých filologů se konala v Liblicích v září roku 1968 v tíživých dnech poznamenaných vpádem sovětských tanků. Profesor Janáček hovořil ve svém projevu o plodných tradicích české filologie, o podílu jejích protagonistů, bohemisty Jana Gebauera a klasického filologa Josefa Krále, na boji proti pravosti *Rukopisů* i o rozvoji bádání v době první republiky a připomněl také pevný postoj českých klasických filologů v době nacistické okupace. Vyzdvihl význam mezinárodní spolupráce a současně i národní specifiky bádání o antice a jejím dědictví.

Jako předseda Jednoty klasických filologů pečoval profesor Janáček zejména o přednáškovou činnost. Vždy dovedl výstižně charakterizovat vědecký profil přednášejícího a s porozuměním a velkým zájmem řídil diskuse i k tématice, která mu badatelsky nebyla nejbližší. Sám pak často předstoupal před své mladší kolegy a žáky s výsledky svého výzkumu ještě dříve než jim dal konečnou podobu pro publikaci v odborném tisku. Jeho přednášky byly vždy hojně navštěveny a provázely živou diskusí. S tímž zájmem se setkávaly i jeho příležitostné přednášky v zahraničí. Měl jsem možnost se o tom přesvědčit v roce 1974 při Janáčkově přednášce proslovené na univerzitě v Jeně.

Když profesor Janáček ukončil svou učitelskou činnost na Univerzitě Karlově a nedojížděl již pravidelně do Prahy, bylo pro něho obtížné se vždy zúčastnit zasedání Jednoty. Jeho svědomitý přístup k plnění povinností jej vedl k rozhodnutí podat demisi. Členům výboru Jednoty se nějaký čas dařilo ho přesvědčit, aby ve své funkci setrval, avšak nakonec musili kapitulovat.

Na valném shromáždění, které se konalo dne 23. února roku 1984 – tedy přesně před 13 lety – byl profesor Karel Janáček zvolen čestným předsedou Jednoty klasických filologů.

I nadále se živě zajímal o činnost vědecké společnosti, kterou tak dlouho úspěšně vedl. Přednášel ještě před početnými posluchači o novém vydání zlomků stoika Poseidónia a na slavnostním shromáždění na počest 90. výročí narození Bohumila Ryby v listopadu roku 1990 měl hlavní projev, v němž na základě osobních styků i bohaté korespondence přiblížil mladší i nejmladší generaci klasických filologů lidskou tvář svého staršího dlouholetého přítele.

Loučíme se dnes se svým nestorem se smutkem v duši, současně nás však hřeje vzpomínka na mezinárodně uznávaného badatele, zapáleného učitele, obětavého organizátora vědecké práce, vzpomínka na lidskou tvář čestného předsedy Jednoty klasických filologů profesora Karla Janáčka.*

* O pedagogické a vědecké činnosti profesora K. Janáčka přinášejí informace Listy filologické 119, 1996, 224-226, Eirene 32, 1996 (*In memoriam Karel Janáček*) a Graecolatina Pragensia XV. *Pozn. redakce*

ZEMŘEL KAREL ČUPR

Josef Češka (*Brno*)

8. listopadu 1995, dva dny poté, co se při návratu z podvečerní procházky stal obětí neúměrně zvýšeného dopravního provozu, zemřel v Brně – v městě, v němž se 7. srpna 1919 narodil a kde trvale po sedmdesát šest let žil – PhDr. Karel Čupr, dlouholetý hospodář a knihovník brněnské odbočky JKF. Vcelku jej širší klasickofilologická obec znala spíše jako autora sémasiologických a onomasiologických článků než osobně, neboť jeho pracovní náplň se nikdy nesesetkávala s halasnou propagací, ačkoli směřovala k odstranění nedostatku, který zejména překladatelé antických latinských textů těžce pociťují.

Prof. dr. František Novotný, DrSc., jeden ze tří autorů *Latinsko-českého slovníku*, poprvé vydaného roku 1910, po léta jím upravovaného a posléze pro 16. vydání z roku 1948 cele přepracovaného, si plně uvědomoval, že česká klasická filologie nemůže při svém rozvoji natrvalo postrádat podstatně větší a důkladnější slovník, který by obsáhl celou slovní zásobu starověké latiny. Proto na sklonku svého života začal takovéto dílo k vědeckým účelům sestavovat. Potřeboval ovšem odborného pomocníka, poněvadž si sám nemohl k jednotlivým heslům připravovat všechen lexikografický materiál a kontrolovat vybraná místa z textů.

Volba roku 1956 padla na K. Čupra, který k úkolu přistoupil s nejlepšími předpoklady. Veden příkladem svého stejnojmenného otce, profesora matematiky Vysokého učení technického v Brně, si od raného mládí osvojil systematicčnost, ale odborně nešel v otcových šlépějích, ani se nerozhodl pro svou mladistvou a po celý život uchovávanou zálibu v zeměpise a ve sledování různých, zejména motoristických statistik, nýbrž po maturitě roku 1938 se věnoval vysokoškolskému studiu jazyků, konkrétně latiny a francouzštiny, ačkoli stejně dobře mohl studovat i němčinu. Když byly za tzv. protektorátu zavřeny české vysoké školy, pracoval jako úředník ve starobrněnském pivovaru, přičemž soukromě zvládl angličtinu. Po skončení války dosáhl na Filosofické fakultě Masarykovy university roku 1947 aprobace L-Fr, a když předložil disertaci *Lucretiův výklad o vývoji lidstva a jeho prameny*, získal roku 1952 titul doktora filosofie.

Po osmileté učitelské praxi na středních školách, během níž si aprobaci rozšířil o češtinu, se tedy stal odborným pracovníkem Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV, což je nynější Ústav pro klasická studia AV ČR, ale své trvalé pracoviště našel na brněnské katedře starověké kultury

(nyní Ústav klasických studií), kde nikým a ničím nerušen v klidném prostředí hostoval a užíval bohaté knihovny.

Roku 1964 po smrti prof. Novotného, který ve svém brněnském bytě redigoval ještě heslo *dedolo*, padl celý úkol na bedra dr. Čupra a ten jej do roku 1983, kdy odešel do důchodu, dovedl k heslu *rivalis*. Aby nebyl v práci zcela osamocen, uvolil se ke konzultantství prof. dr. Karel Janáček, DrSc. Ten se také čtvrt roku před svou vlastní smrtí osobně ve svých 89 letech účastnil Čuprova pohřbu a v delším rozhovoru se mnou před obřadem i po něm na zemřelého a jeho píli s uznáním vzpomínal.

Po osmadvaceti letech docházel Čupr se strojovou přesností na své brněnské pracoviště a denně jsem jej vídal ponořeného do objemných cizojazyčných slovníků a latinských textů svědomitě zdolávat stanovené pensum. Ve své činnosti se však nezaměřoval jen na rutinní stránku, nýbrž samostatně promýšlel větší hesla, a to jak v jejich polysémické specifičnosti, tak se zřetelem k širším sémantickým souvislostem. Svědčí o tom ostatně Čuprovy články, otištěné převážně v Listech filologických.

Speciálně Čuprův zájem upoutala homonyma v latinské lexikografii (Zprávy JKF 2, 1960, str. 10-15), etymologie slovesa *venerari* (*Charisteria Francisco Novotný octogenario oblata*, 1962, str. 111-115), odlišné i protikladné významy téhož slova (LF 102, 1979, str. 114-127) a latinská činitelská jména neboli *nomina agentis*, pro něž má čeština jen z malé části jednoslovné ekvivalenty (LF 104, 1981, str. 152-166). Mezitím v celé sérii článků detailně rozebral latinskou zemědělskou terminologii v agronomických dílech Catona (LF 89, 1966, str. 365-371), Varrona (LF 92, 1969, str. 229-235), Columelly (*Classica atque mediaevalia Jaroslao Ludvíkovský octogenario oblata*, 1975, str. 101-112) a Palladia (LF 99, 1976, str. 153-155; LF 100, 1977, str. 78-87).

Po odchodu do důchodu se Čupr vědecky natrvalo odmlčel, neboť výsledky jeho práce včetně výpisků na přečetných lístcích byly odvezeny do Prahy. Tam se bohužel dosud, pokud vím, nenašel nikdo, kdo by chtěl v tak rozsáhlém díle, byť ze čtyř pětín již hotovém, po vzoru předchůdců obětavě pokračovat, takže perspektiva dokončení a vytištění slovníku mizí, zdá se, v nedohlednu, ale bohdá nikoli v úplném ztracenu. Po tragickém skonu kolegy a přítele Karla Čupra vnitřně odmítám tak chmurnou představu vůbec si připustit.

BOŘIVOJ BORECKÝ (1922-1995)

Jan Burian (*Bratislava*)

Vývoj klasické filologie na filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze byl v poválečném období od osvobození Československa bezprostředně spjat s životními osudy Bořivoje Boreckého, absolventa vinohradského gymnázia, který byl jedním z mnoha studentů, postižených důsledky druhé světové války.¹ Ty se B. Boreckého dotkly zvláště těžce, neboť pro něj neznamenaly jen několikaleté zpoždění ve studiu při vstupu na vysokou školu, ale staly se mu i zdrojem tvrdých životních zkušeností. Pro účast v ilegálním protifašistickém hnutí byl v dubnu 1942 zatčen gestapem, v roce 1943 odsouzen v Drážďanech na 9 let káznice a poté až do konce války vězněn v Kaisheimu a Landsbergu a. L.

B. Borecký, narozený 26. 3. 1922 v Praze, vyšel ze skrovných rodinných poměrů. V roce 1930 ztratil otce a od jeho smrti musel překonávat existenční problémy, jež se mu trvale stavěly do cesty až do skončení vysokoškolského studia. Je příznačné, že za svůj studijní obor si zvolil právě řečtinu a latinu, neboť v myšlenkovém odkazu antiky vždy spatřoval sílu, která má ve své nadčasové dimenzi předpoklady vést k upevnění válkou rozkolísaného světa.

Jeho učiteli se na fakultě, kde studoval od opětného otevření českých vysokých škol v roce 1945, stali nároční profesori A. Salač, K. Svoboda a B. Ryba, z nichž mu imponoval zejména A. Salač svými širokými všeobecnými znalostmi i detailními vědomostmi a v neposlední řadě i sociálním cítěním, projevovaným spíše praktickým než okázale deklarativním způsobem. S B. Rybou, tehdejší ředitelem semináře pro klasickou filologii, přicházel B. Borecký do každodenního styku jako studentská pomocná vědecká síla v seminární knihovně; od B. Ryby získával konkrétní představu o nutnosti a užitečnosti minuciózní filologické analýzy i smysl pro pořádek v administrativní práci.

Své studium ukončil B. Borecký v roce 1950. Na fakultě však setrval i poté; v roce 1951 byl jmenován asistentem a již o rok později se stal asisten-

¹ Pohled na život a dílo B. Boreckého z dobového hlediska první poloviny osmdesátých let přináší stať E. KUŤÁKOVÉ a J. PEČÍRKY, *Bořivoj Borecký šedesátiletý*, LF 106, 1983, 107-109. Viz i L. VARCL (red.), *Třicet let výzkumu antiky v ČSSR 1945-1975*, Praha 1976; I. LISOVYI, *Vybrané kapitoly z české historiografie antiky*, Jihočeská univerzita – Pedagogická fakulta, České Budějovice 1994, srv. str. 44. Nekrolog *Bořivoj Borecký (1922-1995)* uveřejňuje P. OLIVA v LF 119, 1996, 221-223.

tem odborným. Téhož roku byl promován na doktora filozofie (PhDr). Stalo se tak na základě úspěšné disertační práce *Výroba chleba a mouky v Pompejích*, jejíž téma, navržené A. Salačem, odpovídalo plně tehdejšímu Boreckého zájmům, soustředěným k hlubšímu poznání společenské a hospodářské struktury antické společnosti.² Zájem o Pompeje projevoval pak B. Borecký i v době, kdy se jeho pozornost koncentrovala převážně na problematiku řeckou. Tato orientace se v práci B. Boreckého rozvíjela pod přímým vlivem profesora klasické filologie na univerzitě v Birminghamu George Thomsona a projevila se v řadě studií, věnovaných analýze řecké politicko-filozofické terminologie.³ S výsledky svého výzkumu seznamoval B. Borecký naši i světovou badatelskou veřejnost v mnoha větších i drobnějších časopiseckých studiích a referátech, přednesených a publikovaných u příležitosti domácích i zahraničních vědeckých setkání.⁴ Mezi těmito studii zaujímá čelné místo monografie, věnovaná analýze vybraných pojmů dosvědčujících působnost, resp. přežívání archaických kmenových představ v klasické řečtině.⁵ Tato práce se stala Boreckého kandidátskou disertací (1964). V krátkém časovém odstupu pak proběhlo i habilitační řízení (1965), které bylo ukončeno v roce 1966 jmenováním B. Boreckého docentem pro obor antické literatury.

Postupem doby se v popředí badatelské činnosti B. Boreckého stále zřetelněji ocital zájem o řecké drama jako o jeden z vrcholných projevů řecké kultury. I na tomto poli přinesly rozbory B. Boreckého mnoho nových poznatků, jež byly jednotlivě publikovány časopisecky a jež autor zamýšlel shrnout v prohloubené monografické syntéze o řecké divadelní tvorbě.⁶

² *Výroba chleba a mouky v Pompejích*, LF 76, 1953, 65-80; v upravené verzi byla tato studie uveřejněna na návrh prof. A. Salače v ruštině: *Iz chozjajstvennoj istorii Pompej v I v. n. e.*, VDI 1965, č. 3, 106-119. Viz i L. VARCL (red.), *Třicet let výzkumu antiky*, 59.

³ B. Borecký se podílel na přípravě jubilejního sborníku *GERAS. Studies presented to George Thomson on the occasion of his 60th birthday*. Acta Universitatis Carolinae 1963, Graecolatina Pragensia 2, do něhož přispěl i článkem *The Primitive Origin of the Greek Conception of Equality* (str. 41-60). Aktivně se účastnil publikace Thomsonova vydání Aischylovy *Oresteie* (srv. G. THOMSON, *The Oresteia of Aeschylus*, edited by G. Th., Praha 1966, 12).

⁴ Podrobnější údaje uvádí P. OLIVA, LF 119, 1996, XXX. O celkovém stavu klasických studií v Československu informoval B. Borecký zahraniční zájemce přehledem *Die Altertumswissenschaft in der Tschechoslowakei seit dem zweiten Weltkrieg*, Gymnasium 74, 1967, 252-262.

⁵ *Survivals of Some Tribal Ideas in Classical Greek*. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica X, Prague 1965; L. VARCL (red.), *Třicet let výzkumu antiky*, 35.

⁶ Podrobněji viz L. VARCL (red.), *Třicet let výzkumu antiky*, 104 n. Z této oblasti čerpá i poslední publikovaný Boreckého příspěvek v H. KURZOVÁ – Š. BROŽOVÁ – Z. VANĚČKOVÁ (red.), *Speculum antiquitatis Graeco-Romanae*, Praha 1991, 59-61.

V jejím konečném zpracování B. Boreckému bohužel zabránila v prosinci 1995 neočekávaná smrt.

V široké míře mu však bylo dopřáno rozvinout intenzivní činnost při vydávání českých překladů z děl antické literatury. Mnoho překladů vydávaných u nás od padesátých let bylo čtenářům zpřístupněno Boreckého předmluvami. Vyvrcholením této složky v působnosti B. Boreckého bylo vydání monumentálního osmismazkového souboru *Antická próza*, v němž jsou zachyceny charakteristické výtvořky řecké a římské prozaické tvorby především v rovině drobnějších, tematicky a žánrově příbuzných výtvořků děl předních, ale v mnoha případech i méně známých antických autorů. Tento závažný ediční počín, za jehož uskutečnění patří díky nakladatelství Odeon, poskytl B. Boreckému příležitost, aby se na něm podílel nejen jako jeho iniciátor a organizátor, ale i jako autor zasvěcených předmluv a překladatel některých děl, dosud česky nevydaných.⁷

Snaha přiblížit české veřejnosti antickou kulturu v době ústupu klasického vzdělání se u Boreckého projevila i v oblasti populárně vědecké, resp. naučné činnosti. S tímto zaměřením vyšel v jeho redakci v tehdy oblíbené publikační řadě *Malá moderní encyklopedie* (nakladatelství Orbis) i svazek *Antická kultura* (1961), do níž B. Borecký přispěl i jako jeden ze členů širšího autorského kolektivu podnětným přehledem vývoje řecké literatury.⁸ V pozdějších letech se podílel na vydání *Encyklopedie antiky* (1973-4), *Slovníku řeckých spisovatelů* (1975)⁹ a posléze i *Slovníku latinských spisovatelů* (1984), tedy vesměs děl, jež byla přes svůj vysoký náklad brzy rozebrána a dodnes si zachovávají svou základní věcnou hodnotu.

Ve zpětném pohledu na dílo B. Boreckého nemůže přirozeně chybět zmínka o jeho působnosti jako vysokoškolského učitele. Svě pedagogické práci věnoval B. Borecký velkou pozornost a jeho důkladně připravované přednášky vyvolávaly zájem u několika studentských generací. Sám se stal již jako student filozofické fakulty členem fakultní komise pro přípravu reformovaného studia a v této své funkci usiloval vždy hlavně o to, aby nově zaváděná struktura výuky nevedla na klasické filologii k poklesu tradičně vysoké odborné úrovně. V celofakultním měřítku nemohl ovšem nevidět, jak bylo studium vlastních oborů stále více omezováno ve svých časových potřebách a jak i z tohoto důvodu docházelo k průběžnému poklesu zkušebních požadavků. Této skutečnosti se B. Borecký snažil individuálně čelit tím,

⁷ Tento soubor byl vydán v relativně krátkém období let 1971 až 1977. Podrobněji viz L. VARCL (red.), *Třicet let výzkumu antiky*, 201 nn.

⁸ Viz L. VARCL (red.), *Třicet let výzkumu antiky*, 99, 207; J. KEPARTOVÁ – A. FROLÍKOVÁ (red.), *Naše literatura o antice. Anotovaná výběrová bibliografie*. Praha 1992, str. 9, č. 8.

⁹ J. KEPARTOVÁ – A. FROLÍKOVÁ, *Naše literatura o antice*, str. 42, č. 128.

že své nároky na posluchače zachovával na té výši, v jaké ji sám poznával u svých učitelů. V tomto smyslu působil i na své spolupracovníky. V roce 1977 byl jmenován jako nástupce profesorky dr. E. Kamínkové, CSc., vedoucím katedry věd o antickém starověku. Členem této katedry byl od jejího vzniku v roce 1951, působil jako její první tajemník (do konce ledna roku 1954) a ve funkci vedoucího se posléze stal i po strážce vědecko-organizační nástupcem svého učitele a prvního vedoucího katedry A. Salače.

Svými životními zkušenostmi a rozvážností si B. Borecký získal u svých spolupracovníků – bez ohledu na jejich věk – přirozenou autoritu, kterou dále posilovala jeho pracovitost, skromnost a oddanost oboru, který byl po roce 1948 stále častěji nucen dokazovat oprávněnost své existence. Výsledky vědecko-pedagogické práce považoval B. Borecký za jediné východisko k dosažení akademických titulů. Sám nikdy nepřipomínal své odbojové a jiné zásluhy a málokdo o něm přesně věděl, že je nositelem vysokých státních vyznamenání (Čsl. válečného kříže 1939 a Čsl. vojenské medaile za zásluhy I. stupně, jež mu byly uděleny v roce 1946, a Pamětního odznaku druhého národního odboje, který dostal roku 1947).

Odchodem B. Boreckého ztrácí klasicko-filologická obec vědeckého pracovníka a pedagoga, který zapůsobil výrazně na vývoj oboru v poválečném období, neztrácel ani v komplikovaných situacích víru v budoucnost klasických studií a přes sílící zdravotní těžkosti nikdy nezanechal vědecké práce.

ZA JIŘÍM SPĚVÁČKEM

Zuzana Silagiová (*Praha*)

Dne 2. června 1996 nás neočekávaně opustil dr. Jiří Spěváček, DrSc., emeritní vedoucí vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR. Pět dní nato jsme se s ním naposledy rozloučili v kostele sv. Gotharda.

Vědecká a popularizační činnost Jiřího Spěváčka byla rozsáhlá (jeho bibliografie čítá stovky položek), jeho jméno bylo známo širokému okruhu čtenářů i mimo vědecké a úzce specializované kruhy. Zazní-li jméno Jiří Spěváček, ozvěnou se ozve Lucemburkové a jejich doba. Připomeňme si proto na tomto místě především tuto část jeho tvorby, jíž si získal nejen respekt a uznání naší i mezinárodní vědecké obce, ale současně se zapsal i do povědomí široké čtenářské veřejnosti.

Narodil se 14. března 1923 v Rakovníku. V rodném městě ukončil v roce 1942 maturitou reálné gymnázium a po osvobození odešel do Prahy, kde si na filozofické fakultě zapsal historii a latinu. Studium završil v roce 1952 doktorátem z filozofie a ještě v témže roce nastoupil do Historického ústavu nově založené Československé akademie věd. Svému prvnímu pracovišti, jehož úkolům se plně věnoval po stránce odborné i organizační (byl členem různých komisí), zůstal věrný až do svého odchodu do důchodu v r. 1990. Odchod z ústavu však nebyl v jeho životě žádným předělem, i nadále stejně intenzívně pokračoval ve všech druzích své práce, v činnosti badatelské, popularizační i organizační.

Zdá se, že k vrcholu a středobodu své vědecké kariéry, tj. k bádání o lucemburské době, směřoval Jiří Spěváček již od mládí a od počátků svých historických studií. Jako svědomitý historik založil svou práci na důkladné znalosti pramenů, především listinného materiálu; dobrým předpokladem mu k tomu bylo univerzitní studium, které svou další prací prohluboval a rozvíjel.

Již během studia se dobře obeznámil s technikou ediční práce a s šíří pramenné základny českých dějin, protože pracoval jako pomocná vědecká síla v tehdejší Státním historickém ústavu, jehož hlavním úkolem bylo vydávání právě těchto pramenů. Ediční práce byla také jeho prvním badatelským úkolem, jehož se ujal s odpovědností a disciplinovaností dělníka vědy: vědčíme mu za jeden svazek regest (*Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, pars V, fasc. 1-2*, Praha 1958, 1960). Stejně svědomitě a odpovědně pracoval na kolektivních dílech, připomeňme si tu např. *Přehled československých dějin* (Praha 1958) či *Repertorium fontium historiae medii aevi I-IV, Supplementum* (Romae 1962, 1967, 1970, 1976, 1977).

Výsledky svého bádání o lucemburské době zveřejňoval Jiří Spěváček prostřednictvím studií a článků, publikovaných v našich i cizích historických časopisech. Syntézou a vrcholem této jeho činnosti jsou čtyři obsáhlé monografie o panovnících lucemburské dynastie: Janu Lucemburském (*Král diplomat*, Praha 1982; *Jan Lucemburský a jeho doba*, Praha 1994), Karlu IV. (*Karel IV. Život a dílo*, Praha 1979¹, 1980², německá verze *Karl IV. Sein Leben und seine staatsmännische Leistung*, Wien – Köln – Graz 1978; Berlin 1979) a Václavu IV. (*Václav IV.*, Praha 1986). Práce vyvolaly veliký ohlas, získaly si oblibu čtenářů a právem se jim dostalo kladného ocenění: faktografická spolehlivost, založená na autentické znalosti především listinných pramenů (dr. Spěváček prostudoval všechny dostupné materiály v našich a cizích archívech), se pojí s přitažlivou kompozicí, čtivým líčením barvitých dějů a zajímavými náhledy do vnitřního života těchto velkých osobností. Stejnému zájmu by se jistě těšila i kniha o každodenním životě ve středověku, kterou se dr. Spěváček chystal napsat a k níž s velkým zaujetím shromažďoval materiál; bohužel, osud nebyl v tomto případě nakloněn ani autorovi, ani jeho čtenářům.

Od založení medievistické skupiny Jednoty klasických filologů v r. 1960 byl Jiří Spěváček jejím aktivním členem. Znali jsme ho jako pilného a pozorného posluchače (jen velmi zřídka vynechal nějakou přednášku), měli jsme však možnost ocenit i jeho případné diskusní příspěvky a přednášечské umění; v paměti nám zůstane zahajovací přednáška karlovského cyklu v r. 1978. Je trpkou ironií osudu, že místo další přednášky, která byla ohlášena na červen 1996, posluchači uslyšeli jen smutnou zprávu o odchodu přednášejícího.

V neposlední řadě je nutno připomenout dlouholetou spolupráci dr. Spěváčka se Slovníkem středověké latiny (*Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum*, Praha 1977 sq.). Takovýto tematicky, materiálově a časově rozsáhlý projekt se neobejde bez pomoci medievistů-specialistů; Jiří Spěváček jako člen redakční rady slovníku byl jedním z nich. Pracovníci slovníku si velmi cenili jeho připomínek historika a znalce reálií, který přitom nepodceňuje důležitost a potřebnost filologické analýzy. Vážili jsme si velmi jeho uznalosti a úcty, kterou choval k naší práci, považovali jsme si toho, že on sám pokládal slovník za neoddělitelnou součást své práce a vždy spolehlivě a s ochotou přečetl předložený rukopis. Navíc jsme se těšili a čerpali z jeho optimismu, elánu a radostné nálady, kterou kolem sebe šířil.

A takovýto – vzdělaný, pracovitý a nadšený historik, spolehlivý a uznalý spolupracovník, optimistický člověk – zůstane dr. Jiří Spěváček v našich vzpomínkách navždy. Čest jeho památce.

Graecolatina et orientalia XXIII-XXIV (1991-1992). Bratislava, Univerzita Komenského 1995, 166 str.

Toto číslo ústředního oborového časopisu věnovali *discipuli, sodales, amici* životnímu jubileu předního slovenského klasického filologa univ. prof. PhDr. Miloslava Okála, DrSc., který se dožil 1. prosince 1993 osmdesáti let.

Přehledné latinské *curriculum vitae* a připojená obsáhlá bibliografie s 304 položkami představují významné dílo tohoto vědce a vysokoškolského pedagoga, který se po léta věnoval především Aristofanovi, řecké filozofii a dalším klasicko-filologickým studiím a poté průkopnický latinskému humanismu na Slovensku. Svou rozsáhlou překladatelskou činností předal prof. Okál slovenské kultuře stěžejní díla antické, především však řecké literatury a obohatil ji také o překlady těch latinsky píšících humanistů na Slovensku, jimiž se zabýval. Tímto způsobem M. Okál dostal svému vědeckému poslání v oboru i svému kulturnímu poslání na Slovensku. Nic nezůstal dlužen ani svému dlouholetému pedagogickému působení výchovou řady učitelů klasických jazyků i badatelů v oboru a autorstvím důležitých studijních skript. V šedesáti recenzích podal M. Okál svůj pohled především na důležitou domácí produkci v oblasti jeho zájmu i na mnohá díla vzniklá v zahraničí.

Příspěvky ve sborníku lze rozdělit na část antickou, středověkou a renesančně-humanistickou; uspořádání uvnitř nich je chronologické. **H. C. R. VELLA** (Malta), *Some Greek and Oriental Deities: A Discussion on Assimilation* (19-22) resumuje své názory i výsledky řady dalších badatelů o asimilaci řeckých božstev zejména s východními bohy. **JÁN TARABA** se v podnětné studii *Quelques caractéristiques de l'oeuvre étymologique de M. Terentius Varro* (23-31) zabývá typologickou klasifikací Varronových etymologií. **PETER KUKLICA** v článku *Rezeption der griechischen Kultur und Philosophie durch die Römer* (33-41) interpretuje osobité Ciceronovo pojetí římské svěbytnosti při cílevědomé recepci řecké filozofie a všímá si přitom předchozích fází přejímání řecké kultury, která další etapu připravila. Cicero se podle P. Kuklicy snažil obohatit národní podstatu o další dimenzi, jíž je humanismus. **JAN BURIAN** usuzuje v článku *Laktanz und der römische Staat* (43-50) na vztah tohoto křesťanského spisovatele k římskému státu ze způsobu jeho charakteristiky římských císařů, kteří křesťanství pronásledovali. Lactantius ve svém díle *De mortibus persecutorum*, které je podle J. Buriana určeno asi především pro pohanské intelektuály jako demonstrace Boží síly a varování před pronásledováním, rozhodně nespojuje persekuce s institucí římského státu jako takového. Ten považuje v jeho podstatě za dobrý nástroj, ale jen v ruce dobrého císaře. Pronásledování je tedy spojeno jen se špatnými představiteli římské moci, které Lactantius, rétor a znalec římské literatury, charakterizuje obdobně jako tradiční římská historiografie.

Skupinu článků orientovaných na středověk a pozdější období začíná **FRANTIŠEK ŠIMON**, *Isidors Etymologie der Krankheitsbezeichnungen* (51-54),

který třídí přibližně sto názvů chorob ze IV. knihy Isidorových Etymologií a ukazuje, že Isidorovo vysvětlování těchto termínů je dáno jako i v jiných skupinách jeho přesvědčením vyjádřeným, jednak slovy “*nisi enim nomen scieris, cognitio rerum perit*” (1,7) a jednak zásadou “*vim verbi vel nominis per interpretationem colligere*” (1,29). Žánrovými proměnami (nikoliv poměry; sic s. 60) se zabývá JANA NECHUTOVÁ ve studii *Les transformations génériques de la consolation médiévale* (55-60). Ukazuje, že středověká konsolace navazuje na patristickou a jejím prostřednictvím, byť nevědomky, na antickou. Ve středověku se podle autorky konsolace prolíná s planktem, pohřebním kázáním, které obsahuje prvky glorifikující i náрек. Pro konsolaci různě dobově přetvářenou je příznačná ustálená topika. Bez zajímavosti by nebylo ani porovnání míry topiky antické a středověké. LUDMILA BUZÁSSYOVÁ, *Comments on the Style and Language of Galeotto Marzio in De dictis ac factis regis Mathiae* (61-72) popisuje individuální jazyk a styl panegyriku, který napsal tento italský humanista, profesor Academiae Istropolitanae v Bratislavě, žijící na dvoře uherského krále Matyáše, a porovnává je s klasickým územ. Toto srovnání je prvním krokem a získá jistě výraznější podobu, bude-li obohaceno o konfrontaci s jinými autory onoho období.

V článku *Der Dialog De rei publicae administratione von den Humanisten Valentius Ecchius* (73-84) podává DANIEL ŠKOVIERA rozbor krátkého, ale stylisticky obratného a místy podle zásad Ciceronovy rétoriky i humorného dialogu o státu a správě veřejných věcí zmíněného humanisty původem z jižních Bavor (1494-1555). Příležitostně dílko napsané poměrně chvatně pro maďarského mecenáše Alexia Thurzo odpovídá podle D. Škoviery na otázku *Quid ergo faciet princeps rempublicam optime gubernaturus?* Při projednávání tohoto tématu se dostávají do popředí *virtutes: prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia*. Nejvíce pozornosti věnoval Ecchius podle D. Škoviery spravedlnosti – *iustitia*. Článek ZUZANY KAKOŠOVÉ *The Emblems of Ján Sambucus (An Interpretation of Selected Emblems)* (85-93) ukazuje na rozdílné rysy sbírky J. Sambuka *Emblemata* vydané v Antverpách 1564 od jeho předchozího díla *Poemata* z r. 1555. Tento trnavský rodák pokračuje sice v epigramatické tvorbě, ale přizpůsobuje ji emblému. Tomu dává svěbytnou žánrovou podobu a obohacuje básnický text výtvarnou symbolikou. ALEXANDRA MALLÁ si všímá v článku *The Comic Features in the School Plays Ecclesia in Exilio Triumphans and Salomon from Collegium Statuum Evangelicorum Superioris Hungariae in Prešov* (95-100) latinsky hraných scének v uvedeném Collegiu, z nichž první reaguje svérázným způsobem na konkrétní událost z r. 1673 a druhá přináší spolu s etickými otázkami i komické prvky sloužící k dosažení “sponsoringu” koleje.

Pozoruhodný, velmi aktivní život klasického filologa banskobystrického rodáka Emila Černého (1840-1913) v Rusku nastínil ŠTEFAN ŠVAGROVSKÝ v článku *Leben und Werk von Emil Černý in Rußland* (101-105).

V časopise, jak to odpovídá i jeho názvu, jsou také příspěvky orientalistické **L. DROZDÍKA**, *Identification Problems in the Arabic Nisba Derivation* (107-115); L. Drozdík je také autorem nekrologu *In Memory of Rudolf Macuch*, semitologa slovenského původu, který působil v zahraničí (159-166). Studii *Dependence and Originality. Jewish-Arab Contacts in the Domain of Religious Folklore before and after 1000 A.D.* napsal **JÁN PAULINY** (117-123). **VIKTOR KRUPA** analyzuje maorské náboženství ve vztahu jedince a státu v pojednání *Maori Religion – a Holistic View of Existence* (153-157). Dialog arabského divadla s osudovými dobovými krizemi sleduje **JULIUS GELLA**: *'Naksat 1967' and Two Important Contributions to the Dialogue of the Arab Theatre with Times* (125-142) a v této souvislosti interpretuje občansky odvážné drama Egyptana Alího Sálíma *Komédie Oidipus* a hru syrského dramatika Wannúsa *Večírek na počest pátého června*. **MARIAN GALLIK** v zajímavé studii *Persephone, Pandora and Miss Mei: Mythopoetic Vision in Classic Greek Myth and in Modern Chinese Novel* (143-151) sleduje v románu čínského spisovatele Mao Duna adaptaci mytologémů Pandóry a Persefony na paní Mei, hrdinku románu *Duha* z konce dvacátých let našeho století.

Jak je patrné z předcházející charakteristiky příspěvků, svědčí tento sborník stejně jako i ostatní ročníky časopisu, kdysi založeného právě profesorem Okálem, o současné rušné badatelské aktivitě a jsou skutečnou poctou jubilantovi. Kdyby byly odstraněny některé technické nedostatky při tisku, které jsou rušivé zejména v poznámkovém aparátu, nezbylo by místo ani pro toto memento.

Bohumila Mouchová

KARL BÜCHNER, *Römische Literaturgeschichte: Ihre Grundzüge in interpretierender Darstellung*. 6. Aufl. Stuttgart, A. Kröner Verlag 1994, 584 str.

Na konci r. 1994 se objevilo další, již šesté vydání Büchnerových dějin římské literatury. Nebývá obvyklé věnovat recenzní pozornost dílu, které vychází již poněkolidáté a které se od svého třetího vydání (1962) prakticky nezměnilo. Domnívám se však, že v tomto případě má alespoň stručná informace svůj význam, a to dokonce nejméně ze dvou důvodů.

Prvním z nich je sám autor, vynikající badatel a znalec latinské literatury, překladatel a ovšem i vysokoškolský učitel, prof. Karl Büchner (1910-1981). V dějinách římské literatury zúročil Büchner nejen své rozsáhlé znalosti, ale i neobyčejné pochopení pro tuto oblast římské kultury. A tak, ačkoliv tuto příručku připravoval zhruba před čtyřiceti lety (1. vydání 1957), podařilo se

mu představit ona časově velmi vzdálená díla jako živou, naprosto integrální součást společenského dění. Přesto, že toto kompendium nazval dějinami, není jeho pojetí nikterak statické a odpovídá modernímu pohledu na literaturu jako na specifický proces. Čtenář může získat skutečný přehled o vývoji literatury jako takové, nikoliv jen jednotlivá, oddělená fakta. Tím nechci říci, že by byl Büchner skoupý na konkrétní údaje (jen jmenný rejstřík, s. 571-584, má více než 1 200 položek), nemusíme je ale po jednom a s námahou registrovat, protože jsou logicky včleněny do velmi zajímavého výkladu.

Druhým důvodem ke zmínce o Büchnerově knize je to, že u nás dosud recenzována nebyla a vzhledem k tomu, že se dosti často uvádí v bibliografiích, bude snad užitečný její popis. Pokud jde o časové vymezení, zahrnuje Büchner římskou literaturu už od předliterárních počátků (kap. I, s. 11-35) až do samého konce antiky: posledním pojednaným autorem je Boëthius v kap. IX *Od Augustina k Boëthiovi* (s. 535-553). Literaturu republikánského období pak probírá ve třech kapitolách: *Průkopníci* (s. 36-98), *Krise a první řešení* (s. 99-172), *Geniální tvůrci předklasického období* (s. 173-287). Rozsáhlá V. kapitola (s. 288-389) je věnována literatuře augustovského období. Tzv. stříbrná literatura je rozvržena na obvyklé dva celky: julsko-klaudijská dynastie (VI. kap., s. 390-436) a flaviovské období (VII. kap, s. 437-478). Předposlední, osmá kapitola podává výklad o období od Hadriána do Augustina, včetně významnějších církevních autorů (Tertullianus, Minucius Felix, Prudentius).

Vydání je dále vybaveno chronologickou tabulkou (s. 554-556), seznamem důležitější literatury k jednotlivým obdobím (s. 557-570, doplněno autorem do 5. vydání v r. 1980) a zmíněným jmenným rejstříkem. Poznámku o autorovi (s. 569-570) připravil editor tohoto vydání Dietrich Klose. Závěrem je třeba ještě dodat, že od doby, kdy Büchner napsal tyto své dějiny římské literatury, byla vydána řada dalších velmi dobrých pomůcek, ale přesto si tato práce stále uchovává svoje důležité místo. Je vhodná pro studenty klasické filologie i pro širší veřejnost díky své relativní stručnosti a skvělé analýze literárního vývoje v Římě a hlavně díky vnitřnímu zaujetí autora, které může být pro čtenáře inspirující.

Eva Kuťáková

Antyčna literatura. Chrestomatija. Č. 1. Davnja hrec'ka poezija v ukrajins'kych perekladach i perespivach. Usporjadnyk V. P. MASEUK. Kyjiv 1994, 273 str., bibliogr. str. 264-265.

Popularizace antické literatury byla vždy v Evropě jednou z důležitých stránek humanistického vzdělání a poznání antických dějin a kultury. Není

divu, že na Ukrajině se již v minulém století známý spisovatel Ivan Franko pokusil sestavit velkou antologii z děl řeckých a římských básníků, jež však byla publikována teprve v padesátivazkovém vydání jeho sebraných spisů (Kyjiv 1977, sv. 8-9).

Za takzvané poříjnové doby vyšla tiskem první ukrajinská čítanka anticke literatury uspořádaná vynikajícím znalcem, akademikem Olexandrem I. Bilec'kym (Kyjiv 1938); její druhé vydání bylo publikováno s četnými doplňky na jaře r. 1968. Později byla vydána jeho synem, profesorem Andrijem Bilec'kym, sbírka antických básní pro děti a mládež *Zolote runo* (Kyjiv 1985). Za jakýsi doplněk k těmto knihám může být považována i čítanka publikovaná Ivovskou univerzitou (*Istorija starodavňoho svitu. Praktykum*. Lviv 1985).

Chrestomatie, uspořádaná profesorem klasické filologie Ivovské univerzity a překladatelem Vitalijem P. Maslukom, má být počátkem série čítanek o řeckém dramatu a krásné próze i o římské literatuře. V knize jsou uvedeny úryvky z děl asi 40 řeckých básníků, přičemž jejich velká část se objevuje v ukrajinštině poprvé, nebo v nové redakci.

Tento počín má pozitivní stránku i v tom, že čtenář má možnost poznat umělecký talent několika překladatelů. Například Homérovy eposy jsou zde podány v interpretaci Boryse Tena, N. Niščyns'kého, A. Bilec'kého a F. Samonenka (s. 8-82), Hésiodova *Theogonie* v překladu Ivana Franka a *Práce a dni* v překladu V. Svidzins'kého (s. 82-95).

Z dalších antických básníků jsou v antologii zastoupeni Archilochos, Sémonidés, Hippónax, Tyrtaios, Solón, Mimnermos, Theognis, Alkaios, Anakreón a jeho napodobitelé, Pindaros, Kallimachos, Apollónios Rhodský, Theokritos a Babrios, z básníků především Sappó, Korinna, Érinna a Nosis. Dosti místa v čítance zaujímá řecký epigram. Tento široký souhrn žánrů, rytmů a obrazů opravdu překvapuje a působí na čtenáře i poetickou ukrajinštinou.

Bylo by však žádoucí v dalším vydání tohoto díla rozšířit výběr ukázek, kupř. o Alkmána, Íbyka a básnířku Praxillu a vzít v úvahu i další autory epigramů. Recenzovaná antologie dává i podnět k zamyšlení nad způsobem transkripce antických vlastních jmen. Dnes, kdy se projevuje snaha poznávat minulost bez "ideologizace" (viz úvod do čítanky, s. 3), měl by se systemizovat i ukrajinský přepis antických jmen a termínů. Tak v knize *Zolote runo* čteme podle staré ukrajinské tradice *Teohnid* (Theognis) a *Teokrit* (Theokritos), v nové čítance se používá jména *Teohonija*, *Teokrit* paralelně s tvarem *Feohnid*, vytvořeným pod vlivem ruštiny (srov. také s. 262).

Igor Lisovyj

Po více než dvacetileté (nedobrovolné) přestávce se na knihkupeckých pultech objevila nová publikace našeho předního hebraisty, bibliisty, semitisty a klasického filologa, profesora Stanislava Segerta. Autor byl od roku 1952 vědeckým pracovníkem Orientálního ústavu ČSAV, vyučoval řečtině a latině na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě (1950-1952) a v letech 1951-1958 přednášel starozákonní hebrejštinu a aramejštinu, ugaritštinu a dějiny biblické a židovské literatury na filozofické fakultě UK. Rukopis *Starověkých dějin Židů* odevzdal do tisku koncem 60 let. V té době však již pracoval na technicky náročném vědeckém projektu ve Spojených státech a na tamních univerzitách (Chicago, Baltimore, Los Angeles) pak přednášel až do svého emeritování v roce 1991 bibliistiku a semitskou filologii. Jeho kniha již nemohla vyjít a později byly z veřejných knihoven vyřazeny všechny jeho dosavadní publikace určené českému čtenáři. Byla jich dlouhá řada, např. *Mluvnice hebrejštiny a aramejštiny* (ve spolupráci s Otakarem Klímou), *Synové světla a Synové tmy* (o nálezech u Mrtvého moře a o sektě esejců) a překlady starozákonních knih – *Pět svátečních svitků* a *Knih Jobova*. Pro toto vydání provedl autor v původním textu drobné úpravy a připojil několik dodatků.

V Úvodu objasňuje profesor Segert význam některých klíčových pojmů (Židé, Izrael, Hebreové aj.) a formuluje základní předpoklady a teze, z nichž vychází jeho koncepce starověkých dějin Izraele. Již v první větě upozorňuje na sice známý, ale pro dějiny Židů ve starověku mimořádně relevantní fakt, že *“mezi skutečným průběhem dějin a historickou tradicí je vždy určité napětí a také historická tradice má svůj zvláštní vztah k pozdějšímu utváření dějinné skutečnosti”*. Autor se dále zabývá často diskutovanou otázkou vymezení určujících znaků židovské pospolitosti a konstatuje, že na rozdíl od novodobého izraelského státu, jehož národní pospolitost je definována společným jazykem, společnou kulturou a národním a státním uvědoměním, byla pospolitost starého Izraele jednoznačně určena společným náboženstvím. Pozornost zasluží také pasáže o židovské nebo semitské “rase”. Autor tyto nesmyslné představy odmítá s poukazem, že “židovská rasa” nikdy neexistovala, že výraz “semitský” označuje pouze jazykovou skupinu a že národy mluvící semitskými jazyky nebyly rasově jednotné ani ve starověku.

V další kapitole hovoří profesor Segert o periodizaci starověkých izraelských dějin a rozšiřuje ji o jeden závažný netradiční prvek. Všechna standardní díla o staré historii Izraele – jmenujme za všechny dnes již klasické *Geschichte Israels* od Martina Notha – končí židovskou válkou proti Římanům (66-73 n. l.) a Bar Kochbovým povstáním (132-135 n. l.). Autor nepokládá pro oblast Přední Asie za rozhodující předěl mezi starověkem a středověkem pád západořímské říše (476 n. l.), nýbrž obsazení této oblasti mus-

limskými Araby (dobyty Jeruzaléma r. 638 n. l.). Svůj výklad tedy dovádí až do 7. stol. n. l., čímž obohacuje pohled na historické osudy Židů o nové, významné aspekty.

Velkou pozornost věnuje autor také třídění a hodnocení pramenů. Pro dějiny Židů se zachovalo dost pramenů různého druhu – od “němých” archeologických nálezů přes nápisy a texty objevené na palestinské půdě, písemné památky egyptské, asyrské a babylonské až po souvislé historické podání ve Starém zákoně a díla řecky a latinsky píšících autorů. Zvláštní místo mezi nimi zaujímá pochopitelně vlastní historické podání, které zachycuje minulost z odstupu a podle apriorně stanovených kritérií. Navíc o prehistorii izraelských kmenů a jejich nejstarším dějinném období víme jen ze starobylých tradic a vyprávění, vážících se zpravidla k určitým osobám (pratocům neboli tzv. patriarchům), rodům, kmenům, lokalitám nebo svatyním. Starozákonní texty historického charakteru pak představují určité – vysloveně náboženské – pojetí dějin. Autor zdůrazňuje, že staří izraelští kronikáři se svým záměrem a svými historickými hledisky nikterak neskrývají. Jako markantní příklad lze uvést tzv. deuteronomistickou historickou školu (hlavně v knihách Královských), která posuzuje izraelské a judské krále jedine podle toho, zda zachovávali čistotu jahvistického náboženství, či zda provozovali náboženský synkretismus a “sloužili jiným bohům”.

Další dvě kapitoly jsou věnovány geografii Palestiny a historickému a politickému vývoji v Palestině před příchodem Izraelců. Pak se již autor dostává k velice složitým otázkám nejstarších dějin Izraelců, přesněji řečeno: rodin, rodů a kmenů, z nichž se později izraelská pospolitost vytvořila. Badatelé zkoumající osudy těchto skupin před vstupem na palestinskou půdu jsou odkázáni jen na volné či pevnější svody starobylých tradic a pohybují se na vratké půdě dohadů a více či méně možných hypotéz. Celou tuto problematiku autor staví čtenáři jasně před oči a ukazuje mimořádnou obtížnost pokusů o spolehlivou historickou rekonstrukci. Starozákonní věda stojí před řadou otevřených otázek; jsou to např. okruhy tradic kolem Abrahama, Izáka, Jáкова a Josefa, pobyt Izraelců v Egyptě, Mojžíšova postava, exodus z Egypta, lokalizace hory Sinaj, náboženské představy izraelských skupin před vstupem do Palestiny, původ jahvismu atd.

Obtížnost spolehlivé historické rekonstrukce demonstruje profesor Segert i v dalších dvou kapitolách věnovaných vstupu do Palestiny a době tzv. soudců. Základní otázkou zůstává, zda šlo spíše o dobytí a obsazení, či o pozvolné, dlouhodobé pronikání a usazování. Archeologové zjistili, že některá města, která podle biblického podání byla dobyta, ležela již několik století před tím v troskách. Tradice z doby soudců nepochybně odrážejí situaci izraelských kmenů v Palestině před vznikem království, ale mají někdy nápadně legendární ráz.

Na pevnější historickou půdu se zkoumání izraelských dějin dostává až se vznikem království a izraelského státu (zhruba od roku 1000 př. n. l.).

Autor popisuje okolnosti nastolení prvního izraelského krále Saula, probírá hlavní události a rysy vlády Davida (ca 1000-960) a Šalomouna (ca 961-922), po jehož smrti došlo k rozdělení státu, sleduje osudy obou království do jejich zániku (722 a 586 př. n. l.), život a poměry Židů v babylonském exilu až do obnovy židovské pospolitosti ve 2. polovině 5. stol. př. n. l. (Ezdráš a Nehemiáš). Data vlády izraelských a judských králů udává přehledná chronologická tabulka v závěru knihy; čtenář by se však rychleji orientoval, kdyby data byla uvedena také v textu. Pro případné další vydání knihy recenzent navrhuje, aby starozákonní pasáže, které autor ve svém výkladu zmiňuje (např. o Jeftovi, Samsonovi, Saulově smrti, stavbě Šalomounova chrámu apod.), byly opatřeny příslušnou citací, aby si čtenář mohl daný úsek snadno vyhledat a přečíst.

Zvláštní oddíl věnuje profesor Segert židovské diaspoře v Egyptě, jmenovitě na nilském ostrově Elefantíně, kde byla patrně již od 7. století př. n. l. do začátku 4. století př. n. l. židovská vojenská kolonie s vlastním chrámem a synkretickým jahvismem.

Další kapitoly této velice obsažné publikace pojednávají o helénistické epoše (Ptolemaiovcí, Seleukovci, makabejské povstání a stát Hasmoneovců) a epoše římské nadvlády s dvěma židovskými válkami proti Římu. Důležité a zajímavé informace najde čtenář také v kapitole o Židech v řeckém a římském světě tehdejší epochy.

Jak bylo v úvodu zmíněno, kniha profesora Segerta sleduje starověké dějiny Židů až do 7. století n. l. Z autorova výkladu vyplývá, že porážka Bar Kochbova povstání neznamenalá naprosté přerušování kontinuity dějinného vývoje Židů na půdě Palestiny a že rozšířený záběr knihy je oprávněný a funkční. Autor zahrnul tedy ještě do svého výkladu dějiny Židů za posledních římských pohanských císařů, pod vládou Parthů a perských Sásánovců, křesťanského Říma a Byzance a pojednal i o Židech v Arábii, Etiopii a v jižní a západní Evropě. Pokud jde o faláše, etiopské Židy, bylo by třeba aktualizovat údaj na str. 252. Falášové byli přepraveni do Izraele přes Súdán v letech 1984-85 ("Operace Mojžíš") a leteckým mostem v roce 1991 ("Operace Šalomoun").

Profesor Segert se neomezuje jen na politické dějiny; věnuje velkou pozornost i duchovnímu vývoji Židů v babylonském exilu, v poexilní době i v epoše helénismu a římské nadvlády, hovoří o utváření starozákonního kánonu, o židovských náboženských stranách a směrech, mišně a talmudu, o vzniku křesťanství a centrech židovské učenosti v Palestině a Babylonii.

Instruktivní je také poslední kapitola *Dosavadní zpracování židovského starověku (od Flavia Josepha až po moderní dobu)*. Vhodné by ji mohl doplnit ještě výběr z bibliografie. Čtenář ocení obsáhlou, synchronně seřazenou časovou tabulku, pečlivě sestavené rejstříky a čtyři mapy.

Profesor Stanislav Segert napsal syntetickou, dobře promyšlenou a faktograficky i myšlenkově bohatou práci, kterou naše kulturní veřejnost dlou-

ho postrádala. Uplatnil v ní svou badatelskou erudici, obdivuhodnou sčítlost a znalost pramenů a odborné literatury, objektivní přístup i patřičný nadhled. Kniha jistě zaujme mnohé čtenáře a poskytne jim zasvěcené poučení o významném úseku světových dějin.

Jaroslav Oliverius

PIERRE LÉVÊQUE, *Zrození Řecka, od králů k městským státům.*
Bratislava, Slovart (Edice Horizonty) 1995, 176 str.

P. Lévêque, významný francouzský znalec řeckých dějin, byl při zpracování této nevelké knížky vázán koncepcí a rozsahem svazků edice nakladatelství Gallimard, jejímž cílem je zpřístupnit důležité vědecké poznatky široké čtenářské obci. Publikace drobného formátu je vybavena množstvím obrázků, které pokrývají zhruba polovinu svazku, a její součástí je i oddíl *Svědectví a dokumenty*, takže autorovi na vlastní výklad příliš prostoru nezbylo. Přesto se mu však podařilo ve zhuštěné podobě výstižně charakterizovat důležité aspekty historického a kulturního vývoje řeckého světa: první kapitola, nazvaná *Báječný věk bronzu*, pojednává nejprve stručně o Řecku v neolitu a rané době bronzové, podrobněji se věnuje mínojské Krétě, avšak jejím jádrem je mykénská civilizace, jejímž tvůrci již byli Řekové. Druhá kapitola nese název *Archaické období: mohutný rozmach tvůrčích sil* – její součástí je rovněž pasáž o temných staletích. Konečně ve třetí kapitole, pojmenované *Klasická rovnováha: realita a utopie*, je pozornost věnována zcela pochopitelně především demokratickým Athénám, avšak – podobně jako v předchozím oddílu – stranou nezůstávají ani ostatní oblasti řeckého světa (Velké Řecko, Černomoří aj.)

Autorovým cílem bezpochyby bylo přiblížit různé aspekty života Řeků v mykénských palácích i v poleis: nevšímá si pouze politických událostí, vojenských tažení, správy řeckých států, zemědělství, řemesel, obchodu či sociálních vztahů, nýbrž sleduje i bouřlivý rozvoj duchovních a uměleckých sil. Důraz klade zejména na poznání náboženství a mýtů, jejichž sepětí s každodenním životem řecké společnosti prostupuje jeho výklad. Celkově je třeba vyzdvihnout snahu ukázat vzájemnou provázanost jednotlivých stránek lidského života v řeckém světě. Na druhé straně jsou však některé problémy a vztahy pouze velmi stručně naznačeny, více místa mohlo být věnováno kupř. tzv. homérské společnosti, attickému dramatu či Sókratovi, Platónovi a Aristotelovi. Výběr faktů je však věcí autora rozhodnutí. Přílišná stručnost však způsobila i nepřesnosti, vynechání a zjednodušující formulace (některé ovšem mohly vzniknout i překladem): např. na s. 21 stojí, že první palác stál v Mykénách již v 17. století, zatímco na s. 26 se píše o původním

paláci z 15. století; *Achchijáva*, známá z chetitských pramenů, je příliš jednoznačně ztotožněna s Achají (s. 30); sporné je tvrzení, že hoplité se rekrutovali z nejchudší vrstvy venkovského obyvatelstva (s. 63); na s. 69 se v rámci výkladu o archaické době píše o dórském, iónském a aiolském architektonickém řádu, avšak v dalším textu se nedočteme o slohu korinském; popiska k obrázku na s. 122 vzbuzuje dojem, že kopie Athény Parthenos z římské doby je dílem Feidiovým. Při prepisu řeckých jmen se vloudily drobné nedostatky (*Kleisthénés, Kórax, Kybélé; Rhadamantyse, Adónise*); ne vždy jsou uplatněny jednotné zásady (*Eurípídés – Thúkydidés; Thesálie – Tyrhénské moře* apod.).

Živé líčení osudů řeckého světa názorně doplňují již zmíněné četné ilustrace, které dokumentují vývoj architektury, sochařství, malířství a zároveň přibližují různé stránky života Řeků. Kromě obrázků přibližují vzdálenou řeckou minulost i ukázky z děl antických autorů, uvedené v závěru knihy (*Svědectví a dokumenty*). Součástí tohoto oddílu však tvoří i reflexe antického dědictví v novověku (J. J. Winckelmann, N. D. Fustel de Coulanges, E. Renan) – ta je ostatně přítomna i v ilustračním doprovodu, kde nalézáme řadu zejména malířských znázornění antických motivů (často v silně idealizované podobě minulého století). Ačkoli k zmíněným obdobím řecké historie existuje v češtině řada zasvěcených prací, které je probírají podstatně podrobněji, přesto tato drobná knížka ve svém souhrnném pohledu nově ukazuje a zviditelňuje mnohé důležité souvislosti, které v obsažnějších pojednáních zůstávají v pozadí.

Jan Souček

PAVEL OLIVA, *Zrození evropské civilizace*. Praha, Scientia 1995, 168 str., 27 vyobrazení v textu, 23 barevných tabulek.

Recenzovaná práce se zabývá především počátky klasické řecké společnosti, ale jak je patrné již z obsahu, autor se nespokojil pouze s takto úzce pojatým pohledem a poutavě seznamuje čtenáře i s nejstaršími dějinami pevninského Řecka, Kréty a východního Středomoří. Při jejich výkladu se opírá především o archeologické nálezy, představující pro nejstarší období hlavní zdroj poznání. Počátek knihy je věnován neolitu v Thessalii, kde se začínají rozvíjet kultury Dimini a Sesklo, znamenající zavádění nových technologií i změn ve způsobu života. Poté již autor podrobněji sleduje východní Středomoří v době bronzové, charakterizované kulturou mínojskou a mykénskou, které představují jeden z prvních vrcholů v řeckých dějinách. Vedle líčení kultury doby bronzové, zkoumané především na základě pramenů archeologických a ikonografických, je podrobněji rozebírán význam písem-

ných pramenů (lineární písmo A a především B), z nichž získáváme informace nejen o palácovém hospodářství, ale které přinášejí také zajímavá zjištění o kulturních praktikách minojské civilizace. Přední postavení si Kréta udržela až do 16. stol. a tato doba je charakterizována rozvojem řemesel i umění, které tvůrčím způsobem přebírá a dále rozvíjí předovýchodní i egyptské podněty.

Ke změně mocenských center a jejich přesunu na řeckou pevninu dochází v 16. stol. V následujícím období (je označováno jako pozdně helladské III A, B) pak ke kulturním střediskům, v nichž se dále rozvíjí výtvarný styl, jehož základy byly již dříve kodifikovány na Krétě, patří především města v Argolidě. Záznamy v lineárním písmu B nás informují o hospodářské struktuře společnosti, v jejímž čele stál (*v*)*anax*. Nastíněn je také delší dobu zkoumaný problém zániku mykénských paláců, který již v poslední době není spojován s dórským stěhováním, ale s invazí tzv. mořských národů, které se východním Středomořím přehnaly na sklonku 13. a počátkem 12. stol. př. Kr.

Následující období, které autor pokládá za přímý předstupeň archaické a klasické řecké kultury, je díky dosud poměrně skoupým literárním pramenům označováno jako temný věk. V archeologických pramenech – především ve tvarech keramických nádob – je však patrné přežívání starší pozdně mykénské tradice. Také etnická skladba pevninského Řecka je na sklonku 2. tisíciletí uzavřena příchodem Dóřů. K jednomu z nejdůležitějších momentů sklonku 9. století patřilo vedle určitého hospodářského rozvoje také osvojení hláskového písma, jež po čase našlo uplatnění nejen v záznamech hospodářského charakteru, ale především v epických básních.

8.-6. století př. Kr. je v knize charakterizováno především jako doba mohutného kolonizačního úsilí řeckých obcí, které nelze chápat jen jako rozšiřování ekonomického a hospodářského vlivu, jak je tomu později v době římské. Nové kolonie jsou v podstatě na svých mateřských *poleis* nezávislé. Z mateřských měst si kolonisté odvázejí kromě správních především kultovní a náboženské zvyklosti. Důležitým momentem, který se s kolonizací pojí, je reflexe jazykové a etnické sounáležitosti Řeků. Za hlavní aspekty, které ke kolonizaci vedly, považuje profesor Oliva vedle hospodářských, jako je potřeba nové půdy a nových domovů, také především důvody obchodní. Tuto myšlenku dokládají poměrně hojné nálezy předmětů východořecké provenience v západní či dokonce střední Evropě. Mnoho osad tak leží na místech, umožňujících kontrolu obchodních cest.

Kolonizační úsilí a hospodářský rozvoj vedly k mnoha přeměnám také ve sféře sociální. Za jejich projev je považováno především nastolení tyraniid, jak k tomu došlo v mnoha osadách v jižní Itálii, na Sicílii, či v Malé Asii. Popis těchto historických událostí se tak stal Olivovi základem, na němž vykreslil hlavní dějinné a společenské trendy dvou význačných *poleis* – Sparty (která má mnohé společné znaky s dórskou Krétou) a Athén

v 8.-6. století. Sledováním rozdílů v uspořádání správy a jejího naplňování, postavení občana a jeho podílů na správě věcí veřejných se pak dostává k charakteristice obou v mnohém tak rozdílných společností i jejich síly, která se projevuje přímým vlivem na život dalších řeckých *poleis*. Tento společenský rozmach našel své uplatnění také v umění. Již v 8. století dochází ke kodifikování dvou základních stavebních řádů, dórského a iónského, které se plně rozvíjejí později v klasickém Řecku. V archaickém období, na sklonku 7. stol., je také učiněn značný pokrok v plastice – ve dvou hlavních sochařských typech *kúros* a *koré* – je položen základ ke ztvárnění lidského těla, jak je dnes chápán ve své ideální formě, dovršené v klasickém období. K podobnému pojetí také dospívá archaické vázové malířství. Doba 8.-6. stol. př. Kr., jíž se autor věnuje nejpodrobněji, je také obdobím rozvoje literárních žánrů a mnoha filozofických směrů, jimiž byly položeny základy, z nichž čerpáme dodnes.

Závěrem lze říci, že profesor Oliva poutavým způsobem nejen shrnul závery své knihy *Zrození řecké civilizace*, vydané nakladatelstvím Academia v roce 1976, ale zároveň je doplnil a obohatil o nová aktuální zjištění nejen na poli historického, ale také archeologického bádání.

Jiří Musil

PETER KUKLICA, *Slovník latinských skratiek (Lexicon abbreviatarum Latinarum)*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1995, 207 str.

Autor předložené publikace P. Kuklica, profesor na filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě, je znám odborné veřejnosti jako znalec dějin antické literatury, zejména pak jako specialista v oblasti všestranného výkladu Ciceronova přínosu v rozvoji římské civilizace. Slovníkem latinských zkratk vstoupil P. Kuklica do další problémové oblasti, kterou představuje věcná interpretace latinských textů, v nichž se z praktických důvodů nepokládalo, resp. nepokládá za nutné rozepisovat v plném znění ty pojmy nebo ustálené obraty, jejichž znalost se u čtoucího dá celkem běžně předpokládat. Tato možnost platí v dnešní době samozřejmě u jednotlivců, ovládajících terminologii určité disciplíny, avšak nelze ji mechanicky zevšeobecnit v tom smyslu, že každý, a to i dobrý znalec latiny, je *eo ipso* schopen bez větších obtíží a věcně správně vysvětlit každou zkratku, s níž se porůznu v latinském textu setká.

Působí tu v první řadě ta skutečnost, že zkratka se užívalo v široké míře po celou dobu existence latinského jazyka v rozmanitých věcných rovinách a souvislostech – v nejrůznějších kategoriích latinských nápisů, na mincích,

v právních textech, církevních dokumentech, v administrativní a univerzitní titulatuře, v lékařství, farmakologii, v širokém okruhu přírodních věd atd., takže správný výklad určité zkratky není podmíněn pouze znalostí (školské) latiny, ale i přesnou orientací v daném oboru. V současné době působí obtíže i ta skutečnost, že úroveň znalostí latiny je ve všeobecném měřítku nízká, což samozřejmě ztěžuje i seriózním zájemcům možnost přesně určit, nebo alespoň přibližně správně vystihnout smysl té které zkratky.

Není náhodou, že potřeba pořídit přehled latinských zkratek byla v současné době pocítována ve své naléhavosti právě na Slovensku, kde – jak autor zdůrazňuje hned v úvodu (str. 5) – byla latina “*až do poloviny 19. století jazykem státní správy, vědy, školství a církve*”, což přirozeně vedlo ke vzniku dlouhé řady nejrůznějších zkratek v úředních dokumentech, literárních památkách, na veřejných monumentech apod. Snaha posloužit zájemcům při detailnějším odhalování “*rozmanitých zapomenutých stránek našich dějin*” (tamtéž) se stala jedním z hlavních podnětů, které P. Kuklicu vedly k sestavení této příručky.

Východiskem při tvorbě vlastního abecedního seznamu autorovi zřejmě byla vžitá praxe římské (pohanské i křesťanské) epigrafiky v širokém záběru její následné působnosti. Tento základ pak byl podstatně rozšířen o dlouhou sérii ustálených zkratek z oblastí výše vzpomínaných, což v konečném výsledku vedlo k tomu, že u mnohých zkratek se objevuje široká škála možných významů podmíněných charakterem textu, do něhož jsou zařazeny. Vzhledem k obecnějšímu zaměření své publikace neuvádí P. Kuklica u každé zkratky pouze její úplné slovní znění, ale i slovenský překlad a v případě potřeby i nejnütnější věcné vysvětlení. Současně s tím se i grafickou úpravou jednotlivých abreviatur naznačuje, o jakou kategorii zkratek jde a do které ze sledovaných tematických oblastí patří.

Nelze jistě vyloučit, že specialisté v širokém okruhu oblastí, které příručka sleduje, naleznou možnost k dílčím připomínkám či námětům na eventuální rozšíření počtu citátů. To však nemění nic na skutečnosti, že předložený *Slovník* podává fundovaný, obsahově vyvážený komplex údajů, který umožní zájemcům snáze proniknout do tajů latinského textu způsobených jeho zkratkovitým vyjádřením. Závěrem lze konstatovat, že dílo P. Kuklici dosáhlo úrovně a způsobem svého podání cíle, který autor vyjadřuje v závěru vstupní partie: “*Věříme, že se náš slovník dobře uplatní v praxi, protože o to nám ... šlo nejvíce*” (str. 8). Zároveň s tím je třeba i připomenout, že toto dílo je prvním soustavným zpracováním dané tematiky nejen na Slovensku, ale i v českých zemích, a že mu tudíž patří i uznání záslužného průkopnického počínu.

Jan Burian

KAREL KURZ, *Úvod do antické numismatiky. 2. Římské mince*. Praha, Národní muzeum v Praze, Česká numismatická společnost – Pobočka Praha 1995, 153 str., CIII tab. s 305 obr.

V roce 1995 se “vyvolená” česká společnost konečně dočkala 2. dílu *Úvodu do antické numismatiky*, jejíž 1. díl vyšel již před 13 lety (KAREL KURZ, *Úvod do antické numismatiky. 1. Řecké mince*. Praha, NM a ČNM 1982, 239 str., 16 tab., obr. v textu, 2 mapy). Když pší “vyvolená” společnost, míním tím oněch maximálně 200 šťastných, kterým se podařilo knihu získat. Především byli totiž uspokojováni členové České numismatické společnosti, bez jejíž dotace by publikace nejspíše nespátřila světlo světa nebo by byla cenově nepřístupná. Dotace každého výtisku činila více než 2/3 ceny. Publikace se tudíž neobjevila a ani se neobjeví na pultech “normálních” knihkupectví, s dotiskem se nepočítá. O její existenci se dovíte jen v kuloárech. Škoda. Smutný osud vědeckých publikací v Čechách!

Přítom se jedná o knihu velice užitečnou, kterou uvítají obzvláště archeologové a historikové, v jejichž zájmovém obzoru jsou jak dějiny hospodářské, tak dějiny politické, mince jim taktéž pomáhají upřesnit si obraz kulturní a dokreslují představu o každodenním životě celého Středomoří v antice. Také kunsthistorikové si mohou přijít na své.

Přestože je publikace doprovázena velmi podrobným poznámkovým aparátem, může sloužit i začínajícímu laikovi, který ovšem má již určité povědomí o pomocných vědách historických (zde mu pomůže např. česká publikace autorů IVANA HLAVÁČKA, JAROSLAVA KAŠPARA a ROSTISLAVA NOVÉHO, *Vademecum pomocných věd historických*. Praha, H&H 1993); v mnohých případech pomůže čtenáři znalost příbuzného oboru, jako např. antické epigrafiky, do níž nás svého času velmi vhodně uvedl Ladislav Vidman). Není to tedy úvod do numismatiky jako takové, nýbrž skutečně úvod do římské numismatiky, která je ovšem ve svém oboru výchozím bodem pro zkoumání mincí hned z několika důvodů: odsud odvodil např. Göbl podstatná schémata pro popis numismatického materiálu celého starověku, mince jsou východiskem i pro určování numismatického materiálu doby stěhování národů i doby byzantské a navíc se moderní mince nejvíce přibližují tvorbě mince římské. Už v 18. století, kdy se objevovala snaha podat souvislé dějiny mince (tehdy na základě písemných pramenů), byly přednostně zpracovávány mince antické.

Čtenáři doporučuji se hned na začátku důkladně seznámit s technickou stránkou publikace, ušetří si tím později čas. Tak např. vysvětlivky zkratk používané při popisu jednotlivých kusů najde v poznámkovém aparátu (č. 13), to asi není nejšťastnější řešení. Čtenáři nevychází autor příliš vstříc ani zařazením zkratk katalogů a další literatury (musíte nalistovat dva seznamy). Praktičtější by bylo předsunout obojí těsně před katalog popisu mincí, k vlastnímu popisu vyobrazení.

Autor nás na 99 stránkách seznamuje s popisem a určením mincí, s jejich datováním a s vnějšími znaky římských mincovních kusů (obraz, tvar a velikost, kov, hmotnost). Dalších 30 stran je použito k poznámkám a přílohám (*Materiálové publikace římských mincí ve výběru*), jakož i k již zmiňovanému seznamu zkratk, dělenému na základní katalogy a časopisy, sborníky apod., doplněnému ještě seznamem použité literatury. Takto poučení můžeme pak přistoupit k podrobnějšímu studiu jednotlivých ilustrujících dokladů, jež jsou vyloženy v katalogu.

Fotografie mincí Jindřicha Marca (zvětšeny 2×) jsou poměrně vyvedené a čitelné. Byly pořízeny podle originálů ze sbírky numismatického oddělení Národního muzea v Praze a případný zájemce může tedy shlédnout i původní kus. To je jistě veliká přednost publikace. Velice přitažlivé jsou i koloniální ražby a obzvláště ukázky moderních fals; bezesporu i doklady medailonů, kontorniatů a tessery dojdou zaslouženého zájmu.

Publikace Karla Kurze je velmi užitečnou pomůckou a příručkou pro všechny studenty i badatele v oboru starověku. Neměli bychom totiž podceňovat vypovídací schopnost numismatického materiálu, a celkově usilovat spíše o návrat k pramenům, a to nejen literárním. Budiž tu autorovi vysloven dík za zpřístupnění a vyložení antického římského numismatického pokladu, a tím ušetření času a energie k vyhledávání odpovídající zahraniční literatury.

Jana Keparťová

JANA KEPARTOVÁ, *Císařové antického Říma*. Ilustroval Petr Melan. Praha, Práh 1995, 80 str.

Chronologický přehled římských císařů doprovázený výstižnou charakteristikou jejich osobnosti i vladařské působnosti se nepochybně přiřadí k publikacím, které si nebudou muset nařikat na nedostatek čtenářského zájmu. Stane se tak nejen pro obsahovou náplň knihy, ale v daném případě i pro způsob, jímž autorka svůj námět zpracovala.

Jádro publikace tvoří oddíl nazvaný *Řím od Augusta po Romula Augustula* (str. 7-67), ve kterém jsou v časovém pořadí zpodobněni vládci římského impéria od Augusta po Theodosia I. a po roce 395 po Kr. i představitelé západořímské říše až do roku 476. U každého panovníka je v záhlaví jeho úseku uvedeno jméno, pod nímž je obecně znám, dále jeho oficiální označení císařské a konečně i jméno, které měl jako soukromník v době před převzetím císařské moci. V logickém sledu se čtenář seznámí s jeho základními životopisnými daty, na něž pak navazuje vlastní historický výklad.

V něm se J. Kepartová snaží vystihnout osobní (psychologické) rysy a zvláštnosti toho kterého císaře a charakterizovat jeho činnost z hlediska vnitro- i zahraničněpolitického. Ve světle těchto základních aspektů vystupují v konkrétních souvislostech do popředí jejich některé závažné složky, jako např. otázka následnictví, způsoby romanizace i pozdější barbarizace impéria, závažné kulturně historické jevy apod. Výklad je podáván s úsilím o co největší obsažnost a odbornou přesnost v přijatelném rozsahu jednotlivých císařských podobizen. Věcná zajímavost celkového líčení je zvýrazněna stylisticky obratným a celkově přístupným čtivým podáním.

Ústřední část publikace je rámována stručným úvodem, v němž je zkratkovitě nastíněn vývoj Říma od počátku až po Iulia Caesara (str. 5-6), a obšírnějším závěrem, kde se autorka zabývá problematikou zániku antiky a jejího dalšího vlivu v byzantské říši a raně středověkých germánských královstvích (str. 66-68). Čtenář jistě ocení i připojené rodokmeny, které mají usnadnit celkovou orientaci a poznání věcných (přibuzenských) vztahů v řadách známých římských císařských dynastií (str. 69-73). Důležitou součástí knihy představují i mapové přílohy, které poskytují konkrétní představu o rozsahu římské říše v klíčových údobích její existence (str. 74-75 + obě přídeště). Kniha je uzavřena celkovým přehledem římských císařů. Zatímco výklad se v závěrečné fázi historie říše (po roce 395 po Kr.) soustřeďuje na západofímské císaře a končí tradičním rokem 476, jsou nejvýznamnější východořímsí představitelé vzpomínáni dosti sumárně v závěrečném shrnutí (str. 67-68). Tím bohužel zůstaly stranou pozornosti některé závažné kulturně historické jevy, jako např. kodifikace římského práva za Theodosia II. a Iustiniana I. Kniha je bohatě ilustrována. Z pochopitelných důvodů jde převážně o císařské portréty, které podle starověkých předloh zpracoval Petr Melan a zvýšil tak celkovou přitažlivost publikace.

Ve svém výkladu se autorka nevyhnula některým drobným nedopatřením. Tak se např. vloudila tisková chyba do jména Pescennia Nigra, který je na str. 28 v levém sloupci uváděn jako Pescenius, zatímco na téže straně v pravém sloupci čteme náležitě Pescennius, (stejně tak v přehledu na str. 76). Deciovův spoluvladař Herennius je v textu jako Herrenius (2× na str. 34; správně podoba je však na str. 77). Jméno Gildo má ve 2. pádu náležitý tvar Gildona, nikoliv Gilda (str. 53). Domněnka o barbarském (germánském) původu Maximina Thráka nemá zřejmě spolehlivý základ již v antických pramenech (str. 32). Nepřesnou představu může vyvolat tvrzení, že (po roce 378 po Kr.) na říši "*zle dotírali Gótové a Germáni*" (str. 56; srv. i str. 67: "*Východní říše ... se musela potýkat s náporů barbarských kmenů, Germánů, Hunů a Gótů*") apod.

Není však jisté třeba zabývat se okrajovými dílčími poznámkami. Závažnější se jeví připomínka, že v publikaci tohoto druhu by neměla chybět aspoň nejzákladnější bibliografie spolu se souhrnným odkazem na antické prameny, dostupné v českém překladu a zprostředkující pohled starověkých

autorů na velikost i těžkosti světovládneho Říma a jeho čelných představitelů v císařské době. Z praktického hlediska je oprávněným dezideratem i úplný jmenný rejstřík, který by umožnil rychle nalézt i osobnosti, o nichž je v textu zmínka, které však nepatří do seznamu císařů.

Publikace je míněna jako součást doplňkové četby ke školské výuce dějepisu, má však dobré předpoklady získat zájem nejen u studentů, ale i v širším okruhu zájemců o starší světové dějiny. Kniha se nepochybně stane jednou ze standardních historických příruček a nalezne své místo nejen ve školských knihovnách. Formát A 4 však svou velikostí bohužel příliš neusnadní běžné užití knihy jako zdroje rychlých informací.

Jan Burian

JAN BURIAN, *Římské impérium (Vrchol a proměny antické civilizace.* Praha, Libertas – Svoboda 1994, 240 str.

Syntetická představa o římském impériu, o jeho charakteristických rysech i o jeho působnosti v toku dějin tehdejšího světa je výsledkem dlouholetého úsilí autora, který se k ní cílevědomě přibližoval z rozmanitých úhlů – jak v řadě analytických statí a vědeckých monografií, tak v několika různě pojatých syntézách, určených nejen vědecké, ale i širší vzdělané veřejnosti. Podobně je zaměřeno i jeho poslední dílo o římské říši, jejím vzniku, rozkvětu a postupné proměně jejich základních konstant v dalším vývoji.

Šíře heuristického záběru je při daném rozsahu díla obdivuhodná. Nejde jen o vhodný a přitom relativně obsáhlý výběr dílčích historických faktů, organicky včleněných do synteticky pojatého výkladu. Zvláště vyniká kompoziční virtuoza autora, který jednotlivé historické jevy (např. nástupnický systém za císařství) podrobněji charakterizuje v klíčových momentech jejich existence, ale zároveň dokáže v retrospektivních i perspektivních zkratkách narysovat problém v širším vývojovém, popř. i prostorovém (např. impérium × tzv. barbarský svět) kontextu.

Faktografická spolehlivost se projevuje i v někdy těžko postřehnutelných jednotlivostech, např. v rekonstrukci obchodních styků Římanů s tzv. barbarikem. Autor nezastírá interpretační obtíže, ale dílčí problémy traktuje v přiměřené rovině abstrakce – proto dospívá k adekvátním závěrům, odpovídajícím dnešnímu stavu poznání. Historickou realitu popisuje autor v její mnohohrstevnatosti a složitosti, zdůrazňuje v této souvislosti právem např. kontrast mezi skutečností císařské doby a Vergiliovou básnickou fikcí.

Metodologické problémy autor jasně postihuje, aniž by přitom porušil zajímavý a plynulý proud svého výkladu. Konkrétně vrcholný vnitřní rozkvět impéria v 1. polovině 2. stol. n. l. dokládá vysokou úroveň rozvoje teh-

dejších měst i venkovských statků (*villae*). Zároveň však zřetelně upozorňuje na to, že obtížnější je chápat tuto situaci jen jako výsledek sociálních a ekonomických vztahů v tehdejší římské společnosti. Proto jasně vymezuje a výstižně popisuje jednotlivé komponenty tehdejšího života. Období rozkvětu a blahobytu říše je potom podle něho nejen výsledkem příznivé souhry vnějších i vnitřních činitelů, ale i dobou maximálního vypětí ekonomických sil římské společnosti (s. 65). Stejně autor postupuje i při celkové konstrukci své představy o římském impériu.

Výkladový princip své syntézy vyložil autor jasně již v úvodu. Především mu šlo o to, aby postihl schopnost římské politické elity řídit říši tak, aby byla územně celistvá, vnitřně stabilní a hospodářsky prosperující. Současně se pokusil vystopovat subjektivní postoje nejrůznějších složek tehdejší společnosti k římskému státu a potažmo tedy i jejich zájem, popř. nezájem na jeho existenci v historicky dané podobě. Konečně sledoval i vztah římského impéria k okolnímu tzv. barbarskému světu. Autor¹ určitě, alespoň podle mého soudu, vytčeného cíle dosáhl. Teoreticky, ovšem jen implicitně, uvážlivě aplikoval hlavní zásady tzv. teorie faktorů, se zvláštním zřetelem k její interpretační variantě. Prakticky však autor použitý výkladový princip neabsolutizoval, ale skromně nabídl výsledky své práce jako možné řešení a hlavně „jako podnět k dalšímu zamýšlení nad nezastíranými nejasnostmi“. Rozhodně se mu však podařilo zřetelně popsat a v různých souvislostech objasnit „hybné síly historického vývoje za římského císařství“.

Karel Kurz

NICOLE LANÈRÈS, *Les formes de la phrase nominale en grec ancien. Etudes sur la langue de l'Iliade, I- II*. Paris – Lille, Université Denis Diderot (Paris VII) – Université Charles de Gaule (Lille III) 1994, 702 s.

Obsáhlá dvoudílná studie o jmenných větách v Íliadě vznikla na základě disertační práce, vedené prof. M. Casewitzem a obhájené Nicole Lanèresovou v roce 1992 na Université-Paris VII. Na rozdíl od svých předchůdců,¹ kteří dospěli k definici nominálních vět jakožto vět neslovesných atributiv-

¹ E. BENVENISTE, *La phrase nominale*, BSL 46, 1950 (= *Problèmes de linguistique générale I*, Paris 1966, 151-167; J. LASSO DE LA VEGA, *La oración nominal en Homero*, Madrid 1955; CH. GUIRAUD, *La phrase nominale en grec d'Homère à Euripide*, Paris 1962; ID., *Nouvelles réflexions sur la phrase nominale*, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung (ZVS) 1976, 1-7.

ních,² vyjadřujících obecně platné výroky a bez vztahu ke kontextu,³ pojímá N. L. nominální věty mnohem šířeji. Na základě srovnání s jinými jazyky, a to i neindoevropskými, řadí k nominálním větám také věty neatributivní a atributivní věty aktualizované.⁴

V historickém exkursu (12-68) N. L. ukazuje, že na "objevení" jmenných vět bylo třeba čekat téměř až do 20. st.: Delbrück⁵ a později Brugmann zkoumali skr. konstrukce typu *kvā sūnyaḥ ~ kde (je) slunce*, které nelze považovat za věty eliptické (tj. s vypuštěným sémanticky oslabeným slovesem *býti*), nýbrž za svébytné konstrukce (Meillet), které existovaly již před oslabením slovesa *býti* ~ **es-* ve sponu (původně představovalo **es-* autonomní plnovýznamové sloveso s významem *existovat*). Srovnání védštiny, staroiráňštiny apod. a ruštiny ukázalo, že v těchto jazycích jsou nominální věty živým, svébytným jazykovým prostředkem, kdežto v jiných jazycích, např. v latině, francouzštině, novořečtině (a také v češtině) se vyskytují jen okrajově (např. *omnia praeclara rara*). Proto se jmenným větám věnuje v bohemistických příručkách jen minimální pozornost. Havránek považuje za nominální jednočlenné věty typu *Dobrou noc! Zajímavé. Pozor na vlak!*, kdežto Šmilauer a Grepl – Karlík pracují s pojmem jmenný přísudek beze spony, vyjadřující zejm. přísloví, průpovědi a obecně platné výroky, typu *Mlčeti zlato, mluvití stříbro, Sliby chyby*, ale také hesla, nápisy typu *Zápis denně* nebo konstrukce s predikativy *Hanba na to pomyslet*.⁶

Vlastní práci začíná autorka podrobnou analýzou (147-316) jednočlenných, dvoučlenných, trojčlenných a čtyřčlenných jmenných vět, věnuje pozornost rozvíjejícím větým členům (tzv. *expansions*) se vztahem k podmě-

² Ve francouzské terminologii *atributivní* označuje substantivum či adjektivum, které se vyznačuje kongruencí se subjektem (např. E 304 μέγα ἔργον ~ *úkol [je] veliký*), na rozdíl od predikátového substantiva, které je v genitivu, v dativu nebo v předložkové vazbě, viz př. X 299 v pozn. 4. N. L. se přitom dopouští jistě nedůslednosti, protože oba termíny – predikát a atribut – používá promiscue (např. s. 190, 192). Francouzský termín *atributivní* tedy neznamená *přívlastkový*, jako tomu je v české terminologii.

³ Např. Soph. Phil. 476 τὸ τ' αἰσχροὺν ἔχθρὸν καὶ τὸ χρηστὸν εὐκλεές ~ *jak hanbnost (je) odporná, tak šlechtmost (je) přínášející slávu*.

⁴ Např. X 299 ἄλλ' ὁ μὲν ἐν τείχῃ ~ *ale on (je) uvnitř hradeb* (věta neatributivní), Ω 396 τοῦ γὰρ ἐγὼ θεράπων ~ *neboť (jsem) jeho služebník* (věta atributivní aktualizovaná – 1. os. sg.).

⁵ K. BRUGMANN, *Abrégé de grammaire comparée des langues indo-européens*, Paris 1905; B. DELBRÜCK, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, Strasbourg 1893-1900; A. MEILLET, *La phrase nominale en indo-européen*, Mémoires de la Société Linguistique (MSL) 14, Paris 1906-1908, 1-26.

⁶ *Příruční mluvnice češtiny* (Praha 1995) ani *Mluvnice češtiny 3. Skladba* (Praha 1987) se o této problematice nezmiňují.

tu, k predikátu či k celé větě, zjišťuje, že nominální věty nepřipouštějí negaci μή, nýbrž pouze οὐ, zkoumá funkci slovosledu. U vět nominálních atributivních konstatuje preferenci pořadí predikát ~ subjekt, zatímco ve větách se sponou je v epické řečtině častější pořadí opačné (s.303). Slovosled tu přestává být jen záležitostí stylistiky a nabývá syntaktické funkce.

Jednočlenné nominální věty mohou mít v jádru substantivum typu χρή, χρεώ, ανάγκη, μοῖρα, νέμεσις. Pokud jsou však tato substantiva doprovázena infinitivem (s. 164, I 309 χρή μὲν δὴ τὸν μῦθον ἀπηλεγώς ὀποειπεῖν ~ *potřeba jest, bych mínění své vám do očí řekl*), může být tato konstrukce interpretována i jako dvoučlenná věta, kde infinitiv je chápán jako podmět (*řící /je/ třeba*). Dvoučlenné věty, které jsou mnohem frekventovanější, lze formálně rozdělit do čtyř skupin podle toho, jak je vyjádřen predikát: genitivem, dativem, adverbium či předložkovou vazbou, atributem, např. Δ 13 Ἄλλ' ἤτοι νίκη μὲν ἰ ἀρηιφίλου Μενελάου ~ *avšak vítězství (je), jak patrnou u Meneláa, Areovi drahého*. Pro určení, že se jedná o nominální dvoučlennou větu, a ne o syntagma složené ze substantiva a genitivu adnominálního, má zásadní význam výskyt pauzy mezi oběma členy, v eposu představované cézuroou nebo dierezí. Proto je v Δ 13 genitiv pokládán za predikativní.

Nominální věty trojčlenné a čtyřčlenné obsahují kromě jádrových členů (subjektu a predikátu) jeden nebo dva členy rozvíjející, např. X 453 ἐγγύς δὴ τι κοκὸν Πριάμοιο τέκεσσι ~ *nebezpečí (je) blízko pro Priamovy děti*. Toto dělení však nesleduje zcela přesná kritéria, jak dosvědčují doklady, které jsou citovány v obou kategoriích (viz Δ 90 uvedené mezi tříčlennými i mezi čtyřčlennými větami, s. 204 a 225).

Ve třetí části (325-532) analyzuje N. L. jednotlivé typy nominálních vět ve dvou druhých textu, s nimiž běžně francouzská lingvistika pracuje: ve vyprávění (řecit) a v diskurzu (= text, mající povahu mluvních událostí, např. konverzace či proslov). Ač se nominální věty podle Benvenista objevují pouze v diskurzu, N. L. přesvědčivě prokázala jejich výskyt i ve vyprávění. To však odporuje Benvenistovu názoru jen zdánlivě, protože vyprávění se může jevit jako specifická forma diskurzu, v němž se mluvíci pokouší zakrýt svoji přítomnost. Přítomnost hlavního mluvčího v *Iliádě*, tj. Múzy (aoidos je jen prostředníkem, nástrojem) se ve vyprávění projevuje v různých vysvětlivkách a hodnoceních, k nimž patří i přirovnání a exklamativní věty, které mají často formu věty nominální (s. 359). Tak se stává nominální věta jedním z implicitních příznaků přítomnosti Múzy, tj. mluvčího ve vyprávění.

Podle N. L. mohou být nominální věty i aktualizované, tj. mohou obsahovat i temporální (např. adverbia času), modální (vyplývající z kontextu, vyjadřované lexikálními prostředky anebo intonací) či jiné indikace, jež uvádějí jejich obsah do vztahu ke kontextu, viz pozn. 4. Nelze tedy stavět do protikladu nominální věty aktualizované a obecně platné výroky (jež jsou atemporální a apersonální), neboť oba typy tvoří opačné extrémy kontinua, v němž se nacházejí věty s různým stupněm aktualizace.

Poslední, čtvrtá část (533-666) je věnována vztahům mezi větami s ěstí a větami nominálními. Sleduje prvky jejich podobnosti v rovině morfo-syntaktické, sémantické a enunciativní, zabývá se problémy variace a invariace v 1., 2. a 3. osobě, odhaluje dvojí strukturaci ěstí jakožto ěstí dějového a nedějového, zabývá se analýzou času a modu, věnuje pozornost sémantické problematice ěstí ve funkci spony a otázkám spojeným s virtualitou.

Ekvivalentem ěstí je v nominálních větách pauza, jejíž důležitost odhalil již Benveniste. Přes podobnost nominálních vět a vět s ěstí v rovině morfo-syntaktické, sémantické i funkční, existuje mezi nimi rozdíl na úrovni enunciativní strategie: věty s ěstí jsou striktně informativní, kdežto věty nominální vyjadřují pomocí pauzy doprovázené různou intonací subjektivitu mluvčího (radost, hněv, lítost). Věty s ěstí označují *návrat k realitě* po vyjádření eventuality, potenciality či irreality, zatímco věty s pauzou se vyskytují po těchto modalitách jen výjimečně a vždy preferují enuciální perspektivu před realitou asertivity. Kromě toho se v některých výpovědích ěstí nikdy nevyskytuje (např. věty s $\chi\rho\acute{\eta}, \acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\gamma\kappa\eta, \mu\omicron\iota\pi\alpha, \acute{\alpha}\lambda\iota\sigma\alpha$), jiné výpovědi naopak nikdy nemají formu nominální věty (např. $\theta\acute{\epsilon}\mu\iota\varsigma \acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\iota}$). Odvážným tvrzením je názor, že ěstí nese v Íliadě vždy náznak plnovýznamovosti, což se projevuje právě sémantickým rysem «realita». Jestliže se pauza jeví jako příznaková v oblasti enunciace, pak je ěstí příznakové v oblasti asertivity.

Závěrem se autorka zamýšlí nad postupným zánikem nominální věty v koiné a pozdější řečtině a naznačuje možnost, že k tomu mohla přispět i ztráta orálního charakteru jazyka, pro něž jsou jmenové věty typické.

Monografii uzavírá obvyklá řada praktických indexů a seznam literatury, seřazený tematicky. Index citátů z Íliady by mohl být užitečnější, kdyby autorka uváděla i stránky, kde o nich pojednává.

Práce N. L. je vysoce zajímavá, a to nejen pro grécisty, ale i pro bohemisty a ostatní jazykovědce, protože velmi komplexním způsobem zpracovává problematiku, jíž byla dosud věnována menší pozornost; je napsaná velmi fundovaně a s velkým rozhledem, nabízí některá zcela nová řešení, podložena bohatou excerpcí a detailními rozbory.

Dagmar Muchnová

M. Balme – G. Lawall, *Athenaze, An Introduction to Ancient Greek, revised edition, Student's Book I + Teacher's Handbook I*. New York – Oxford, Oxford University Press 1990, 269 + 109 str.

Učebnice řečtiny, která vznikla ve spolupráci Angličana M. Balma, autorka její starší verze, a profesora massachusettské university v Amherstu

G. Lawalla, je určena pro studenty gymnázií i pro univerzitní studenty začátečníky.

Zajímavou inovací, která tuto učebnici odlišuje od mnoha jiných příruček, je použití souvislého vyprávění, jehož etapy slouží jako vstupní texty k jednotlivým lekcím.¹ Fiktivní, sociálně zabarvený příběh o rodině rolníka Dikaiopolida (jméno vypůjčené z Aristofanových *Acharňanů*), jež žije v malé vesnici nedaleko Athén, se odehrává těsně před vypuknutím peloponéské války, na podzim roku 432 př. n. l. Student se seznamuje s jejich každodenním životem, dovídá se o jejich výpravě na Dionýsia do Athén, účastní se cesty do Epidauru. K základnímu příběhu jsou v pozdějších lekcích doplněny krátké mytologické a historické texty, převyprávěné podle Odysseie a Hérodota. Ale i základní text je volen tak, aby poskytoval příležitost pro historicko-kulturní vyprávění (např. při cestě kolem ostrova Salamíny starý námořník vypráví o své účasti v řecko-perských válkách).

Každá lekce začíná novými slovíčky, následuje úvodní text, rozdělený na menší úseky opatřené poznámkami a dalšími slovíčky, která nejsou určena k memorizaci. Autoři se nevyhýbají ani občasnému užívání neznámých gramatických tvarů, které překládají v poznámkách jako idiomy. Po výkladu gramatiky s několika málo tradičními cvičeními (včetně překladů do řečtiny) následují zajímavé anglicky psané články o řeckých reáliích, jež se vztahují alespoň vzdáleně k úvodnímu textu. Učebnici ožívují velmi kvalitní a instruktivní plány a mapky (např. plán Athén, plán bitvy u Salamíny), fotografie a reprodukce výjevů z řeckých nádob. Lekce jsou uzavřeny dalším souvislým textem, doplněným slovíčky a otázkami, ověřujícími porozumění textu. Každá lekce obsahuje také tzv. *Word study*, tj. vysvětlování etymologie anglických slov převzatých z řečtiny a souvisejících s textem.

Učebnice je uzavřena třicetistránkovým přehledem probrané gramatiky s odkazy na lekce, v nichž je příslušný jev probírán, řecko-anglickým, anglicko-řeckým slovníkem a indexem.

Výklad gramatiky postupuje značně pomalu, v 16 rozsáhlých lekcích, které tvoří první díl, se studenti sice naučí téměř celou morfologii jmen, ale ze slovesných způsobů není probrán ani optativ a konjunktiv a z časů ani futurum a perfektum. Také syntaxi je věnována jen minimální pozornost.

Kromě této "studentské" učebnice existuje i příručka pro učitele, která obsahuje podrobné výklady ke každé lekci. Jsou tu uvedeny anglické překlady řeckých textů (celkem zbytečné, pokud není učebnice míněna jako učebnice pro samouky) včetně komentáře, klíč ke všem cvičením, stručná bibliografie k reáliím a komentář k nim. Vítané jsou informace o provenienci ilustrací a reprodukcí z řeckých nádob.

¹ Souvislý příběh, podle mého soudu čtenářsky vděčnější, je použit také v učebnici *Thrasymachos*, o níž referuje v tomto čísle Aurigy B. Krylová.

Druhý díl (zatím ještě nevyšel) má obsahovat další příběhy Dikaiopolidy rodiny a postupný přechod k autentické řečtině.

Struktura a obsah učebnice odpovídají základnímu cíli, který si autoři vytyčili: naučit studenty co nejrychleji a bez přílišné námahy číst řecký text. Texty se snaží svým obsahem získat a udržet pozornost studenta, je kladen důraz na realie, na základy mytologie, historie, umění, literatury a (v druhém díle) i filozofie. Zájem o gramatiku je odsunut do pozadí, výklad je maximálně zjednodušený, ale přehledný a výstižný, historicko-gramatické poznámky jsou silně omezeny. Celkovým zaměřením se tato učebnice blíží současnému trendu frankofonních a anglofonních učebnic, její cvičení jsou však méně vynalézavá a výběr textů i způsob výkladu ji řadí spíše k učebnicím pro gymnazisty než pro vysokoškoláky.

Dagmar Muchnová

C. W. E. PECKET – A. R. MUNDAY, *Thrasymachos*. Učebnice starořečtiny. Z angličtiny přeložil O. Prokop. Praha, OIKOYMENH 1995, 352 str.

Anglická učebnice *Thrasymachos* je stejně jako dvě nejčastěji používané učebnice české (HNÁTEK – TRNKA A KOL., Praha 1950, 1969, 1993 a FÜRST, Praha 1939) původně určena studentům středních škol a klade si za cíl především připravit je k četbě originálních řeckých textů. Tomuto záměru odpovídá jak celková koncepce učebnice, tak cvičné texty, zvolená slovní zásoba i rozsah gramatických výkladů. Učivo je rozloženo do třiceti lekcí, které by podle plánu autorů měly být probrány během přibližně dvou let.

Každá lekce se skládá z jednoho či dvou úvodních textů, přehledu probíraného tvarosloví, cvičení a slovní zásoby, přičemž cvičení a slovíčka jsou zařazena ve zvláštních oddílech mimo vlastní "jádro" lekce. Toto uspořádání, které je pro nás dnes poněkud nezvyklé (vyčlenění slovíček do zvláštního oddílu však bylo poměrně běžné i ve starších českých učebnicích – objevuje se např. ve výše jmenované cvičebnici Fürstově), vychází mimo jiné i z toho, že úvodní texty tvoří cyklus na sebe navazujících příběhů.

V člancích lekcí 1-15 rozmlouvá řecký chlapec Thrasymachos s mytologickými hrdiny, s nimiž se setkává na své snové cestě do podsvětí, ve druhé části knihy naslouchá, rovněž ve snu, Homérovu vyprávění o Odysseových cestách. Úvodní texty představují jeden z největších přínosů učebnice, protože se v nich autorům podařilo velmi dobře skloubit snahu dostatečně procvičit vykládané gramatické jevy a v co největším rozsahu umožnit studentům pracovat se souvislými texty, které by byly zajímavé i po stránce obsahové a poutavou formou by je seznamovaly s některými antickými mýty a

reáliemi. Texty, psané velmi dobrou řečtinou, poskytují mnohem komplexnější pohled na jazyk, než jaký mohly zprostředkovat izolované cvičné věty užívané v tradičních učebnicích, a tím, jak jejich náročnost s rostoucí znalostí gramatiky stoupá od velmi jednoduchých dialogů úvodních lekcí k poměrně náročným vyprávěním, v nichž se v závěru učebnice stále častěji objevují parafráze homérského textu i přímé citáty z něj, umožňují plynulý přechod k četbě řeckých originálů. Na druhé straně však zařazení dialogů už od samého počátku knihy klade v několika prvních lekcích relativně velké nároky na tempo postupu v gramatice (např. v první lecei se probírá člen, první a druhá deklinace a ind. praes. act. nestažených samohláskových sloves a slovesa být). Kromě úvodních článků jednotlivých lekcí obsahuje *Thrasymachos* několik ukázek z originálních textů a jako zpestření i čtyři novodobé překlady anglických lidových písní do řečtiny.

Pasáže týkající se mluvnické v souladu s celkovou koncepcí učebnice omezeny na nutné minimum. Jistě nelze autorům vytýkat, že při přednostním zaměřením na četbu nechťejí studenty zatěžovat nadměrným teoretizováním, přílišná stručnost však někdy může gramatickým výkladům ubírat na pochopitelnosti, zvláště pokud není věnována dostatečná pozornost souvislostem jevů. Jako příklad uveďme výklad o třetí deklinaci, obsahující kromě rozsáhlého přehledu výjimek (do něhož jsou zařazeny např. i vokativy rovnající se kmeni) jen tabulky paradigmát rozdělených podle zakončení kmeny, které se student v podstatě musí naučit zpaměti, ačkoli by mu uvedení základních podob koncovek a jednoduchý výklad hláskových změn, k nimž dochází na švu jednotlivých kmenů a koncovek, výrazně ulehčily práci. Dalším přílišným “zjednodušením” je fakt, že autoři nerozlišují krátké a dlouhé α , což může, zvláště při výkladu první deklinace, působit potíže při pochopení polohy přízvuku a změny $\alpha \rightarrow \eta$. Tyto mezery jsou v české verzi velmi dobře vyplněny překladatelskými poznámkami pod čarou, které v maximální možné a pro účely *Thrasymacha* dostatečné míře uvádějí původ tvarů a dodávají tak chybějící souvislosti. Pokud jde o syntax, je velmi dobře, byť stručně, vyložena funkce indikativu slovesných časů a předností je i to, že výklad souvětí a ekvivalentních struktur je členěn především podle kritérií sémantických, nikoli pouze formálních, což umožňuje komplexnější pochopení syntaktických jevů a jejich vzájemných souvislostí. Tak např. v kapitole “účel” se hovoří nejen o vedlejších větách účelových, ale i o účelovém užití participia futura, vzažných vět s indikativem futura či infinitivu po slovesech $\delta\acute{\iota}\delta\omega\mu\iota$, $\lambda\alpha\mu\beta\acute{\alpha}\nu\omega$, $\alpha\acute{\iota}\rho\omicron\upsilon\mu\alpha\iota$, $\pi\acute{\epsilon}\mu\pi\omega$ a $\phi\acute{\epsilon}\rho\omega$. Na druhé straně zde zcela chybí vysvětlení užívání slovesných způsobů a český čtenář bude pravděpodobně postrádat i souvislejší výklad o funkci participií či o vazbě akuzativu a nominativu s infinitivem. Rovněž oddělení výkladu o mediu a passivu i u prezentního systému nepůsobí právě vhodně.

Souhrnně řečeno, mluvnické přehledy tohoto rozsahu mohou dobře posloužit pro první seznámení s řeckou gramatikou, což také pravděpodobně

bylo záměrem autorů, ale k jejímu důkladnému pochopení bude zřejmě nutno doplnit znalosti získané studiem *Thrasymacha* užíváním gramatické příručky. Kromě výše zmíněných morfologických přehledů, které jsou součástí jednotlivých lekcí, je veškerá probíraná gramatika shrnuta ve speciálním oddílu v závěru učebnice. Vzhledem k tomu, že se tvaroslovné pasáže tohoto souhrnu téměř neliší od dílčích tabulek zařazených v “jádro” lekcí, je otázkou, zda nebylo možno vyhnout se tomuto opakování a stejně jako u probíraných jevů syntaktických i případě tvarosloví odkazovat na příslušné pasáže gramatického souhrnu.

Velkou předností *Thrasymacha* oproti dosud užívaným učebnicím je zpracovaný systém cvičení, inspirovaný metodikou výuky živých jazyků. V jednotlivých lekcích se procvičuje probíraná mluvnice i slovní zásoba, přičemž se postupuje od doplňování přízvuků přes úkoly tvaroslovné až po syntax, která je ve shodě s moderními trendy ve výuce živých jazyků procvičována především aktivně, tj. pomocí překladů do řečtiny či hledáním jiných variant vyjádření obsahu zadané řecké věty. Většina studentů sice starořečtinu nikdy aktivně užívat nebude, ale ukazuje se, že aktivní osvojení si gramatických principů i slovní zásoby velmi výrazně při četbě usnadňuje orientaci v textu a zlepšuje jeho pochopení. Některé z vět a textů pro překlad do řečtiny jsou parodií, místy velmi zdařilou, na občas chladně a příliš mentorsky působící cvičné věty tradičních latinských a řeckých učebnic. Pro většinu učitelů, kteří se s řečtinou seznámili právě jejich prostřednictvím, budou tyto věty a články jistě příjemným osvěžením, je však otázkou, jak budou některé extrémní případy – “bezmála postmoderní hříčky”, jak je nazývá překladatel (např. “*Ryba vidí nohy mužů přecházejících přes řeku a kouše do nich*”, “*Nikdo nikdy nesklíží ovoce pluhem*”, “*Achileus sice není šlechetný člověk, má ale stříbrnou přilbu*”, “*Vypil ten pes všechno mléko? Snědl všechnu sýr?*”) – působit na studenty, kteří se s parodovanými předlohami nikdy nesetkali.

Vydání českého překladu *Thrasymacha* je nepochybně přínosem pro výuku starořečtiny u nás, a to jak díky užívaným metodám, tak pro svou použitelnost. Jde o učebnici, kterou lze velmi dobře použít nejen na středních školách, jimž je původně určena, či ve školách jazykových, ale která jistě najde uplatnění i ve výuce vysokoškolské. Je vhodná především pro studenty těchto oborů, u nichž by znalost starořečtiny měla sloužit převážně k orientaci v textech (klasická archeologie, filosofie atd.), posluchačům zaměřeným filologicky či jazykovědně může dát dobré základy a poskytnout materiál k procvičení, pro detailnější seznámení s jazykem ji však budou muset doplnit studiem gramatických příruček i dalších cvičebnic.

Barbora Krylová

Učebnice latiny s odborným zaměřením jsou velmi potřebné. Mezi ně patří i tato polská příručka latiny pro veterináře. Autorka ji rozdělila do 30 přiměřeně dlouhých lekcí, v nichž podává vybrané partie latinské gramatiky: úplnou deklinaci substantiv, adjektiv, frekventovaných zájmen, stupňování adjektiv i adverbíí. Ze slovesných tvarů předkládá nejprve imperativ, dále indikativ přítomného času, imperfekta, futura, perfekta aktiva a pasiva, konjunktiv přítomného času a imperfekta aktiva i pasiva, všechna participia, konstrukce akuzativu a nominativu s infinitivem přítomného času aktiva, konstrukci ablativu absolutního, gerundium i gerundivum. Toto rozpětí je při malém počtu hodin, které autorka naznačuje, poměrně příliš rozsáhlé, zejména je-li pozornost věnována – v tomto případě velmi vhodně – i pádové syntaxi.

Jednotlivé lekce jsou uspořádány velmi přehledně a doprovází je praktický pracovní sešit s cvičeními. Odborné termíny i výrazy potřebné ve veterinární medicíně jsou podány v jednoduchých větách nebo souvětích vytvořených ad usum studijících. Do oddílu *Varia* jsou zařazovány krátké informace týkající se reálií zaměřených obecně (výklad polských slov vytvořených z latinského základu daného adjektivem *antiquus*, substantivem *Academia* apod.), životopisné medailony latinských autorů, v jejichž díle se s veterinární tematikou lze setkat, i hříčky jako křížovky apod.) Odborná látka je podána zajímavě. Součástí učebnice jsou i výňatky z latinské odborné prózy daného zaměření, které jsou jistě určeny k četbě po celkovém zvládnutí gramatiky, i když jsou řazeny už od prvních lekcí. Mezi autory jsou Vegetius, Plinius Starší, Columella, Celsus, Varro, ale i polský H. L. Bojanus.

Třebaže jsou k učebnici připojena errata, zůstaly i přesto jak v textu, tak v připojeném slovníku nekorigované tvary (str. 4 nesprávný pozitiv a superlativ adjektiva *bonus*; omyly ve slovesných stupnicích: *conferre, diffundere, infundere, flectere, reflectere, intremiscere, linere, reddere, studere, tondere, edere* a další nemilé tiskové chyby). Uvádím je proto, že by se neměly objevit v dalším vydání, kterého se učebnice jistě vzhledem k užitečnosti i potřebě dočká.

Bohumila Mouchová

TUOMO PEKKANEN – REIJO PITKÄRANTA, *Nuntii Latini I-III*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1992, 1993; Tampere 1995, 275 + 256 + 281 str.

Již od 1. 9. 1989 vysílá finský rozhlas jednou týdně v rámci cizojazyčného vysílání své zprávy v latinském jazyce. Redaktorka finského rozhlasu

Hannu Taanila je "*pater, mater et obstetrix nuntiorum*". Zprávy však připravuje střídavě prof. T. Pekkanen z univerzity v Jyväskylä a doc. R. Pitkäranta z helsinské univerzity.

S latinsky psaným zpravodajstvím se můžeme setkat i na stránkách vatikánského časopisu *Latinitas*¹ nebo v časopise *Vox Latina*,² ale toto finské živé, každý týden vysílané zpravodajství, nemá sobě rovného. Je k dispozici i na audiokazetách a nyní i v knižní podobě, v níž zahrnuje zprávy od 1. 9. 1989 do 31. 8. 1995. Vydání samo je velmi promyšlené a obsahuje vedle latinských zpráv, stojících v grafické úpravě na prvním místě, i jejich zkrácenou finskou a anglickou verzi. Jednotlivé díly doprovází předmluvy a v závěru jsou uvedeny výrazy, které jsou nezbytné k dobrému porozumění latinskému textu.³

Ten zahrnuje v první řadě nejdůležitější světové politické události spolu s politickými i kulturní událostmi domácimi. Zvláštní pozornost věnují oba redaktoři politickému dění ve svém bezprostředním geografickém okolí, tedy ve skandinávských zemích, v Pobaltí a v bývalém SSSR a nyní Rusku. Nechybí ani sportovní zprávy.

V několika případech jsme byli také předmětem jejich zvýšeného zájmu, zejména v roce 1989 při revoluci a v roce 1992 v době vzniku České republiky. Je sympatické, jak oba redaktoři podávají zprávy o finských úspěších s patřičnou hrdostí na svou demokracii, ale i to, že neskrývají ani velké problémy, pokud se jejich stát v nich ocitá. Zprávy, vysílané pro střední Evropu nyní v sobotu a v neděli,⁴ jsou věcné a svým rozsahem nepřesahují s oběma už zmíněnými překlady v knižní podobě jeden list. Jsou tedy stručné, nicméně však výstižné a dobře srozumitelné. Po jazykové stránce nejsou totiž zatíženy ani nepoměrným množstvím nových termínů, ani složitou syntaxí. Vzhledem k tomu, že jejich posluchač a nyní i čtenář zná události i odjinud, jsou novodobé latinské výrazy spíše potěšením než sebemenší záteží.

Vysílání latinských zpráv není naprosto míněno pouze jako hobby, i když není vyloučeno je vnímat i takto, nýbrž jako vážný pokus obohatit latinu

¹ *Latinitas, Commentarii linguae Latinae excolendae provehendae cura operis fundati, cui nomen Latinitas, auspice sede apostolica editi.* Autorem zpráv je po léta redaktor tohoto časopisu C. Egger.

² Redaktorem tohoto časopisu vydávaného univerzitou v Saarbrücken a autorem zpravodajství *Chronicalia* je dr. Caelestis Eichenseer.

³ Jsou to všechny lexikální jednotky, které nejsou zachyceny ve finsko-latinském slovníku, jehož autorem je A. V. Streng, *Latina-lais-suomalainen sanakirja*, Helsinky 1955², nebo které jsou obohaceny o další, novodobý význam.

⁴ Čas vysílání se jednou do roka mění; informace je možno získat latinskou nebo anglickou korespondencí na adrese: Radio Finland, PO BOX 10, FIN-00241 Helsinky.

o mluvené a slyšené slovo.⁵ Tohoto úkolu se ujali Finové, jejichž mateřský jazyk není sice indoevropský, ale jejichž kultura je evropská, má latinské kořeny, k nimž se Finové, žijící ve svém státě svorně se švédskou menšinou a Laponci, cílevědomě hlásí. Jsou součástí latinského kulturního světa od 12. stol.; z té doby je doložen jejich latinský hymnus *Ramus virens olivarum* oslavující sv. Jindřicha, který přinesl do Finska křesťanství, a zhudebněný finským skladatelem.

Knižní podoba latinských zpráv je stejně zajímavá jako jejich týdenní sledování v rozhlase. *Candidus lector* má totiž při četbě možnost znovu projít v latinském jazyce hlavní události, které změnily Evropu v r. 1989, a sledovat i další vývoj světa a zároveň obohatit svůj novodobý latinský slovník.

Finové věnují vůbec velkou pozornost latině a jejímu pěstování. O jejich rozumném a cílevědomém snažení přesvědčuje také jejich promyšleně koncipovaná série učebnic pro gymnázia.⁶ Nepřekvapuje ani to, že ve finské Jyväskylä se bude konat od 6.-13. srpna 1997 *Nonus conventus internationalis Academiae Latinitati fovendae*. Jeho prezidentem je Tuomo Pekannen, profesor klasické filologie a překladatel finského národního eposu *Kalevaly* (1835-1836) do latiny,⁷ a sekretářem (*ab epistulis Latinis*) prof. E. Palmén.

Bohumila Moučková

Z DÁVNÉ MINULOSTI LIDSTVA (Poznámky k novým učebnicím dějin starověku pro naše školy)

Poté, co byla r. 1993 vydavatelstvím Práce publikována školní příručka dějin starověku z pera známého autora VÁCLAVA MICHOVSKÉHO (*Dějepis, díl 2*), dostala česká základní a střední škola další tři učebnice, jež si zaslouží pozornost z hlediska své didaktické a informační hodnoty.

⁵ Lze jenom litovat, že v současné době lze zprávy zachytit pouze pomocí satelitu, což není pro každého našeho zájemce snadné.

⁶ M.-L. KALLELA – U. PAANANEN – E. PALMÉN, *Ad fontes I*, Helsinki 1991 (Gramatika, cvičení, slovník, 260 str. + reálie s kresbami, fotografie, články, 145 str.); na autorství II. dílu z r. 1982 se podílel navíc T. OKSALA (219 + 325 str.), III. díl z r. 1983 (341 + 155 str.). Nejde pouze o rozsah, ale i o koncepci, která je hodna napodobení, a v první řadě o solidní technické provedení.

⁷ *Kalevala Latina*, Societas Kalevalensis, Helsinki 1986. T. Pekannen také upravil některé Horatiovy ódy v době 2000. Horatiova výročí pro *Variationes Horatianae jazzicae*, které byly vydány na kompaktním disku (Provedení Reine Rimon & her Hot Papas).

Knihy PAVLA AUGUSTY a FRANTIŠKA HONZÁKA *Dějiny starověkého Řecka a Říma* (Praha 1994, 107 str.) je určena pro 2. stupeň ZŠ a nižší ročníky víceletého gymnázia. Zpracování a rozvržení materiálu je celkem promyšlené. Každá otázka se probírá na dvou sousedních stránkách a pod textem je umístěna obrazová příloha (ilustrovali Dagmar Ježková a Jiří Petráček), což vyvolává nejenom estetický požitek, ale zvyšuje i všestrannou názornost výkladu. Kniha se dobře čte a napomáhá žákům snáze si zapamatovat probírané učivo.

První část učebnice (Řecko) lze rozdělit na tři velké dějinné úseky – rané Řecko a formování městských států (s. 4-15), epocha rozkvětu těchto států a jejich boj s Perskou říší (s. 16-39) a období vzestupu Théb a Makedonie a vzniku helénistického světa (s. 40-50). Vyvážená struktura dává možnost i začátečníkům snadno poznat základní otázky antických dějin a pochopit jejich historické souvislosti.

Úvodní stránky učebnice jsou právem věnovány Krétě a Mykénám, “bohatým zlatem”; hlavní nití je tu výklad o vzniku vyspělé civilizace v egejské oblasti a současném rozkvětu řemesel a obchodu. Nelze se však ztotožnit s konstatováním o růstu krétské velmoci již od let 2 500 př. n. l. (její rozmach se datuje asi do 18. až 15. stol. př. n. l.). Je třeba podat výklad o širokých kontaktech Kréty s Kykladami, pevninským Řeckem, Egyptem i Východem, což ovlivňovalo růst této velmoci. Lineární písmo B přestalo již být záhadou a konstatování, že ze setkání Achajců s Kréťany vyrostla velmi vyspělá kultura krétsko-mykénská (s. 7), nezní přesvědčivě; totéž platí o charakteristice dórské invaze, která se nevedla podle stereotypního scénáře a nerozvíjela se pouze díky železné zbraně.

Stručnou, avšak zajímavou pasáž o Olympu bych doplnil aspoň zmínkou o tom, jak se formovaly a rozvíjely náboženské poměry v Řecku a jak je odrážela mytologie v literatuře a umění. Formulace “věk bohů a héroů” (s. 10) by se měla opravit na “svět bohů a héroů” a příslušný výklad by měl předcházet výkladu o olympských božstvech.

“Temná staletí” jako spojovací článek mezi egejskou civilizací a archaicou řeckou epochou jsou v učebnici interpretována jako doba dórské expanze a primitivní období, kdy znalost písma upadla v zapomnění (s. 12-13). Ve vědecké literatuře se však hovoří i o pokračující kontinuitě v rozvoji Řecka, a pokud se mluví o jistém regresu, pak pouze v určitých oblastech.

Kapitolou “Velká kolonizace” (s. 14-15) vstupujeme do archaickeho období, do epochy formování městských států, městské revoluce, zápisu zvykového práva, vzniku rané tyranidy a období velké řecké kolonizace. Řekové, konstatují autoři knihy, měli rádi “přehlednou obec”, a když chudá země už nedokázala uživit lidi, v poměrně krátké době jsou zakládány stovky nových řeckých osad na všech stranách tehdy dostupného světa, a to na ostrovech v Egejském moři, na Sicílii a v jižní Itálii, na pobřeží Černého i Azovského moře, v deltě Nilu, v podhůří Kavkazu i dnešní jižní Francii

(Marseille). Doufám, že pojmy Azovské moře a podhůří Kavkazu jsou zde použity metaforicky. Závažnějším nedostatkem však je absence informací o příčinách kolonizačního pohybu, o jeho hlavních směrech (ty nejsou zachyceny ani na mapce), o celkovém charakteru kolonizace či o roli delfského chrámu v jejím rozvoji.

V kapitole o Spartě (s. 20-21) perioikové, “příbuzní Spartanů”, nejsou blíže charakterizováni; mapka o peloponnéské válce k této kapitole nepatří. Nemluví se ani o ovládnutí Messénie Spartanů. Otázka o rozvoji athénské ústavy (s. 22-23) potřebuje širší charakteristiku, vynechán je v tomto kontextu Kleisthenés. Když mluvíme o kategorii metoiků, musíme sledovat i jejich právní postavení. Činnost Drakonta, Solóna a Peisistrata je třeba uvést v chronologickém sledu.

Kapitoly věnované řecko-perským válkám srozumitelně rekapitulují perskou expanzi a vítězný boj Řeků za svou vlast (s. 24-27). Nejasná však zůstává otázka, proč po bitvě u Platají a Mykalé (479 př. n. l.) byl uzavřen mír až r. 449 př. n. l. Je nutno k tomu připojit i závěr o příčinách vítězství Řecka nad perskou veleříší. Co se týče dalšího rozvoje Řecka, autoři se v této etapě zaměřují na Periklea a peloponnéskou válku (s. 28-29). Mluví se zde sice o peloponnéském spolku, jenž vznikl již v době archaické, není zde však zmínka o 1. athénském námořním spolku; schází i charakteristika těchto spolků a objasnění příčin, které vedly k napětí a konfliktu mezi nimi.

Pomineme-li zajímavé kapitoly o reáliích, umění, literatuře, sportu a diavadlu, zaujme zpracování otázky vzestupu Théb a Makedonie, které do té doby na politické scéně starověku nehrály významnější roli (s. 40-43); na tuto partii navazuje již závěrečná informace o řeckých dějinách – tažení Alexandrovo a formování helénistických říší (s. 44-47). Součástí učebnice je přitažlivá obrazová příloha o sedmi dívech světa a chronologická tabulka (srov. s. 106 – chronologie Říma). Výklad shrnuje současné vědecké poznatky, zatímco o bojích diadochů a o vzniku helénistických států se píše poměrně nekonkrétně.

Dějiny Říma jsou zpracovány podle ustálené chronologické tradice: Řím královský, republikánský Řím, principát, dominát a pád římské říše. Setkáme se tu však i s netradiční kapitolou o Ježíši Kristu (s. 86-87). Chvályhodná je i snaha podat přehled římské ústavy a sociální struktury (s. 56-57). I v této části učebnice však postrádáme výklad o přírodním prostředí, o italské fauně a flóře, o nerostném bohatství apod.

Zajímavě jsou koncipovány kapitoly o bojích Římanů s jejich sousedy, s Gally, Samnity, Latiny, s Pyrrhem a s Kartágem (s. 58-69). Jsou zde i přitažlivé mapky, chybí však ukázky z antických autorů. Pasáž o dobytí Korintu Římem vyznívá mlhavě a nedočteme se zde nic o podrobení celého Řecka Římany.

Nemám námitek k interpretaci reformátorské činnosti bratří Gracchů a následných občanských válek v Římě. Avšak charakteristika Sullovy dikta-

tury není uspokojivá (s. 74-75), neboť je třeba konkretizovat podstatu politického pozadí této diktatury, důsledky proskripce a Sullův zásah do římské ústavy. Stejně tak ani interpretace prvního triumvirátu není zcela přesná (s. 76). Bylo by užitečné ukázat, jak se Caesar dostal na vrchol politického života římské republiky a čím podstatným se lišil druhý triumvirát od prvního. Rovněž měla být důkladněji charakterizována podstata principátu (ve vztahu k pojetí slova "princeps", jehož význam se v první řadě vztahuje, jak známo, na prvenství v senátě).

Nesouhlasím dále s autory v označení a rozdělení kapitol "římská kultura" (s. 80-81) a "římská civilizace" (s. 82-83). Větší chybou je však zařazení Cicerona a Caesara a dokonce i Plauta až za informaci o Vergiliově, Horatiovi a Ovidiovi.

Mapka o obchodu v Středomoří není sice tak důkladná jako ve známých publikacích o Římu (srv. např. *Kulturgeschichte der Antike*, 2. Rom 1982, s. 292-293; R. HOŠEK – V. MAREK, *Řím Marka Aurelia*. Praha 1990, s. 120-121, 136-137), ale je pro děti přístupnější a tudíž i názornější. Pozitivním je v učebnici exkurs o odkazu římské kultury (s. 98-99) a také o českých zemích v římské době (s. 100-101).

Učebnice P. Augusty a F. Honzáka dává ve svém celku možnost zajímavého pohledu na svět dějin a kultury antického starověku a je přitažlivá i díky své estetické formě. Informace kulturního rázu v ní mají určitou převahu nad informacemi politicko-hospodářskými, což dává učiteli možnost rozpracovat otázky spadající do tohoto rámce.

Další knihou je druhé vydání známé středoškolské učebnice profesora PAVLA OLIVY *Dějiny starověkého světa* z r. 1992 (Praha 1994, s. 53-151). V příloze jsou připojeny barevné mapky, ilustrativní materiál upozorňuje na významné hmotné památky antické civilizace a jsou zde uváděny i ukázky ze spisů antických autorů, třebaže jen v malém rozsahu.

Část knihy o dějinách Řecka (s. 53-101) podává v pěti kapitolách stručnou analýzu politického, sociálního, hospodářského a kulturního rozvoje městských států. První z těchto kapitol je věnovaná egejské civilizaci, další tzv. temnému období Řecka (homérskému Řecku), po němž následují epochy archaická, klasická a helénistická. Výklad v nich podaný je kvintesencí výsledků moderní vědy sledující dějinný rozvoj Řecka. Stejně jako v prvním vydání učebnice jsou na okrajích uvedena orientační hesla, což napomáhá žákům při celkové orientaci.

V kapitole *Klasické období* (s. 72-89) si však musí učitel – či žák – poradit sám a vytvořit si logický můstek historického vývoje Řecka v tzv. padesátiletí k peloponéské válce. Otázka o hegemonii Sparty, Théb a Makedonie je podána v žákům přístupných souvislostech; v paragrafu o kultuře klasického Řecka chybí výklad o náboženských poměrech (srov. s. 70-71, 101).

Dějiny Říma jsou i zde zpracovány podle klasického schématu – od počátků Říma až do pozdního císařství (s. 102-151). Stejně jako v předchozí části je i zde uváděn materiál konkrétně a srozumitelně. Nejdříve se seznámíme se složitou etnickou situací na území Itálie v tzv. královské době. Období rané republiky je charakterizováno politickým rozmachem Říma. Vznik římské říše autor právem spojuje s bojem Říma s Kartágem o ovládnutí západního Středomoří a s římskou expanzí v Illyrii a Makedonii. Charakteristika soudobého římského hospodářství však vyžaduje širší analýzu – považují za nutné připojit výklad o vilách a řemeslech a zdůraznit rostoucí význam otroctví, jež nabývalo už v době punských válek své římské klasické formy.

Kapitola o krizi a pádu republiky odhaluje příčiny napjaté vnitřní situace v římské říši, líčí vývoj boje o záchranu demokracie, popisuje další expanzi Říma na území Afriky, Gallie, Británie a Malé Asie, povstání otroků a vývoj tehdejších diktatur a triumvirátů. Závěrem je připojen exkurs o římské kultuře republikánské doby.

Další kapitoly učebnice jsou věnovány ranému a pozdnímu císařství (principátu a dominátu). Jsou zde zdůrazněny hlavní historické epochy, a to doba Augustova, juliovsko-klaudiovská dynastie, dynastie Flaviovců, doba adoptivních císařů, Severovců a krize říše ve 3. stol.; ve výkladu pozdní antiky jsou zdůrazněny Diokletianovy a Konstantinovy reformy jako základ vývoje říše ve 4.-5. stol. Text učebnice uzavírají dvě zajímavé partie o kultuře římského impéria (s. 138-145, 149-151).

Další alternativní učebnicí dějin a kultury antického starověku je kniha VÁCLAVA MARKA a RADISLAVA HOŠKA *Historie, 2. Pravěk, starověk* (Praha, Scientia 1995, 142 str.), určená pro základní školy a víceletá gymnázia. Kniha je vybavena bohatým ilustrativním materiálem, mapkami, chronologickými tabulkami, rejstříkem a ukázkami z antických písemných památek.

Po úvodním paragrafu o zeměpisné charakteristice Řecka hovoří autor (R. Hošek) o nejstarších dějinách Kréty a Peloponnésu, o vzniku náboženských představ u Řeků a o zániku mykénské kultury. Další kapitola je věnovaná "temným věkům", mořským národům a první řecké kolonizaci. Je v ní také podán výklad o hlavních rysech kmenových kultur, o Homérových eposech a Hésiodových básních. Důležitá je i otázka úrovně řemesel a práce v tomto období.

Kapitola o archaickém Řecku (s. 21-34) se věnuje otázce vzniku městských států. Všestranně se tu charakterizuje spartský stát, přičemž se zdůrazňuje zvláště jeho vojensko-aristokratická podstata. Další složkou obsahu kapitoly je velká řecká kolonizace, její průběh a historický význam. Zde by bylo žádoucí více zdůraznit historický význam kolonizačního procesu jak pro Řecko, tak i pro okrajový svět. Důležitým jevem je vznik prvních zákoníků a rané řecké tyranidy. Popis vzniku athénskému městského státu se opí-

rá o sled těchto událostí: Théseova královláda, vyhlášení Drakontových zákonů, Solónovy reformy a tyranis Peisistratova. Kleisthenovy reformy, jež jsou tradičně chápány jako závěr složitého utváření athénské polis, stejně jako počátky řecké filozofie jsou zařazeny do kontextu klasického období (s. 35-36).

Další kapitola učebnice vede čtenáře logickou cestou od počátků řeckoperských válek přes jejich průběh a růst athénské námořní říše vedené Perikleem ke konfliktu této říše se Spartou (k peloponéské válce). V následující kapitole o kulturním rozkvětu Řecka se dozvídáme kromě jiného o vývoji dramatu, sochařství, malířství, filozofie a lékařství. Zpracování další historie řeckého světa je podáno jen velice stručně (s. 52-55). Oprávněnou pozornost však budí partie o náboženství, filozofii a kulturním životě v Alexandrii.

Rovněž dějiny Říma jsou koncipovány ve snaze dát žákům co nejobsáhlejší znalosti o formování, rozvoji, krizi a zániku římské říše, jejich vynikajících osobnostech a o vztazích Říma se středomořským a okolním evropským světem. Tak po úvodních výkladech o zeměpisu Itálie, původu jejího jména a příchodu Indoevropanů na její území se autor (V. Marek) věnuje Etruskům, jejich původu, hospodářství, rozkvětu politické moci a jejich vztahům s Řeky a Kartágiňany; relativně podrobně se dovídáme o etruském náboženství a o úpadku etruské moci (s. 65-69). Založení Říma a královská doba jeho dějin není pojmána V. Markem hyperkriticky (s. 69-72) a je sledována v souvislosti se zdůrazněním vlivu Latinů a Etrusků na rozvoj města.

Další etapa rozvoje římských dějin se zaměřuje na počátky republiky a v tomto spojení na boj plebejů s patricii o zrovnoprávnění, na popis postupných zisků plebejů a na osvětlení vzniku nové vládnoucí elity – římské nobility (s. 72-75). Poté se autor zabývá průběhem expanze Říma na italském území a formováním republikánských institucí (s. 75-78). Důležitá je zde pasáž o římském občanství, římské ctnosti a rodině (s. 78-79). Při charakteristice římsko-kartaginského konfliktu a podrobení východních oblastí Římem se klade důraz na vznik římského provinciálního systému, jenž provázel růst Říma ve velmoc. V kapitole o změnách římské společnosti v době, kdy se Řím stal bezkonkurenčním pánem Středomoří (s. 85-87), se dozvídáme o rozvoji hospodářství, o formování složité sociální struktury a o otroctví. Logickým pokračováním popisu této etapy římských dějin je kapitola o římské, řekl bych římsko-středomořské, kultuře (s. 88-91).

Závěrečné kapitoly o dějinách římské republiky jsou věnovány reformátorské činnosti Gracchů, vojenské reformě Gaia Maria, válce se spojenci, povstáním otroků, Sullově diktatuře a triumvirátům (s. 91- 99). Sem je zařazena i pasáž o římské společnosti a kultuře na konci republiky, jejíž výklad je bohužel ve své zkratkovité formě málo srozumitelný.

Další výklady jsou věnovány rozvoji říše od Augusta až do posledního západořímského císaře Romula Augustula. Pohled na principát zahrnuje vše

podstatně a přijatelně vyznívá i pojednání o Marobudovi (s. 102) a o římském limitu (s. 105-106). Prostor je věnován i počátkům křesťanství, pronásledování křesťanů a jejich vítězství. Jen jako parafráze vysokoškolské učebnice *Dějiny pravěku Evropy* (Praha 1985, s. 189-197) se jeví kapitola o Germánech (s. 127-128).

Zbývá dodat ještě několik slov o nevelké pasáži věnované antickému starověku ve *Světových dějinách* (sv. 1. Zpracovali VRATISLAV ČAPEK a JAROSLAV PÁTEK. Praha 1992, s. 31-55), určených pro žáky středních škol. Jsou v ní uvedeny mimo pěti kapitol o starověkém Řecku, Římu, hmotné a duchovní kultuře antického světa, o křesťanství a o době železné v ostatních oblastech Evropy také chronologická tabulka, mapky, obrázky a textová příloha (*Přílohy ke studiu*) s citáty z Hésioda, Epikúra, Seneky, Thúkýdida a z ancyrského nápisu (*Res gestae divi Augusti*).

Snaha o co největší stručnost (dějiny Řecka kupř. zaujímají pouze tři stránky) ovlivnila i interpretaci historického rozvoje. Tzv. "temná století" jsou nazývána nejstarším obdobím Řecka (s. 32) a velká řecká kolonizace 8.-6. stol. př. n. l. je chybně interpretována jako první projev krize řecké polis způsobený jejím přelidněním. Ani Sparta, ani Athény nebyly jedinečnými městskými státy v Řecku a první athénský námořní spolek nebyl, jak známo, koalicí měst, nýbrž samostatných městských států. Období helénismu je shrnuto pouze jedinou větou (s. 36). Periodizace rozvoje antické kultury – období íónské (od 6. stol. až do 480 př. n. l.), období athénské (480 až 330 př. n. l.), helénistické (330-30 př. n. l.) a římské období (od římských počátků do pádu západořímské říše r. 476 n. l.) – je v podstatě převzata z některých učebnic literatury a nemůže se mechanicky aplikovat na dějiny antického světa. Ukázky z antických děl nejsou dostatečně početné; naopak dobré je začlenění otázek směřujících k upevnění základních vědomostí.

Učitel dějin starověku základní a střední školy stojí tedy dnes před několika možnostmi výběru nejpříjemnější učebnice pro své žáky.¹ Pokud mu jde pouze a hlavně o konkrétní a věcně spolehlivou informaci, obrátí se ke knize Pavla Olivy (1992, 1995); v tomto případě si může vzít ku pomoci po ilustrativní stránce učebnici Pavla Augusty a Františka Honzáka (1994). Jestliže dává přednost kombinaci informativního materiálu s ilustrativním, vybere si knihu Radislava Hoška a Václava Marka (1995). V každém případě je

¹ Po napsání této recenze byla publikována ve vydavatelství Práce další učebnice pro střední školy: JAN SOUČEK, *Dějiny pravěku a starověku* (Praha 1995), o níž bych se chtěl zmínit ve zvláštní recenzi, stejný záměr platí i pro dvě zajímavé pomůcky: FRANTIŠEK KOČI, *Dějepis hrou pro 5. ročník základních škol* (Praha 1994) a HELENA MANDELOVÁ, *Opakování dějin pravěku a starověku* (Olomouc 1995).

nutno upozornit na chybějící širší výběr z antických textů i na jiné, např. audiovizuální pomůcky. S jejich pomocí by mohlo přednášené učivo úspěšně dosáhnout svého hlavního cíle – naučit žáky chápat hlavní principy politického, sociálního a hospodářského rozvoje antických států a obdivovat jejich vysoce humanistickou kulturu.

Igor Lisovij

VÁCLAV MAREK A KOL., *Historie. Pravěk a starověk 2*. Praha, Scientia 1995, 142 str., četné obr., mapky a tab.

JAN SOUČEK, *Dějiny pravěku a starověku*. Praha, Práce 1995, 184 str., četné obr., mapky a tab.

Konečně se naši žáci a studenti dočkali učebnic dějepisu, které je nebudou odrazovat od poznání minulosti. Naopak, obě učebnice jsou již svou formální stránkou přitažlivé a přibližují se tak (v případě středoškolské učebnice ještě více) evropskému standardu. Měla jsem možnost srovnání několika západoevropských (převážně německých) učebnic pro oba stupně škol – za to vděčím Pedagogickému centru v Berlíně.

První učební text je určen pro základní školy a víceletá gymnázia. Navazuje na první díl a obsahuje tudíž pouze dějiny Řecka a Říma. Na jeho zrodu se podíleli Radislav Hošek (Řecko) a Václav Marek (Řím). Výklad je bez větších výkyvů vyvážený a odpovídající úrovni žáků, pro které je určen. Chvályhodné jsou pasáže o životních hodnotách starých Řeků a Římanů, probíhající celým textem jako Ariadnina nit, jelikož v dnešní době ovládané financemi a trhem, je třeba povzbuzovat naši novou generaci k návratu k mravnosti a čestnosti.

Další pozitivum vidím v přibližování antiky žákům vysvětlováním pojmů a názvů, s nimiž se dnes setkávají (např. *moderovat*, *Atlantský oceán*) – to může vzbudit opravdový zájem –, a uváděním starověkých znalostí a technických dovedností, jež dnes (i když ve změněné podobě) děti potkávají téměř na každém kroku (např. automat fungující na vhozenou minci). Smysluplnost tvrzení o užitečnosti studia dějin antické civilizace je nenásilně vtírána do žákovy duše a snad i rozumu nejen takovými a podobnými drobnostmi, jimiž je kniha prokládána, nýbrž i opakovaným tvrzením o návratech k antice v pozdějších věcech; za velmi působivé na dětskou duši považuji poukaz na fakt, že antická kultura se stala součástí nejen evropské, nýbrž i americké a japonské civilizace. Tvrzení, že i my se pokládáme za součást západoevropské, tedy latinské kulturní linie, mohlo být doprovázeno alespoň jediným odkazem. Povědomí o antickém dědictví v našich zemích totiž všeobecně pokulhává.

Od poznávání minulosti nejsou žáci odrazováni přemírou faktů, statistik ani příliš odborným výkladem, dějiny, to je především příběh. Obrázky jsou vybírány s citem a s ohledem na okruhy zájmů žáků. Výborný je rejstřík v závěru knihy.

Dalším zpestřením učebního textu kromě zde citovaných úryvků z antické literatury i barevných či černobílých obrázků a tabulek by však v knize mohly být za každou kapitolou okruhy otázek, náměty k zamyšlení, častější přehledy základních dat (jedna chronologická tabulka je uvedena až za dějinami Řecka a jedna za dějinami Říma, barevně rozčleněná chronologie obou pak v závěru knihy) a doporučená rozšiřující literatura – tak, jak to vidíme např. v učebnici Jana Součka, jehož *Dějiny pravěku a starověku* jsou koncipovány pro výuku na středních školách.

Součkova kniha je sice skutečně doslova nabita fakty a (někdy postradatelnými) cizími výrazy, ale již zmíněné oddíly *Zopakujte si* a *K zamyšlení* vedou studenty k uvědomění si podstatných rysů probíraného období, obecnějšího nadhledu, a tím vyrovnávají nepřízeň přílišného množství údajů a dat; v textu jsou tučným písmem zdůrazňována zásadní fakta. Navíc je učebnice psána s citem a čtivě, úroveň jejího výkladu je adekvátně posunuta tak, aby odpovídala věkové struktuře studentů, jimž je určena. Jak název napovídá, neomezuje se jen na antický starověk, obsahuje také celý pravěk a ze starověku ta střediska civilizace, jež se později stala významnými pro vývoj západní a střední Evropy. K tomu je připojena i Čína a Indie, jejichž dějiny nám pomáhají porozumět dalšímu vývoji v Asii. Důležitá je vzájemná provázanost a odkazy na ovlivňování jednotlivých civilizačních okruhů, které tak nepůsobí jako izolované celky. O něco častější mohly být odkazy na život antiky v pozdějších staletích Evropy a obzvláště našich zemí. Za velice vhodné považuji i barevné odlišení různých informací. Zatímco “základní text” je černobílý, nacházejí se obecnější otázky (jež mohou být využity k diskusi) a detailnější zajímavosti ve žlutých polích a citace z literárních pramenů jsou zarámovány červeně. V modrých polích jsou přehledy (např. seznam hlavních řeckých a římských bohů). Kromě toho je tu spousta obrázků a map.

Součkův rejstřík v závěru knihy poskytuje bohužel pouze osoby, a to ještě ve výběru. Proč? Samotný konec tvoří srovnávací chronologický přehled. Studium pravěkých, ale především starověkých, obzvláště antických dějin dává studentům možnost porozumění základům, nebo ještě přesněji prázkladům novověké evropské civilizace.

Jistě ovšem záleží zejména na učitelích, jak profesionálně a s jakým entuziasmem žákům a studentům staré dějinné období dokáží “předložit” a nakolik je dokáží povzbudit ke spolupráci na objevování a interpretaci minulých dat. Na nich záleží, do jaké míry naše děti zvládnou mnohdy nesnadná slova a výrazy (hlavně myslím na žáky základních škol; záslužná je výslovnost v hranatých závorkách), do jaké míry je pak osloví návštěva Středomoří

nebo jiných oblastí, jež kdysi spadaly pod antickou moc a vliv. Nicméně jest očekávat, že snad tedy začnou přicházet na vysoké školy studenti, pro něž Řecko a Řím budou pojmem, a nikoli vzdálenou ozvěnou něčeho mrtvého a neužitečného, pro něž výrazy jako *roh hojnosti*, *Achillova pata*, *Ikarův pád* nebo *Pyrrhovo vítězství* nebudou španělskou vesnicí a jež se nebudou divit, že Keltové a Gallové jedno jest.

Ačkoli tedy v této oblasti svítá na časy, v oblasti jazykové je situace mnohem tristnější. Výuka latiny ještě zdaleka nenalezla ozvěnu, jakou by zasluhovala, a tak se na vysoké školy hlásí na obory, v nichž je latina předpokladem pro úspěšné studium (historie, práva, medicína) stále ještě adepti, kteří sice na škole měli možnost zvolit si studium latiny dobrovolně, leč z různých důvodů, často z pohodlnosti, tak neučinili. A pak hned v prvním ročníku vzdychají nad přílišnou zátěží.

A ještě jedna minipoznámka: s nejednotností v označování chronologie – př. n. l., resp. n. l. (v učebnici pro základní školy) a př. Kr., resp. po Kr. (v učebnici pro školy střední) si pedagogové jistě poradí – odpovídá pluralitě názorů a není na závadu. Součkův citlivý výklad počátků světa a lidstva z pohledu vědy i křesťanské víry (str. 19-20) vede k vzájemné toleranci a může být v diskusi s učitelem prohlouben. V převážné většině zahraniční literatury zůstává tradiční křesťanské označování, některá nakladatelství dokonce na něm trvají, Američané začínají používat zkratk *b. c. e.* (*before current era*) a *c. e.* (*current era*).

Jana Keparťová

ZPRÁVA O ČINNOSTI JKF V ROCE 1995

Výbor JKF

Výbor se během roku scházel podle potřeby tak, aby řešil všechny problémy a organizační záležitosti, které se naskytly. Jeho práce se účastnili totiž členové jako v předchozím roce s jedinou výjimkou: ve funkci vědeckého tajemníka JKF vystřídal Janu Keparťovou na jaře 1995 Jan Souček.

Hospodaření JKF

Finanční situace JKF se oproti minulým letům nijak podstatně nezměnila. Prostředky byly získány z členských příspěvků (21 440,- Kč) a z dotace, poskytnuté ve výši 72 000,- Kč od Akademie věd ČR. Dotace byla určena na krytí těchto výdajů:

- a) semináře a přednášky JKF;
- b) časopis *Auriga* – ZJKF a Bibliografie;
- c) koordinace poboček a skupin.

Přednášková činnost

JKF pořádala i v roce 1995 pravidelné přednášky v antické i medievistické sekci.

Přednášky antické sekce v roce 1995:

26. 1.: dr. Lenka Dvořáková, *Aktuální informace o vyučování latiny na gymnáziích*
23. 2.: dr. Josef Šimandl, *Latinismy v češtině – další život "mrtvého" jazyka*
30. 3.: dr. Jana Keparťová, *Josef Wünsch a Pompeje*
27. 4.: dr. Jan Souček, *Umělecké osobnosti Peloponésu v archaické době*
25. 5.: doc. dr. Růžena Dostálová, *Od antické historiografie k antickému "historickému" románu*
- 26.10.: doc. dr. Dušan Machovec, *Sókratův dějinný význam podle Jana Patočky*
- 30.11.: mgr. Jiří Musil, *Nové objevy v Mušově*

Přednášky medievistické sekce v roce 1995:

10. 1.: dr. Jiří Spěváček, *Devotio moderna, Čechy a roudnická reforma*
7. 2.: dr. Roman Zaoral, *Podíl Anglie na tažení proti husitům*
7. 3.: dr. Petr Charvát, *O tak řečeném mnohoženství u starých Slovanů*
11. 4.: dr. Jaroslav Eršil, *Vydávání spisů M. Jana Husa – historie a současný stav*
16. 5.: prof. dr. Kazimierz Liman (Toruň), *K poetice středověkých latinských kronik*

-
6. 6.: dr. Stanislav Petr, *Rukopisná bohemika v řezenských knihovnách*
14.11.: dr. Milada Říhová, *Václav IV. a Zikmund v pohledu jejich lékařů Albíka*
5.12.: prof. dr. Josef Petráň, *Vymezení a metody dějin materiální kultury*

Publikační činnost

Vzhledem k organizačním potížím se nakladelství KLP nepodařilo závčas vydat plánovaný svazek časopisu *ZJKF – Auriga* (34/1992 – 35/1993). Toto dvojčíslo by mělo vyjít v prvním čtvrtletí roku 1996. Počátkem podzimu byl do tisku odevzdán rukopis dalšího dvojsvazku – 36/1994 – 37/1995. Redakční rada časopisu již pracovala na přípravě dalšího svazku – 38/1996, který by měl být připraven do tisku asi v polovině roku 1996.

Jan Souček

SPRÁVA O ČINNOSTI SJKF V ROKU 1995

Slovenská jednota klasických filolůgů působila aj v roku 1995 pri SAV, teraz však už priamo riadená SAV, nie prostredníctvom Organizačného strediska vedeckých spoločností SAV. To znamenalo na jednej strane ušetrenie finančných prostriedkov na mzdách pracovníkov Organizačného strediska a finančné prostriedky sa ku koncu roka použili ešte na posilnenie rozpočtov jednotlivých vedeckých spoločností, na druhej strane to však znamenalo nával väčšinou organizačnej, hospodárskej a ekonomickej agendy priamo na plecia členov výboru SJKF, hlavne tajomníka a hospodára.

Výbor SJKF sa na svojich troch zasadnutiach v roku 1995 zaoberal najmä prípravami akcií – prednášok v roku 1995, ktorých sa však podarilo pripraviť len 2:

1. Dňa 20. apríla prednášal na pôde UK v Bratislave PhDr. Rudolf Löbl z Trnavskej univerzity na tému: *Pojem sofas a sofia* (účast 15 poslucháčov, po prednáške prebiehala cca 60-minútová beseda).

2. Dňa 14. decembra prednášal na pôde Univerzity Komenského v Bratislave vdp. Stanislav Sloboda, SDB, z Teologickej fakulty UK v Bratislave na tému *Prvý hýbatel podľa Aristotela*. Za účasti 14 poslucháčov prebiehala po prednáške cca 70-minútová beseda.

Na svojom poslednom zasadnutí v tomto roku sa výbor zaoberal najmä prípravou plánu práce SJKF v roku 1996, v ktorom je 5 prednášok, 1 exkurzia a prijatie do FI EC (Medzinárodnej federácie klasických štúdií). Zároveň v spolupráci zo SAV sa pripravoval rozpočet na jednotlivé akcie aj na celú činnosť v roku 1996 a kontrolu hospodárenia v roku 1996.

Důležitá je aj autorská spolupráca na vydaní ďalšieho čísla Zprav JKF s kolegami v JKF v Prahe.

Tomáš Oravec

ZPRÁVA O ČINNOSTI JKF V ROCE 1996

Výbor JKF

se během roku scházel podle potřeby tak, aby řešil všechny problémy a organizační záležitosti, které se vyskytly. Jeho práce se účastnili titíž členové s jedinou výjimkou: ve funkci vědeckého tajemníka JKF vystřídalala Jana Součka na podzim 1996 Magdalena Moravová.

Členská základna

v roce 1996 nijak výrazně nevzrostla, byli přijati 4 noví členové. Jednota má nyní celkem 350 členů.

Hospodaření JKF

Finanční situace se oproti minulým letům nijak podstatně nezměnila. Prostředky byly získány z členských příspěvků ve výši 27 345,- Kč a z dotace poskytnuté ve výši 67 500,- Kč od Akademie věd ČR. Dotace byla určena na krytí těchto výdajů:

- a) semináře a přednášky JKF;
- b) časopis Auriga – ZJKF a Bibliografie;
- c) koordinace poboček a skupin.

Přednášková činnost

JKF pořádala i v roce 1996 pravidelné přednášky v antické sekci. Jednalo se celkem o 8 přednášek, z nichž jedna (leden 96) byla jako již v předchozích letech věnována problémům středoškolské výuky klasických jazyků. Další dvě přednášky byly věnovány nedávným stipendijním pobytům referentů (univerzita v Ženevě) a zahraničním expedicím (Bejrút).

Přednášky antické sekce v roce 1996:

25. 1.: Prof. PhDr. Antonín Bartoněk (FF MU Brno), PhDr. T. Měšťánek, mgr. Z. Dobčická, mgr. K. Novotná (Klasické gymnázium Brno): *Projekt klasického gymnázia v Brně*
29. 2.: Prof. PhDr. Jiří Kraus, DrSc. (ÚJČ AV ČR): *Rétorika v minulosti a v přítomnosti – konec konfliktu rétoriky s filosofií*
25. 3.: Ing. Vladimír Slunečko: *Etnická a jazyková situace předřímské Hispánie*

-
25. 4.: PhDr. Dagmar Muchnová (FF UK Praha): *Výuka řečtiny na ženevské universitě*
30. 5.: Mgr. Filip Karfík (FF UK Praha): *Tò ἔφ' ἡμῖν mezi Aristotelem a stoiky*
- 31.10.: Doc. PhDr. Dušan Machovec, CSc. (FF UK Praha): *Znovu k Aristotelově teorii tří jsoucností (K problematice poměru Platóna a Aristotela)*
- 30.11.: Mgr. J. Musil (FF UK Praha): *Výsledky české expedice při výzkumu starověkého Bejrútu*

Publikační činnost

Na jaře 1996 vyšlo dvojčíslo *ZJKF – Auriga* plánované na rok 1995 (34/1992-35/1993). V prosinci 1996 vyšlo další dvojčíslo *ZJKF – Auriga* (36/1994-37/1995). Redakční rada časopisu již pracuje na přípravě dalšího svazku – 40/1998, který by měl být připraven do tisku asi v polovině roku 1997. V lednu roku 1997 se má odevzdat do tisku bibliografie za rok 1990-1992.

K 1. 12. 1996 ukončil svoji činnost redaktora prof. Jan Burian. Výbor JKF si hluboce váží jeho obětavé práce pro JKF a upřímně mu za jeho činnost děkuje. Od tohoto data bude funkci editora *ZJKF* zastávat PhDr. Dagmar Muchnová.

Mgr. Magdalena Moravová

ZPRÁVA O ČINNOSTI MEDIEVISTICKÉ SEKCE JKF ZA ROK 1996

Medievistická sekce JKF pracovala pod vedením Dr. Michala Svatoše (Ústav dějin UK). Na administrativních pracech se podílela studentská odborná síla (F. Outrata). Podle upraveného adresáře měla sekce v roce 1996 celkem 112 členů (včetně institucí), když byly nově získáni čtyři členové.

Základní aktivitou medievistické sekce JKF byla i v roce 1996 přednášková činnost, která byla zaměřena na stav výzkumu, ediční projekty a možnosti nových badatelských metod. Na půdě medievistické sekce JKF byly dále prezentovány nové projekty v oblasti středověkých dějin (např. kompendium chronologie) a výsledky týmových prací (činnost zpracovatelů *Slovníku středověké latiny*). Potěšitelný je vzrůstající počet přednášejících nejmladší badatelské generace, ale i jejich aktivní účast v diskusích k jednotlivým tématům. Zachována zůstala periodicita přednášek (jednou v měsíci, říjen až květen, respektující akademický rok, aby byl podchycen zájem vysokoškolského studentstva). Konalo se celkem 7 přednášek v tzv. zelené

posluchárně University Karlovy v Praze 1, Celetné ul. 20. Únorová přednáška musela být pro onemocnění referenta odložena na duben a červnová přednáška odpadla pro úmrtí přednášejícího.

V roce 1996 uspořádala medievistická sekce JKF tyto přednášky:

9. 1.: PhDr. ing. Jan Royt (FF UK Praha) – PhDr. Jiří Fajt (NG Praha): *Problémy gotického umění v západních Čechách*
4. 2.: Doc. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. (FF UK Praha): *Středověké dějiny ve školním dějepisu* – (odpadlo pro nemoc)
12. 3.: Mgr. Hana Šedinová (ÚKS AV ČR): *Středověká symbolika drahých kamenů*
2. 4.: Doc. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. (FF UK Praha): *Středověké dějiny ve školním dějepisu*
7. 5.: Mgr. Jan Hrdina (FF UK Praha): *Lokální pouti a poutní místa v pozdně středověkých Čechách*
4. 6.: PhDr. Jiří Spěvák, DrSc. (Praha): *Středověká zbožnost, její formy a společenská funkce (K dvojí tváři základní složky středověkých mentalit)* – (odpadlo pro úmrtí)
- 8.10.: PhDr. Zuzana Silagiová (ÚKS AV ČR): *Matematická teorie a praxe ve středověku (algoritmy, komputy v pražských rukopisech)*
- 5.11.: Doc. PhDr. Marie Bláhová, CSc. (FF UK Praha): *Historická chronologie v posledních šesti desetiletích (Vývoj disciplíny od vydání Friedrichovy "Rukověti křesťanské chronologie")*
- 3.12.: Mgr. Martin Nodl (Nakladatelství Argo): *Sociální rozměr pozdně středověkého městského přistěhovalectví*

V roce 1997 se počítá s devíti přednáškami. Sekce chce nadále pokračovat v soustavné prezentaci nových medievistických projektů, edičních programů a zahraničních výzkumů (Historický ústav v Římě, Husovy listy atd.). Dojde opět k přednáškám odborníků z mimopražských středisek. V tomto běhu by měl být položen zvláštní důraz na interdisciplinární výzkumy a prezentovat by se měli další představitelé nejmladší badatelské generace. Na činnost sekce (rozeslání pozvánek, kancelářský materiál, poštovné, pravidelná úprava databáze členů) bylo v roce 1996 vynaloženo 6 150,20 Kč, když zvláštní položku tvořil převod členské databáze do nového programu Word pro Windows 95. Pro rok 1997 bude nutné počítat se zvýšenými finančními výdaji vzhledem k ohlášenému zdražení poštovního (od dubna 1997) a pro další úpravu databáze členů podle aktuálního stavu.

PhDr. Michal Svatoš

SPRÁVA O ČINNOSTI SJKF V ROKU 1996

Slovenská jednota klasických filológov pôsobila aj v roku 1996 pri SAV ako priamo riadená organizácia, ktorá si však všetku agendu zabezpečuje sama, čo zvyšovalo nároky na organizačnú prácu SJKF.

Výbor SJKF sa na svojich troch zasadnutiach – väčšinou pre šetrenie času pred prednáškovými akciami – zaoberal najmä prípravou týchto podujatí a zabezpečením ďalších v budúcom roku. V roku 1996sa podarilo výboru zabezpečiť tri podujatia (prednášky) spojené s besedami:

1. Dňa 31. marca prednášal na pôde SJKF prof. PhDr. Peter Kuklica, CSc., predseda SJKF, na tému *Plutarchove životopisy*. Na verejnej prednáške a následnej besede k téme sa zúčastnili poslucháči väčšinou z radov členov SJKF a poslucháčov FF UK.

2. Dňa 22. mája prednášala Mgr. Jana Balegová z UP JŠ v Prešove na pôde SJKF na tému z medievalistiky *Ján Thurócz a jeho Chronica Hungarorum*. Aj toto podujatie bolo spojené s besedou.

3. Dňa 26. novembra sa uskutočnila prednáška a beseda PhDr. Eleonóry Vallovej na tému *Plinius st. – literát a vedec*.

Viac podujatí sa v kalendárnom roku 1996 nepodarilo zorganizovať pre veľkú vyťaženosť pozvaných prednášateľov, ktorí väčšinou svoje prednášky odročili na rok 1997, čo sa odrazilo aj v pláne činnosti na rok 1997. Tým sa zaoberal aj výbor SJKF na svojom poslednom zasadnutí, pričom sa rozhodol podľa stanov SJKF pripraviť na rok 1997 aj valné zhromaždenie s voľbou nových orgánov SJKF na ďalšie trojročné volebné obdobie. Zároveň výbor poveril zodpovedných členov výboru SJKF aj vypracovaním potrebných správ pre toto valné zhromaždenie. V činnosti SJKF bude treba na prednáškach privítať aj prednášateľov najmä z Čiech, ktorí naposledy prednášali v SJKF v roku 1995. Takisto ako v roku 1996 bude treba spolupracovať s českými kolegami na vydávaní spolkového časopisu – jeho slovenskej časti.

PhDr. Tomáš Oravec

POKYNY PŘÍSPĚVATELŮM

Prosíme příspěvatele, kteří jsou zvyklí psát své články na počítači, aby k tištěnému textu připojili disketu s poznámkou, v jakém editoru (včetně jeho číselné verze) byl text pořízen a pod jakou platformou (DOS / Windows / MAC). Disketa jim bude po vydání časopisu vrácena.

Formální úprava textu:

- text odstavců odsazovat pomocí tabulátoru (nikoli mezerou);
- po čárce, tečce, dvojtečce a středníku dělat mezeru;
- nepoužívat dělení slov ani jinak slova na konci řádků nerozdělovat;
- používat přednostně kulaté závorky;
- citáty (i v úvozovkách), názvy knih apod. psát kurzívou (*italic*);
- nerozdělovat poznámky (*footnotes*, *endnotes*) a vlastní text článku do více souborů;
- číslo poznámky indexovat bez závorky, např. ...³;
- text poznámky odsazovat tabulátorem (nikoli mezerou);
- dodržovat normostrany, tj. psát na jednu stranu cca 30 řádek o 60 úh-
zech
- **článek** – nadpis psát normálně (ne majuskulí nebo zvýrazněně), připo-
jit jméno autora a v závorce místo jeho působiště;
- každý článek na konci opatřit cizojazyčným resumé včetně ci-
zozazyčného názvu;
- **recenze** – název minuskulí, jméno autora pod recenzí vpravo;
- **nekrolog** – název minuskulí, jméno autora pod nekrologem vpravo.

AVRIGA
(ZJKF)

XXXVIII 1996, 1

XXXIX 1997, 1

OBSAH SVAZKU

CONSPECTVS VOLVMINIS

ČLÁNKY

COMMENTATIONES

- Dagmar MUCHNOVÁ: **Poznámky k obsahovým propozicím ve starořečtině I.** (A propos de la complémentation en grec ancien) . . . 5
- Ludmila BUZÁSSYOVÁ, **Niekoľko poznámok k Plautovým identifikáciám** (Some Remarks on Plautus' Identifications) 30
- Jan BURIAN: **Konfrontace minulosti a přítomnosti v pozdně římském dějepisectví. I. Dobové souvislosti** (Vergangenheit und Gegenwart in der spätromischen Geschichtsschreibung. I. Zeitgenössische Zusammenhänge) 43
- Jiří MUSIL: **Římská stanice na Mušově a její okolí ve světle nových výzkumů** (Die römische Station Mušov im Lichte neuer Untersuchungen) 54

ŽIVÁ ANTIKA

PRO ANTIQVITATE VIVA

- Bohumila MOUCHOVÁ: **Výslovnost latiny** (De pronuntiatu linguae Latinae restituto). 64
- Alena FROLÍKOVÁ, **Cesta Františka Velišského do Řecka aneb O významu autopsie** (Die Reise von František Velišský nach Griechenland oder Über die Bedeutung der Autopsie). 72
- Igor LISOVYJ, **Neznámý dopis akad. Sergeje Alexandroviče Žebeleva univ. prof. Františku Novotnému** (Une lettre inconnue de S. A. Žebelev à František Novotný) 77
- Kazimír REVJAKO – Igor LISOVYJ, **Z jubileí ruské a ukrajinské vědy o antice: V. V. Latyšev (1885-1921) a M. P. Drahomanov (1841-1895)** (Deux anniversaires de la science russe et ukrainienne de l'antiquité). 81
- Jana KEPARTOVÁ, **Aequalitas numerosa** 86

NEKROLOGY

IN MEMORIAM

- Za profesorem Karlem Janáčkem** (Pavel OLIVA) 87
- Zemřel Karel Čupr** (Josef ČEŠKA) 89
- Bořivoj Borecký (1922-1995)** (Jan BURIAN). 91
- Za Jirím Spěváčkem** (Zuzana SILAGIOVÁ) 95

REFERÁTY

CENSURAE LIBRORVM

Graecolatina et orientalia XXIII-XXIV (1991-1992) (Bohumila MOU-CHOVÁ)	97
Karl Büchner, Römische Literaturgeschichte. Stuttgart 1994 (Eva KU- TÁKOVÁ)	99
Antyčna literatura. Chrestomatija. Usp. V. P. Masľuk. Kyjiv 1994 (Igor LISOVYJ)	100
Stanislav Segert, Starověké dějiny Židů. Praha 1995 (Jaroslav OLIVE- RIUS)	102
Pierre Lévêque, Zrození Řecka. Bratislava 1995 (Jan SOUČEK)	105
Pavel Oliva, Zrození evropské civilizace. Praha 1995 (Jiří MUSIL)	106
Peter Kuklica, Slovník latinských skratiek. Bratislava 1995 (Jan BU- RIAN)	108
Karel Kurz, Úvod do antické numismatiky. 2. Římské mince. Praha 1995 (Jana KEPARTOVÁ)	110
Jana Kepartová, Císařové antického Říma. Praha 1995 (Jan BURIAN)	111
Jan Burian, Římské impérium. Praha 1994 (Karel KURZ)	113
Nicole Lanérès, Les formes de la phrase nominale en grec ancien. Paris – Lille 1994 (Dagmar MUCHNOVÁ)	114
M. Balme – G. Lawall, Athenaze. An Introduction to Ancient Greek. New York – Oxford 1990 (Dagmar MUCHNOVÁ)	117
C. W. E. Pecket – A. R. Munday, Thrasymachos. Učebnice starořečtiny. Praha 1995 (Barbora KRYLOVÁ)	119
Krystyna Krejser, Discipulus veterinarius. Warszawa 1994 (Bohumi- la MOUCHOVÁ)	122
Tuomo Pekkanen, Reijo Pitkäranta, Nuntii Latini I-III. Helsinki – Tam- pere 1992-1995 (Bohumila MOUCHOVÁ)	122
Z dávné minulosti lidstva. Poznámky k novým učebnicím dějin staro- věku pro naše školy (Igor LISOVYJ)	124
Václav Marek a kol., Historie. Pravěk a starověk 2. Praha 1995 – Jan Souček, Dějiny pravěku a starověku. Praha 1995 (Jana KEPARTO- VÁ)	131

SPOLKOVÉ ZPRÁVY

DE VITA SOCIETATVM JKF ET SJKF

Zpráva o činnosti JKF v roce 1995 (Jan SOUČEK)	134
Správa o činnosti SJKF v roku 1995 (Tomáš ORAVEC)	135
Zpráva o činnosti JKF v roce 1996 (Magdalena MORAVOVÁ)	136
Zpráva o činnosti mediévistické sekce JKF za rok 1996 (Michal SVA- TOŠ)	137
Správa o činnosti SJKF v roku 1996 (Tomáš ORAVEC)	139
Pokyny příspěvatelům	140

AVRIGA
(ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ)
XXXVIII (1996), 1
XXXIX (1997), 1

Z pověření výborů JKF a SJKF vydává redakční rada ve složení:
Jan Burian (editor), Dagmar Muchnová (výkonná redaktorka),
Jan Kalivoda, Jana Keparťová, Helena Kurzová, Jiří Musil,
Jan Souček a Daniel Škoviera (členové).

Adresa redakce: AVRIGA – ZJKF,
Ústav řeckých a latinských studií FF UK, Celetná 20, 116 42 Praha 1.

Vydalo nakladatelství *KLP – Koniasch Latin Press*
(Na Hubálce 7, CZ-169 00 Praha 6)
pro JKF v Praze roku 1997.
Vydání první. Náklad 400 výtisků. 144 stran.

ISSN 1211-3379
ISBN 80-85917-39-4